

... a magyar nyelv - gyűjtés 13

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912

TARTALOM.

	Lap
B. Palocsay György »Nay Modi«-ja. <i>Dr. Badics Ferencz</i>	1
Mándi Márton István pöre. <i>Csűrös Ferencz.</i> (Első közlemény.)	11
✓ Tompa Lyrai költészete. <i>Dr. Nagy Sándor.</i>	39
Arany János és Erdélyi János bulcsubíráta. <i>Dr. Elek Oszkár.</i>	59

Adattár :

Orvendi Molnár Ferencz és munkája. <i>Dr. Bodola Gyula.</i>	65
Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. (Első közlemény.) Néh. <i>Széchy Károly</i> másolata.	67
Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái. <i>Dr. Ruhmann Jenő.</i>	87
Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz. <i>Lévay József.</i>	104
Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához. <i>Dr. Harmos Sándor.</i>	115
Toldy Ferencz levele Kelemen József pécsi nagypréposthoz a Lucanus pharsaliájának fordítására felajánlott jutalomdíj ügyében. <i>Dr. Szegedy Rezső.</i>	117
Bessenyei György levele. Néh. <i>Szilágyi István</i> másolata.	119
Bod Péter, Páriz-Pápai Ferencz, Rozsnyai Dávid, Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. <i>Dr. Lukinich Imre.</i>	120

Könyvismertetés :

Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, <i>Elek Oszkár.</i>	122
--	-----

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpád.</i>	126
---	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

XXII.

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

1912

*

M

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Irodalomtörténeti Intézet és Könyvtára

Lelt. napló: v. 6 Lsz.: 50

----- csoport: ----- szám.

PÁLFI ISTVÁN TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

Leltári szám: ----- Csoportszám: M. e.
25. 21.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

32

TARTALOM.

	Lap
B. Palocsay György »Nay Modi«-ja. <i>Dr. Badics Ferencz</i>	1
Mándi Márton István pöre. <i>Csiürös Ferencz</i>	11, 175
Tompa lyrai költészete. <i>Dr. Nagy Sándor</i>	39
☉ Arany János és Erdélyi János Bulcsu-blrálata. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	59
Pár szó »A bor«-ról. <i>Szerk.</i>	64
☉ Toldi előhangja. <i>Bittenbinder Miklós</i>	129
☉ Petőfi »János vitéz«-ének hatása Arany »Toldi«-jára. <i>Dr. Harmos Sándor</i>	131
☉ Buda haláláról. <i>Loisch János</i>	152
Katona József »Bánk bán«-ja. (Második tanulmány.) <i>Dr. Harmos Sándor</i>	257
Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez. <i>Dr. Dékány István</i>	285
Zrínyi egy ismeretlen átdolgozója. (Csergics Simon. 1789.) <i>Rexa Dezső</i> ...	385
Bod Péter mint verselő. <i>Szigetvári Iván</i>	395
Argirus királyfi kertje. <i>Márki Sándor</i>	403
Argirus népszerűségéhez. <i>Dr. Gulyás József</i>	406
A »Vitéz Francisco« délszláv rokonai. <i>Dr. Szegedy Rezső</i>	407
John Stibli, shoemaker and poet. <i>Dr. Marót Károly</i>	413
☉ Arany János Geszten. <i>Gyöngyösy László</i>	416

ADATTÁR.

Órvendi Molnár Ferencz és munkája. <i>Dr. Bodola Gyula</i>	65
Horváth Istvánnak Minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. Néhai <i>Széchy Károly</i> másolatából	67, 306, 228, 419
Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái <i>Dr. Rechmann Jenő</i>	87
Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz. <i>Lévay József</i>	104
☉ Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához. <i>Dr. Harmos Sándor</i>	115
Toldy Ferencz levele Kelemen József pécsi nagypréposthoz a Lucanus Pharsaliájának fordítására felajánlott jutalomdíj ügyében <i>Dr. Szegedy Rezső</i>	117
Bessenyei György levele. Néh. <i>Szilágyi István</i> másolatából	119
Bod Péter, Páriz-Pápai Ferencz, Rozsnyai Dávid, Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	120
Valkovszky János, Bárdos János, Fekete Imre egy-egy levele Kazinczy Ferenczhez. <i>Harsányi István</i>	198

	Lap
Vályi K. András életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	226
Szegedy Gergely életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	228
Bajza József akadémiai munkássága. <i>Viszola Gyula</i>	230, 340, 433
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei és szerződésai. <i>Dr. Badics Ferencz</i>	320
Ráskay Gáspárról. <i>Kemény Lajos</i>	373
Kálmáncsai Sánta Mártonról. <i>Kemény Lajos</i>	376
Kassai András életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	376
Melius Juhász Péter családjáról. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	379
Fáy András emlékkönyve Nagykőrösön. <i>Dr. Gesztesi Gyula</i>	430
Bethlen Farkas, a történetíró életéhez. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	467
Palaticz Györgyről. <i>Kemény Lajos</i>	472
Csabay Mátyás levelei. <i>Kemény Lajos</i>	476
Marusi András életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	480
Szepsi Korocz György életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	484

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Tompos József. A magyar ballada története. Kolozsvár 1909. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	122
Császár Elemér. Kisfaludy Sándor. Budapest 1910. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	251
Bayer József. Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest 1912. <i>Rexa Dezső</i>	380
A Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Irták tanítványai. Budapest 1912. <i>Dr. Nagy József</i>	487

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	126, 254, 382, 490
---	--------------------

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betürendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Dr. Badics Ferencz.</i> B. Palocsay György »Nay Modi«-ja	1	<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához	115
<i>Dr. Badics Ferencz.</i> Kazinczy Ferencz ismeretlen levelei és szerződései	320	<i>Harsányi István.</i> Valkovszky János, Bárdos János, Fekete Imre egy-egy levele Kazinczy Ferenczhez	198
<i>Bittenbinder Miklós.</i> Toldi előhangja	129	<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. — Második közl. 254. — Harmadik közl. 382. — Negyedik közl.	490
<i>Dr. Bodola Gyula.</i> Örvendi Molnár Ferencz és munkája	65	<i>Kemény Lajos.</i> Vályi K. András életéhez	228
<i>Csűrös Ferencz.</i> Mándi Márton István pöre. Első közl. 11. — Második és befej. közl.	175	<i>Kemény Lajos.</i> Szegedy Gergely életéhez	376
<i>Dr. Dékány István.</i> Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez	285	<i>Kemény Lajos.</i> Ráskay Gáspárról	373
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Arany János és Erdélyi János Bulcsu-bírálata	59	<i>Kemény Lajos.</i> Kálmáncsaí Sánta Mártonról	376
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Tompos József. A magyar ballada története. Kolozsvár 1909.	122	<i>Kemény Lajos.</i> Kassai András életéhez	376
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Császár Elemér. Kisfaludy Sándor. Budapest 1910.	251	<i>Kemény Lajos.</i> Palaticz Györgyről	472
<i>Dr. Gesztesi Gyula.</i> Fáy András emlékkönyve Nagykőrösön	430	<i>Kemény Lajos.</i> Csabay Mátyás levelei	476
<i>Dr. Gulyás József.</i> Argirus népszerűségéhez	406	<i>Kemény Lajos.</i> Marusi András életéhez	480
<i>Gyöngyösy László.</i> Arany János Geszten	416	<i>Kemény Lajos.</i> Szepesi Korocz György életéhez	484
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Petőfi »János-vitéz«-ének hatása Arany »Toldi«-jára	131	<i>Lévay József.</i> Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz	104
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Katona József »Bánk bán«-ja. (Második tanulmány.)	257	<i>Loisch János.</i> Buda haláláról ...	152
		<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Bod Péter, Páriz-Pápai Ferencz, Rozsnyai	

	Lap		Lap
Dávid, Misztótfalusi Kis Miklós életéhez	120	<i>Dr. Ruhman Jenő.</i> Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái	87
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Melius Péter családjáról	379	<i>Széchy Károly másolatából.</i> Horvát Istvánnak Minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. Első közl. 67. — Második közl. 206. — Harmadik közl. 328. — Negyedik és befej. közl.	419
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Bethlen Farkas, a történetíró életéhez	467	<i>Dr. Szegedy Rezső.</i> A »Vitéz Francisco« délszláv rokonai	407
<i>Márki Sándor.</i> Argirus királyfi kertje	403	<i>Dr. Szegedy Rezső.</i> Toldy Ferencz levele Kelemen Józsefpécsi nagypréposthoz a Lucanus Pharsaliájának fordítására felajánlott jutalomdíj ügyében	117
<i>Dr. Marót Károly.</i> John Stibli, shoemaker and poet	413	<i>Szilády Áron.</i> Pár szó »A bor«-ról	64
<i>Dr. Nagy József.</i> A Békefi-Emlékönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Irták tanítványai. Budapest 1912.	487	<i>Szilágyi István másolatából.</i> Besenyey György levele	119
<i>Dr. Nagy Sándor.</i> Tompa lyrai költészete	39	<i>Viszota Gyula.</i> Bajza József akadémiai munkássága. Első közl. 230. — Második közl. 340. — Harmadik és befej. közl.	433
<i>Rexa Dezső.</i> Zrínyi egy ismeretlen átdolgozója. (Csergics Simon. 1789.)	385		
<i>Rexa Dezső.</i> Bayer József. Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Bpest 1912. 380			

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Újkor.

<i>Dr. Badics Ferencz.</i> B. Palocsay György »Nay Modi«-ja	1
<i>Dr. Bodola Gyula.</i> Örvendi Molnár Ferencz és munkája	65
<i>Dr. Gulyás József.</i> Argirus népszerűségéhez	406
<i>Kemény Lajos.</i> Szegedi Gergely életéhez	228
<i>Kemény Lajos.</i> Ráskay Gáspárról	373
<i>Kemény Lajos.</i> Kálmáncsai Sánta Mártonról	376
<i>Kemény Lajos.</i> Kassai András életéhez	376
<i>Kemény Lajos.</i> Palaticz Györgyről	472
<i>Kemény Lajos.</i> Csabay Mátyás levelei	476
<i>Kemény Lajos.</i> Marusi András életéhez	480

<i>Kemény Lajos.</i> Szepsi Korocz György életéhez	484
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Bod Péter, Pápai-Páriz Ferencz, Rozsnyai Dávid, Misztótfalusi Kis Miklós életéhez	120
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Melius családjáról	379
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Bethlen Farkas, a történetíró életéhez	467
<i>Márki Sándor.</i> Argirus királyfi kertje	403
<i>Dr. Szegedy Rezső.</i> A »Vitéz Francisco« délszláv rokonai	407

II. Legújabb kor.

<i>Dr. Badics Ferencz.</i> Kazinczy Ferencz ismeretlen levelei és szerződései	320
--	-----

	Lap		Lap
<i>Billenbinder Miklós.</i> Toldi előhangja	129	<i>Dr. Nagy Sándor.</i> Tompa lyrai költészete	39
<i>Csűrös Ferencz.</i> Mándi Márton István pöre. Első közl. 11. — Második és befej. közl.	175	<i>Rexa Dezső.</i> Zrínyi egy ismeretlen átdolgozója. (Csergics Simon, 1789.)	385
<i>Dr. Dékány István.</i> Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez	285	<i>Rexa Dezső.</i> Bayer József. Schiller drámái a régi magyar szinpadon és irodalmunkban. Budapest 1912. (Könyvismertetés.)	380
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Arany János és Erdélyi János Bulcsu-bírálatá	50	<i>Dr. Ruhman Jenő.</i> Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái	87
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Tompos József. A magyar ballada története. Kolozsvár 1909. (Könyvismertetés.)	122	<i>Széchy Károly másolatából.</i> Horvát Istvánnak Minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. Első közl. 67. — Második közl. 206. — Harmadik közl. 328. — Negyedik és befej. közl.	419
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Császár Elemér. Kisfaludy Sándor. Budapest 1910. (Könyvismertetés.)	251	<i>Dr. Szegedy Rezső.</i> Toldy Ferencz levele Kelemen József pécsi nagypréposthoz a Lucanus Pharsaliájának fordítására felajánlott jutalomdíj ügyében	117
<i>Dr. Gesztesi Gyula.</i> Fáy András emlékkönyve Nagyköőrösön	430	<i>Szilády Áron.</i> Pár szó »A bore«-ról	64
<i>Gyöngyösy László.</i> Arany János Geszten	416	<i>Szilágyi István.</i> Bessenyei György levele	119
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Petőfi »János vitéz«-ének hatása Arany »Toldi«-jára	131	<i>Viszota Gyula.</i> Bajza József akadémiai munkássága. Első közl. 230. — Második közl. 340. — Harmadik és befej. közl.	433
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Katona József »Bánk bán«-ja. (Második tanulmány.)	257		
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához	115	III. Vegyesek.	
<i>Harsányi István.</i> Valkovszky János, Bárdos János, Fekete Imre egy-egy levele Kazinczy Ferenczhez	198	<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. — Második közl. 254. — Harmadik közl. 382. — Negyedik közl. 490	
<i>Kemény Lajos.</i> Vályi K. András életéhez	226	<i>Dr. Nagy József.</i> A Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Irták tanítványai. Budapest 1912. (Könyvismertetés.)	487
<i>Lévay József.</i> Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz	104		
<i>Loisch János.</i> Buda haláláról	152		
<i>Dr. Marót Károly.</i> John Stibbi, shoemaker and poet	413		

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abakir	6	Baksay Lucanus fordítása	119
Aesopusi mesék Vitkovicstól	68	Balásházy János	455
Aichner Ignác	200	Balassa Ferencz 375; — Imre	375
Aischylos hasonlatai	173	Ballada története	122—125
Akadémiai pályaművek	433—467	Bánfi Klára	395
Albion és Rosamunda története	403	Bánfi Székely János	408
Almási Lajos 200; — Pál	484, 485	Bánóczy József	149
Althal István	480	Bárány Ágoston életirásai	232
Alvinczy István	469	Baranyai János alezredes kapitány	77
Angyal Dávid	252, 285, 312	Bárdosy János levele Kazinczyhoz	198, 199—206
Antalfi Mátyás	473, 474	Bartalics Antal	71
Anonymus Belae regis not.	451	Bártfay László	353
Ányos Pál »Énekek könyve« 224; — énekei	428	Bató Mátyás	375
Apáczai Csere János »Encyclopaedia«-ja	158	Báthori Gábor fejedelem	472
Apor Péter művei 1, 4; — »Metamorphosis«-a	401	Báthori Gábor debreczeni bibliothecarius 20, 26, 36; senior	186
Arany János 39, 53, 123, 129—174, 265, 267, 276, 282, 431; — Arany (John Stibli, shoemaker and poet) 413—415; — Geszten 416—418; — Bulcsu-bírálata 59—64; — »Toldi« előhangja 129—130; Toldi hatása a »János vitéz«-re 131—151; — »Buda halála« 152—174; — Toldihoz párhuzamos helyek az Odysseiából	115, 116	Báthory Kristóf 379; — Zsigmond	379, 471, 475
Argirus királyfi kertje	403—406	Batízi Demeter	376
Asztalos József	119	Bayer József: Schiller drámái a régi m. színpadon (Könyvism.) 380, 381	380, 381
Atzél József	216	Bebek Ferencz, Pelsőczy 374, 375; — Imre	374, 375
Badics Ferencz dr.	10, 328, 467	Békefi-Emlékkönyv	487—489
Bajza József 40; — akadémiai munkássága 230—250, 340—373, 433—467	373, 433—467	Béla király és Bankó leánya	407
		Béldi Pál	471
		Béllyei Péter	18
		Benczur János: Magyar abécé 232, 347	232, 347
		Bene Ferencz orvostanár	215
		Benedekfi Péter	475
		Beniczky Péter	402
		Beöthy Ákos 287, 311, 315, 316; — Zsolt	59, 122, 281
		Bereczky Gáspár	379
		Berger Illés magyar történetiró	232, 349

	Lap		Lap
Beringer Ignác fordítása	231	Csehi András	488
Berzeviczy Albert	285	Csengeri János Homeros hatásáról	144
Bessenyei György levele Lővei Istvánhoz	119—120	Csergics Simon	385—394
Bethlen Elek 469; — Farkas, a történetíró életéhez 467—472; — historiájának summája 231, 249—250; — Gábor 467, 471; — Gergely 468, 470; — Kata életrajza Bod Pétertől	395	Csiky István levele	355
Bezszonovics	408, 409	»Csinom Palkó«	3
Bod Péter működéséhez 120—121; mint versíró	395—402	Csokonai 197; — debreczeni collegiumi pere	20
Bodnár Nathanael	187	Csonth Károly	321
Bodola Gyula dr.	67	Csura Miklós	403
Boetius Severinus	176	Csűrös Ferencz	38, 197
Bojti Gáspár 471; — Pál	20	Cymbeline-mese és rokonai	407, 410
Bornemissza Péter	376	Czeh János	357, 454
Borsos Tamás residens	472	Czegei névtelen	478
Bosnyák Erzsébet	200	Czinke Ferencz	86
Bossányi-levéltár	2	Dante »Purgatorium«-a	166
Biblia hatása Petőfi »János vitéz«- ére 135; — »Toldi«-ra	149	Dayka Gábor életéhez adalékok 198—206	
Bittenbinder Miklós	130	Deák Ferencz	314
Briedel Fidél : Atörténettan aesthe- tikai tekintetben	232, 348	Décsy Sámuel Pannoniai Fénix ...	97
Brodericius István	471	Dékány István dr.	319
Brutus János Mihály	471	Dessewffy József gr. 247, 453, 454, 456	
»Buda halála« I. Arany.		Dézsi Lajos	406, 488
Buday Ferencz »Polgári lexikon«-a 16, 20, 26, 32, 36, 194		Dietenhofer Károly	226
Bulcsu Károly verseiről, Arany és Erdélyi János bírálata ...	59—64	Dluholutzky Hubert	200
Byron lord	414, 415	Dóczy József	449
Carion János	471	Donyhai József	13
Chabay Mátvás	228, 476—480	Dobozi István debreczeni főbíró 13; — Mihály	17
Cornides Dániel	83	Domanovszky Sándor	488
Cromer Lénárt, kassai jegyző ...	230	Domokos Imre 187; — Lajos 14, 15, 18, 35, 182, 183, 187—197; — Tamás	470, 471
Csabay Mátvás levelei	476—480	Döbrentey Gábor	343, 449
Császár Elemér : Kisfaludy Sándor életrajza (könyvbírálat) ...	251—253	Dömötör János	122
Császár Ferencz Tompa-kritikája 45; — Utazás a quarnerói szigeteken	232, 346	Draveczy György	484, 485
Cserei Mihály	1, 4	Dréta Antal	68
		Dugonits András	77
		Ecsedi Miklós	13
		Elek Oszkár	125, 253
		Endrédi József	13
		Eössi András	473, 474
		Eötvös Ignác báró 333; — József báró	299
		Erdősi János némely ismeretlen munkáiról	64, 232, 349

	Lap		Lap
Érsek György	469	Goethe 152; hatása Petőfire	150
Eschenburg: Tudományosságának és Szépmesterségeknek archeo- logiája	231, 242	Goldshmith Római története 232, 246—247	
Esztegar László	133	Gombos Dániel lexicon 232, 350—351	
Esztery György	373	Gombos-féle huszárezred	4
Erdélyi János 39, 41; — Bulcsu- bíráta	59—64	Gondán Felicián	488
Fábián Gábor	455	Gosztonyi István pozsonyi har- minczados tiszt kézirati kötete 2, 3, 4	
Fabri Tamás	479	Gozon István	178
Fábsich József Pindarus-fordítása	76	Gönczy György	379
Fáy András 11, 315, 447, 454; — Béltéki ház 451; — Emlék- könyve Nagykőrösön	430	Greguss Ágost ... 45, 62, 63, 122, 281	
Fejér György	72	Grigely József	86
Fekete Imre levele Kazinczyhoz 198, 204—206; — Mihály	203	Grynaeusz Aloiz: Ungvár évráj- zairól	232, 348
Fénelon	170	Grünwald Béla	287, 288, 308, 313
Ferenczy János 71, 73, 75, 80, 214,	216	Gyergyey vagy Gyergyai Albert 403, 406	
Festetics László	333	Gyöngyösi István 402, 406; a »Nay Modi« állítólagos szerzője	2
Fodor Anrás: Hunyadvármegyei régiségek	232, 354	Győri Sándor	456
Fógel József	488	Gyurmán Adolf	281, 461
Fojtényi Cassian egyszerűsített magyar betürendje	232 347	Gyulay Ferencz kézirati magyar naplója	403—406
Francia nemzet jellemzése	76	Gyulai Pál 105, 113, 257, 261, 267, 271, 273, 275, 281, 282; Tompá-kritikája	46, 47
Fráter István 178; — Pál	187	Habardy László naplója	232, 349
Friebeiss István	107	Haller István 121; — János »Hár- mas Istoriája«	60
Gaál Jenő	300	Halmi Pál	20, 26
Galamb Zsigmond debreczeni contrascriba	13	Haraszty Gyula	161, 396
Gálffi János báró	472	Harmos Sándor dr.	151, 284
Gálos Rezső	59	Harsányi István	206, 406
Gárdonyi Géza »A bore«	62	Hasišteini Lobkovic Bohuslav	478
Gebhard Ferencz	455	Hasonlatok »Buda halálá« ban 152—174	
Gegő Elek	364	Hathvani Mihály	178
Georch Illés felett emlékbeszéd ...	456	Hatvani István 12, 20, 23, 184, 187, 188	
Gerendai Pál	13	Heasfalwy Ferencz	473
Gerőffi János	472	Hegel követője Erdélyi János	59
Gesta Romanorum	60	Heinrich Gusztáv	122, 407
Gesztési Gyula	433	Hellebrant Árpád 126, 254, 382, 480	
Geszti tartózkodása Aranynak 416—418		Heltai Gáspár	472
Gévay Antal 347, 362, 363; — Szerémi György kézirata 232, 348		Helvetius van den Berg	62
Glatzinger Lajos	200	Henszelmann Imre	148
		Hertelendy Gábor generalis élete	232, 244

	Lap		Lap
Hevesi Sándor 259, 261, 262, 264, 268, 269, 270, 276		Jókai Mór	105
Hoblik Márton »Valkói amazon«-a 232, 341—343		Juhász István	36
Holub József	488	Katilah és Dimnah	488
Homeros hasonlatai 152, 165, 168, 171		Kállay Ferencz 447; Keleti nyel- vek történeti fontossága 232; Szlávok tót nevééről 232, 354; Kállay Ferencz: Leslie és Drum- mond familiák magyar száрма- zásokról 232, 345—347; — János	26, 36, 375
Homeros hatása a »János vitéz«-re 135, 144, 145, 146, 147; Arany Toldijára	115	Kalmár Elek	148
Homonnay Bálint	472	Kalocsay Alán	489
Honwald »A kép« szomorújáték, ford. Madarász József 231, 235—236		Kallós Dániel	326
Horányi Elek	334, 488	Kant »Kritik der reinen Vernunft« 19, 194	
Horváth Andor 427; — Czirill filozófiai műve 457; — Ferencz 78; H. István apja 224, 225; — Horváth Isvának Mindennapja azaz mindennapra szolgáló jegy- zőkönyve 67—87, 206—226, 328—340, 419—430; — János 71, 219, 489; — József 428; — Mihály 364; — Zsigmond 231, 340, 341		Karácsony Lázár: Magyar nyelv- beni hangok	232, 347
Hrabovszky Dániel külföldi utazá- sai	231, 244, 245	Kármán József	489
Hrappan András	227	Karadzics	408
Hugo Viktor	62	Kardos Samu	297
Hunyadi Ferencz Mátyás	472	Kassai András 376—378; — Pál 67	
Ihre János lappó szótára	210, 211	Katona József »Bánk bán«-ja 257—284; — Lajos	407
Ilosvai Péter	129, 137	Kautz Gyula	306
Ilosvay József	35	Kazinczy Ferencz 11, 40; — mun- káinak kiadásáról Bajza 231— 234, »Magyar régiségek« II. kötetének kézírata 240, 241; — Lessing- és Molière-fordítása 241—242; — levele a kassai vá- rosi hatósághoz 226—227; — is- meretlen levelei és szerződései 320—328; Kazinczyhoz írt levele Bárdosy Jánosnak 199— 206; Kazinczyhoz írt levele Fekete Imrének 198, 204—206; Kazinczyhoz írt levele Val- kovszky Jánosnak 198, 199; — József	323
Imre Sándor	253	Keck Dániel	13
Istvánffy Miklós 471; — Pál	488	Kelemen József pécsi nagyprépost 117—119	
»Itáliára emlékezet« cz. mű 231, 237—238		Kemény János erdélyi fejedelem 472	
Jacobinus János	471	Kemény Lajos 228, 230, 375, 376, 378, 476, 480, 484	
Jakab István	447		
Jankó Balázs, Sárdi	473		
Jerney János 347, 355, 365, 366, 369			
John Stibli, shoemaker and poet I. Arany.			

	Lap		Lap
Kemény Zsigmond 308, 310, 312 ;		Literati József debreczeni senior	13
»Zord idő«-je	173	Lobkovicz Bohuslav	488
Kengyel Lajos 35, 175, 176, 177, 181		Loisch János	174
»Kerechet«	210, 211	Lonkay Antal	118
Kerényi Frigyes	48	Lónyay László	35
Keresztesi József	15, 18	Lövei István 120 ; — László ...	120
Kewiczky János	481	Lucanus »Phársaliá«-jának magyar	
Kéza Simon	210, 211	fordítása	117—119
Kézai-codex	488	Luczenbacher János 355, 361, 362,	
Kinizsiné Magyar Benigna	478	363, 369, 372, 373, 450	
Kis János 88, 357, 454 ; — Mik-		Lukinich Imre	121, 379, 472
lós, Misztótfalusi — életéhez ...	121	Madách Károly	2
Kisfaludy Károly 11 ; — Mihály		Madarász Flóris 489 ; — József	
71 ; — Sándor	80, 251—253	fordítása (1831.)	231, 235, 236
Kiss Farkas 200 ; — József	125	Májér József kispap	72, 77
Kys Ádám kassai pap	378	Majláth Béla	415
Klies Menyhért	378	Majtényi-család	2
Klubetz János	26, 36	Marczali Henrik	315
Komjáthy Anna	330, 336	Márki Sándor	406
Kondé József, Pókateleki	208	Mártonfy József erdélyi püspök 71,	206
Kónyi János	387	Matkovics János 68, 69, 76, 420 ;	
Korotz György	472	— Mátyás	77
Kossovics Károly: A nemzetek		Marót Károly dr.	415
had- és békeviszonyai	232, 349	Márton István, Mándi-pöre 11, 38,	175, 197
Kossuth Lajos	285, 298, 312	Marusy András	480—6
Kovácsóczy Farkas 471 ; — István	472	Medakovics	408
Kováts Ignátz	20, 26, 77	Melczér András 374 ; — Gergely	
Kovács János 416—418 ; —		228, 229	
József	184, 187	Melius Péter családjáról	379
König János	472	Meltzer László	82, 84
Kőszeghy Pál »Bercsényi házasa-		Mentovich Ferencz	432
sága«	406	Merényi László	148
Köszörűs Szabó János	481—3	Mészáros József váli plébános 77,	223
Krezznerics Ferencz szótára	451	Mesznil János báró	77
Kritsfausi György	198, 199	Mikó Ferencz 472 ; — Imre gróf	
Kulcsár István	75, 208, 213, 219	Bod-életrajza	396
Kuncz Aladár	253	Miladinovics-testvérek	408
Kurucz költészet	1—10	Milassin Miklós	209
Kuruczokról való labancz gúnydal	3	Miller Jakab Ferdinánd	70
Laky Demeter	119	Mitterpacher Lajos	68
Le Brun francia követ	76	»Molnár Anna« ballada és Lady	
Lehr Albert	129, 135	Isabel and the Elf-Knight	124
Leibnitio—Wolffiana philosophia	19	Molnár Ferencz, Örvendi 65, 67 ;	
Lévay József	115	— György	321
Lipps Theodor	123		

Lap	Lap
Nagy Bálint 37; — Ignác 232, 343, 344, 345, 464; — István 13; — H. Nagy István 13; — Iván Palocsayról 2; — József 489; — László 37, 375; — Mihály 12: — Pál 71; — Sámuel 37; — Sándor dr. ... 58	Paris Gaston 410
»Nagy Péter, Oroszország császárja« cz. kézirat 239	Pattyantyus István ... .. 481 - 3
Naszályi István 184, 187	Pavonics Jakab 70
»Nay Modi« B. Palocsay műve 1—10	Pázmány Péterről Podhorszky József 355
Neichel Ferencz 71, 77	Péchy Imre id. 35
Népemesi elemek a »János vitéz«-ben 148	Pecz Leopold világtörténete 231, 242, 243
Neustadti harcban Palocsay 4	Péczely József 450
Nógrádi László 59	Perger János 341, 456
Nógrádmegyei Múzeum 2	Péterfy Jenő 123, 259, 261, 266, 270, 274, 276, 279, 282
Nyíry János 341	Pethő Jakab 77
Nywithody Demeter 474;—György 475	Petőfi 41, 43, 413, 414; — Petőfi Sándor 129—151, 156; — A »Toldi« hatása a »János vitéz«-re ... .. 131—151
O descalchy herczegek körmöczbányai magánlevéltára 2	Petrovics Fridrich 357, 359; — Ignác 70
Odysseia hatása Arany Toldijára 115, 116	Podhraszky József: Habardy László naplója 232, 349
Oláh Miklós 471	Pogány Lajos 35, 176, 177
Ostropataki Mátyás 378	Pollák János 119
Osváth György 35	Pósfai János ref. tanító 68
Oszutszky József 77	Potyondi (Rafael) ... 73, 82, 207, 427
Otrokoösi Főris Ferencz 406	Piarista iskoladrámák 478
Örvedi Molnár Ferencz és munkája ... .. 65—67	Piasenus Pál 472
P aintner Mihály ... .. 68—69	Pintér Jenő 479
Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái 87—104; levelei Tompa Mihályhoz ... .. 104—115	Pittó Adám 378
Paksi Szathmári István 12, 25, 26, 30, 32, 184	Pracháry János 200
Palaticz György 472—476; — János 472, 473, 476	Pray György 75
Paleologus Jakab 471	Prónai Antal 488
Palocsay György báró »Nay Modi«-ja 1—10; — Palocsay-levéltár Lőcsén 1	Puretits Ignác 225
Pap Benedek 480	Puthnoky Imre 374
Pápai Páriz Ferencz életéhez 121	R abutin generalis 121
Pápay Sámuel 428	Rachovetz András 68, 69
	Rákóczy Ferencz [II.] pöre 355; — György I. 472
	Ráskai Gáspár 373—375; »Vitéz Francisco«-ja ... .. 407—412
	Ratio educationis (1777) 16, 18, 19
	»Régi Görögországnak leggujabb földrajzolatokkal való helyirási összevegyesülése« cz. kézirat 349—350

	Lap		Lap
Reich Zsuzsánna	202	Schusztér Balázs	477
Remete József	119	Schwartner Márta ... 69, 79, 208, 218	
Reutner Miklós	472	Scithia vagyis Set Helye 231,	245—246
Rexa Dezső	381, 394	Shakespeare 380; »János király«-a 143	
Révai Miklós 68, 69, 70, 76 78,		Siglerus Mihály	472
80, 206, 208, 213, 214, 219,		Simigianus, Ambrosius	471
420, 424, 425, 426, 428; —		Sinai Miklós 12, 14, 15, 16, 17,	
születési éve	429	18, 20, 26, 27, 30, 175, 181,	182, 187—197
Révész Imre	15, 16	Smith Ádám	306
Revitzky Ádám 217; — József 328, 329		Somogyi János	68, 69
Réz Mihály	292, 300, 314	Somosi János	198
Rhédey Ferencz főgondnok 13, 34,		Soranzius Lázár	472
175, 183, 187, 188, 190; —		Splényi Gábor báró	325
László	35	Stökel Lénárt 228, 229, 476, 477	
Riedl Frigyes	281	Sukius Mihály	472
Riemer János 417; — Márton ... 477		Surjánszky Antal	77
Riner Ernestus luth. lelkész 378		Sylvester János 64, 232, 349	
Risztics	408	Szabó József 77; — Károly 11,	
Rosalides Illyés	378	23, 65, 66, 67, 195; —	
Rosty Zsigmond Székesfehérvár		Mózes	88
ismerete	232, 247—248	Szackányi Zsigmond	13
Rozsnyai Dávid életéhez	121	Szalárdi János	472
Rozsos referendarius	75	Szalóky György	375
Ruhmann Jenő dr.	104	Szalay Imre 230; — István 23,	
Rüm György Budán megégetett		187; — Károly	62
lutheránus	419	Szamosközy István 472; —	
Sahlhausen Móricz	204	Mihály	471
Sámuel Aladár Bod-életrajza 396		Szapári grófkisasszony	83
Sándor István	65	Szapolyai János	472
Sándor Leopold nádor	424	Szarvas Gábor	134
Sándrovics János	204	Szász Károly	113, 418
Sárközi János	178	Szathmári István	176
Sárváry Pál	30	Szavka Mátyás	477
Schedel (Toldy) Ferencz 234,		Szazonovics	408
452, 453		Szebeni Pál	480
Schedius Lajos 68, 73, 78, 79, 84,		Széchen Antal	253
217, 218, 338, 428, 449		Széchenyi Ferencz gróf 70; —	
Scherer Vilmos	261	István gr.	130
Schiller Fiescoja Nagy Ignác		Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez	285—319
fordításában 232, 343—345;		Széchy Ágoston: »A történettár	
»Die Glocke« 138; Schiller		életérdekű nyomossága« ... 232, 350	
drámái a régi magyar színpa-		Széchy Károly 87, 226, 340, 385,	
don	380—381	386, 430	
Schröck János közönséges histó-			
riája	231, 239—240		

	Lap		Lap
Szegedy Gergely életéhez 228—		Tholdalagi Mihály	472
230; — Rezső 119, 412; —		Tisza Domokos	416—418
Róza	252	Tofeus Mihály Argirusról	406
Székely név	238	Toldy Ferencz 11, 45, 144, 467;	
Székely István, Benczédi	471	— levele Kelemen József pécsi	
Székely Sándor Aranyosrákosi 364—365		nagypréposthoz	117—119
Szemere Miklós 43, 131; — Pál:		Tolnai Lajos	48, 125
»Dithiramb-Argyérus« cz. műve 406		Tompa Mihályhoz írt levelei Pákh-	
Szép György	184, 185, 187	nak 104—115; lírai költészete	
Szentpály. Ferencz verses Wer-			39—58
bőczije	65	Tompos Anna, Horváth István	
Szepe Korocz György	484—6	anyja 218, 223; — József:	
Szerdahelyi György Alajos	71, 84	»A magyar ballada története«	
Szerémi György kézirata	232, 348		122—125
Szigetvári Iván	402	Tomtsányi Ádám	77
Szigligeti Ede	113, 464, 465	Tordai Ányos	489
Szigyártó Demeter	484	Tóth Ferencz 20, 26; Ferencz	
Szilády Áron	407, 412	báró emlékezete 355; — István	
Szilágyi Gábor 20, 25, 26, 28, 36,		223; — József 26, 31, 36; —	
197; — István 120, 131, 143;		Lőrincz	461
— Sámuel 17, 20, 26, 35, 36;		Tőke Károly	200
— Sándor	418, 431, 432	Trattner Mátyás	75
Szinnyei Ferencz 59, 413; —		Tsergits I. <i>Csergics</i> .	
József id.	65	Udvardy János	355
Szipóts Mihály	77	Ungvár évvrajzai	232, 348
Szirmay Antal	424	„Után' etymológiája	220—223
Szombati István	183	Ürményi Anna 77; — János 72,	
Szlávok tót nevééről	232, 354	82; — József	72, 329
Szöllősy Ferencz	364	Vahot Imre	131
Sztrókay Antal	73, 82, 250	Valkovszky János levele Kazin-	
Szücs Dániel 320—328; — [Zewch]		czyhoz	198, 199, 205, 206
Ferencz 230; — István	77	Vályi K. András életéhez	226—228
Tacitus-fordításról Bajza-bíráta		Várday Béla	59
	351—353	Varga Damján 488; — János	31
Tanárségéd	71	Varjas János	12, 20, 26, 187, 188
Táragató síp	87	Vécsey Tamás	317
Tarcsay Lajos	455, 457	Vergilius hasonlatai	165, 168, 172
Tasso hasonlatai	168, 172	Verseghi Ferencz 70, 72, 80, 83,	
Teleki-könyvtár	16		423, 425, 426
Teutsch Sebestyén	472	Virág Benedek 71, 80, 83, 203, 207, 424	
Thaly Kálmán »Adalékok a Thö-		Vörösmarty Mihály 64, 129—130,	
köly- és Rákóczi-kor irodalom-			135, 138
történetéhez«	1, 3	Viszota Gyula	250, 302, 373, 467
Theis báró: Polyklet utazása 231,			
	236—237		

	Lap		Lap
»Vitéz Francisco« délszláv rokonai	407—412	Weber, Veit	252
Vitéz József	37, 184	Werbőczy István 471; — Ver-	65
Vitkovics Mihály 68, 71, 83, 84,	209, 214, 420, 428	Wesselényi Miklós báró 296, 297,	298, 452
Volkelt János	123	Winkler Mihály pécsi kanonok ...	408
Vörösmarty Mihály	449, 452, 453	Wolf bölcselete	11, 19
Vuk Stefanovics	408, 409	Z	
W		Zamoyski János	472
Wallaszky Pál	73, 419	Zermegh János	472
Warga János : Az országtudomány		Zichy Antal 288, 291, 304, 305, 307	
fejlődése	232, 343	Zrinyi Miklós, a költő 144, 166; —	
Wathay Ferencz naplója	363	egy ismeretlen átdolgozója 385—394	

ÁLL. POLGÁRI IRODALMI KÉPZŐ INT. NYVTÁRA
 Erkezett: 1912. év IV. hó 30. n.
 Jeltári szám: 12334. Csoportszám: .....

B. PALOCSAY GYÖRGY »NAY MODI«-JA.

A XVIII-ik század első tizedeiben, vagy mondjuk: a török kiűzése s a kurucz szabadságharcz lezajlása után, nemcsak politikai, hanem társadalmi, nemcsak nyilvános, hanem házi életünk rendjében is nagy változások történtek. Azelőtt, a fegyverei sikerén elbizakodott bécsi kormány a számbeli erejében megfogytakozott magyarsággal csak politikailag, alkotmányos jogai megnyirbálásával éreztette hatalmát; most már, a mind nagyobb számban beáradó néemetséggel az új szokások és divat hatalma is hódítani kezdett. A régi jó magyar világ életmódja, szokásai, erkölcei lassanként átalakultak, majd egészen eltűntek; »kifordult sarkaiból a világ«, mint a zsörtölődő öregek a sok »újság« láttára mondogatták.

Ezek a változások Magyarország nyugoti szélein bizonyára előbb voltak észrevehetőek, mint Erdélyben. Pozsonyba és Sopronba német polgársága révén s Bécshez való közelségénél fogva hamarabb eljuthatott az új divat, a »nay modi«, s csak évtizedek múlva vált Erdélyben oly feltűnővé, mint Apor munkáiból és Cserei jegyzeteiből ismerjük. Erkölcsrajzokban szegény irodalmunkra nézve tehát kétszeresen érdekes a czíműl írt s alább közlendő verszet, mely az átalakulásokat nyugoton és jóformán a kezdetén figyeli meg, s a mely két újabban előkerült kézirat alapján most már teljes szövegében és kétségtelenül *b. Palocsay György szerzeményekép* iktatható irodalmunkba.

Thaly Kálmán ugyanis »*Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*« czímű nagybecsű kiadványának II-ik kötetében »*Kuruczvilág után*« czim alatt és 1713--17. év-jelzéssel *b. Palocsay György* neve alatt *töredékesen* (15. vsz. s a jegyzetek közt egy vsz.) közli azt a költeményt, melynek versszakai némi változással megegyeznek két más kézirat teljesebb szövegével. Thaly t. i. csak a kurucz vonatkozású részleteket közölte a versből, megjegyezvén, hogy a »*Palocsay György* kezével írt eredeti vers a *b. Palocsay-levéltárban, Lőcsén*« van. Mivel *Palocsay* sok egyéb verset is írt, Thaly joggal föltehetette, hogy ennek a sajátkezűleg leírt versnek is ő a szerzője,¹ bár föltehető

¹ Magam is elfogadtam ezt a véleményt a *Képes Irod. tört.*-ben (első s köv. két kiadásában) tizenkilencz évvel ezelőtt a *Kuruczvilág köllészetéről* írott cikkemben.

volna az is, hogy mint költészet-kedvelő ember, csak lemásolta a neki tetsző verset, s ezt megerősíteni látszik az, hogy a vers szerzője, bár gúnyolódik a divat hóbortjain, éppen nem németgyűlölő, mint a kurucz generálistól várnók, sőt inkább minden jót remél a német-magyar atyafiságtól.

Nagy Iván, a tudós történetíró, mintha ez utóbbi föltevést fogadta volna el; de mivel Palocsay nevére s versére hallgat, valószínűbb, hogy elkerülte figyelmét Thaly közleménye; elég az, hogy *Gyöngyösi Istvánt tartotta a költemény szerzőjének*. Abban a XVII. század második feléből eredő kézirati kötetben ugyanis, melyet nagyobb részét Gosztonyi István pozsonyi harminczados tiszti írt össze, családi följegyzéseken és a saját verses önéletírásán kívül több Gyöngyösitől származó költemény van.¹ Nyilván ez tévesztette meg Nagy Ivánt, midőn az általa a kötethez készített tárgymutatóban (1885.) azt írta a »Nay modi« című versről: »Gosztonyi írása, de *Gyöngyösi műve*«. S ezt a véleményét fentartotta egy jóval később (1897.) írt becses tanulmányában is.²

Gyöngyösi szerzősége azonban, mint akadémiai felolvasásban bővebben kifejtettem,³ semmikép sem bizonyítható be, sőt minden számbavehető körülmény ellene mond e föltevésnek. A »Nay modi« egészen más természetű munka, mint Gyöngyösi alkotásai; tréfás enyelgésre van példa majd mindenikben, de satirikus hajlamra sehol sem találunk. A »Nay modi« szerzője kevés gondot fordít mind a nyelv választékosságára, mind a versek művészibb alkotására, a miket pedig Gyöngyösi sohasem hanyagolt el. Nem lehet Gyöngyösi szerzeménye azért sem, mert ő 1704 nyarán már elhunyt; mint törődött, beteges aggastyán már évek óta alig ülhetett kocsira; Bécsbe is, hol a vers szerzője (l. 19. vsz.) »csak a minap is« megfordult, ismételve fiát küldte a porták kiigazítása végett. A félreeső Gömörmegyébe pedig bajosan jutott el a divat oly hamar, hogy annak félszégei ellen verset írjon; azokban a zavaros időkben hivatalánál fogva is jobban érdekelték őt a megye dolgai, az írás meg oly nehezebbre esett már, hogy utolsó éveiben leveleit is mással iratta, maga csak a nevét írta alá.

Végleg eldönti a szerző kérdését a »Nay modi«-nak az a kézirati másolata, mely a Bossányi-levéltárban maradt fenn,⁴ s mely szintén b. Palocsay Györgyöt mondja a vers szerzőjének.

¹ Ez a kézirati kötet közel két századig a Gosztonyi-család birtokában volt, ettől utóbb rokonság útján a Majtényi-, majd a Madách-családhoz került. Madách Károly, a költő testvéröccse, 1885-ben Nagy Ivánnak ajándékozta, ennek hagyományából végre a Nógrádmegyei Múzeum birtokába került s jelenleg a balassagyarmati áll. főgymnasium őrzete alatt van.

² *Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása*. Irodalomtört. Közl. 1897. 428. lap.

³ *Gyöngyösi István ismeretlen költeményei*. Felolv. a M. Tud. Akadémia 1911. okt. 2-iki ülésén. Kivonata megjelent az Akad. Értesítő 1911. nov. füzetében.

⁴ Jelenleg Keglevich-jusson az Odescalchy herczegek magánlevéltárában Kőrömczbányán.

Valószínű, hogy ez a szerző sajátkezű kézírata után, de később készült másolat, mint a Gosztonyi-féle, melytől több tekintetben különbözik. A Gosztonyi-féle 35, a Bossányi-féle 37 versszakból áll; Thaly töredék-közleményéből a vers terjedelme nem állapítható meg, de szövege közelebb áll a Bossányi-féléhez (1. részletezen a vershez fűzött jegyzeteket), abban is, hogy a 23—29. versszakok sorrendje a Thaly- és Bossányi-féle szövegekben egyezőbb, mint a Gosztonyi-féléé; ez utóbbinak alább közölt sorszámaihoz viszonyítva a Thaly-féle töredék 3—9. versszaka így következik egymás után: 29., 28., 23., 25., 24., 26., 27; ez pedig a Bossányi-féle kéziratban a 22., 23., 27—31. versszakoknak felel meg. Vannak végül emezekben olyan versszakok (16. és 32.), melyek a Gosztonyi-félében hiányzanak; viszont ebben is van egy (12. vsz.), a mi a másik kettőben nincs meg. Ez a szövegjavító és bővítő munka mindenesetre későbbi eredetű, s ha Thaly csak erre értené az 1713—17. évszámokat, elfogadható volna a föltevés; a vers írásának ideje azonban jóval korábbra teendő.

Nem volna ugyan lehetetlen, hogy a szatmári békekötés s munkácsi fegyverletétel után megbékélt kurucz tábornok kivetette szívéből a német gyűlöletet, de Bécsbe járnia, legalább egyelőre, talán nem lett volna bátorságos a császári ármádiából megszökött Palocsaynak. Thaly föltevését látszanak igazolni azok a versszakok is (22—25.), melyek nagyon emlékeztetnek egy-két kuruczkori költeményre. A *Csinom Palkó* kuruczja dicsekvéskép a *Kuruczokról való labancz gúnydal*¹ pedig gúnykép emlegeti, a »másfél arasz dolmánkát«, a »tízfontos« forgót, a »prémes« nadrágot, a »zsinóros salavárdit«, a »sarkantyús csizmát«, a »futó paripát«, a »kurta kis dolmányt«, a »szép selymes lódingót«, melyek csaknem szószerint ismétlődnek a »Nay modi«-ban. Csak-hogy ez, ha némileg gúnyolódva is, inkább csak mint új jelenségeket emlegeti a nyalkább magyar ifjúság viseletét; ez a divat pedig jó tíz évvel azelőtt (1703. körül) volt új; 1704-ben már szél-tében elterjedhetett. A *Csinom Palkó* című ének keletkezését különben Thaly is 1705-re teszi, de lehet, hogy már a kurucz világ legelején (1703) keletkezett s bizakodó tartalmánál s élénk hangjánál fogva hamar el is terjedt.

A »Nay modi« keletkezése tehát több valószínűséggel tehető 1704. tájára. Első bizonyítékot erre Gosztonyi másolata nyújt, mely mindenesetre korábbi, mint a másik két változat. Gosztonyi (főntebb említett kézirati kötetében) megírta önéletrajzát krónikás modorú négyrímű sorokban, minden évről egy-egy versszakot; 1653—1700. tájáig körülbelül egyszerre írta le a verseket, ezentúl 1707-ig évenként; 1708-ból csak az évszám van felírva, a vers már hiányzik, pedig a könyvben van még a folytatásra néhány

¹ Thaly: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* II. 87. és 296. l.

lapnyi üres hely. Családi följegyzései sem terjednek 1707-nél tovább. Gosztonyi tehát 1708. folyamán minden valószínűség szerint meghalt. Az utóbbi évek írásjellegéből megállapítható, hogy a »Nay modi«-t néhány évvel *előbb* írhatta be könyvébe, mert ez némileg könnyedebb kézzel van írva, mint az önéletrajz utolsó éveinek versei.

Megerősíti e föltevésünket az a körülmény, hogy Palocsay, ki mint százados a Gombos-féle huszárezreddel résztvett a spanyol örökösödési háborúban, 1703. őszén a francziákkal Landau és Neustadt körül vívott harcokban súlyosan megsebesülvén,¹ december végén harminczad magával Prágába küldetett téli szállásra. Mivel itt több mint egy hónapig tartózkodtak, valószínű, hogy sebe gyógyítása végett lement Bécsbe, innét pedig, mikor sebe már gyógyulóban volt, bizonyosan átrándult Pozsonyba is, hova régi barátság és ifjúkori emlékek szálai fűzték. Palocsay t. i. mielőtt a katonasághoz ment, a *pozsonyi kamaránál* szolgált, a hol Gosztonyi István már 1675. óta működött. Gosztonyi tehát okvetetlenül személyesen ismerte Palocsayt, s így tőle magától kaphatta az új divat és szokások különösségeit gúnyoló rigmusokat. Palocsaynak ugyanis Bécsben és Pozsonyban nagyon feltűnhetett a sok változás és újság, melyekről beszéd közben többször kifejezhette gúnyosan tréfás megjegyzéseit. Mivel előbb is, később is szívesen foglalta versekbe mondanivalóit, most szintén ráért baráti társasága mulattatására — mert egyéb célja máskor sem igen volt — a könnyű négyrímű alexandrin-sorokba összefoglalni észrevételeit. Itt értesülhetett bővebben a kurucz mozgalmak sikeréről is, úgy hogy midőn 1704. február havában bécsi rendeletre a prágai parancsnok menetlevelével ismét ezredéhez kellett volna bevonulnia, e helyett Szilézián át egész csapatával hazaszökött, csatlakozott a fölkelőkhez, s vezénylő tábornokságig emelkedve, végig harcolta Rákóczi szabadságharcját.² — A költemény keletkezésének idejét illető föltevésünket megerősíti végül a Bossányi-levéltár példányának másolója, ki azt — talán Palocsay személyes közlése alapján — határozottan 1704-re teszi.

Bár a »Nay modi« mint költemény csekély értékű, korfestő voltánál fogva becses adaléka művelődéstörténetünknek, érdekes bevezetése a XVIII-ik századi nagy átalakulásoknak, melyeknek rajza az erdélyi részekre nézve Apor »*Metamorphosis*«-át s Csereinek ehhez fűzött jegyzeteit is oly becses irodalmi emlékekké teszi.

Az alábbi közlésben a Gosztonyi-féle, mindenestre régebb fogalmazású szöveget veszszük alapul, kiegészítve a Thaly- és Bossányi-féle változatokkal.

¹ Maga mondja ezt a *Neustadti harc* című költeményének (I. Thaly *Adalékai* II. k. 21—29. l.) 49. vsz.-ban: »Landau alatt esett sebben fekvő ágyban írtam verseimet, hol kínban, hol búban«: 1707. nov. 4-én. Kiújult sebei miatt t. i. időnként később is fekvőnek kellett.

² A prágai tartózkodásra s a szökésre vonatkozó adatokat a menetlevél teljes szövegével együtt közli Thaly K. a *Századok* 1873. 178. s. köv. 1.

NAY MODI.

1. Uy üdő, Uy világh, Uy élet, mind¹ Uyság,
A² jó régi rend most kopott írás,³ s-ohságh,
El fordult a⁴ világh, nincs a' régi jóság,
Ez mostani modi lessz ebben bizonságh.
2. E⁵ világi Luxus testi puha lágiságh,⁶
Most talált s-ki gondolt sok változandóság,
A' vásott elmékben változó furcsaságh,⁷
Regnal most a' modi Uy Liberiaságh.⁸
- 3.⁹ Az Asszony nem tudgya, már miképpen járjon,
Lábával lépene vagi röpülljön szárnyon,
Férjee eő tőle, vagy ez attul várjon?
Kévánnya Urának jobbjárul sétállyon.
4. Feje viselése változik gyakorta,
Hol árod, s-hol apad, elis fogy olykorta.
Leánjoknak¹⁰ fején nincsenis már párta,
Mert szűzességeket az üdő le járta.¹¹
5. Pókhálós, fátjolos, hegyesült Tarája,
Nay modi sok csokmók boytos pantlikája,
Drotra fodorétott poros Barokája,¹²
Magos, tornyos, hegyes,¹³ csucsos Bobitája.
6. Most lapos, most széles, most bubos¹⁴ a' kontya,
Most megént nem teczik, más formára bontya,
Ezt megént¹⁵ el feyti, vagi éppen el rontya,
Haszontalanságra a' pénzt ugian ontya.
7. Harmincz negyven Tallért megh mér¹⁶ eggiért adny,
Mocskos bálván¹⁷ képen szoktuk ezt tartany,
Annak a' fejrül¹⁸ magokéra rakny,
Igy szokta az Eördőgh *magokéra rakny*.¹⁹

Variantsok: (A. = Thaly *Adalék*, B. = Bossányi-levéltár.)

- ¹ A. új.
- ² A. Az. — ³ B. siros (zsiros).
- ⁴ B. e világh.
- ⁵ A. Az. ⁶ A. B. lágyságh.
- ⁷ A. társaságh.
- ⁸ A. B. *Uy Lib.* = kedves csak az újság.
- ⁹ A.-ban 3—22. vsz. hiányzik.
- ¹⁰ B. Az leányok.
- ¹¹ B. Az egész sor hiányzik.
- ¹² B. Drotra fordítottott hamvas parokája.
- ¹³ B. csipkis.
- ¹⁴ B. Mint lepény most lapos, most papos . . .
- ¹⁵ B. ismét.
- ¹⁶ B. Hatvan s hetven t. nem szán . . .
- ¹⁷ B. *halvany* (íráshiba).
- ¹⁸ B. S a fa kép fejrül.
- ¹⁹ B. (A szöveg íráshibája helyett): *maghat jmadlatny*.

8. Ezt pedigh mindennap hegyesben¹ formállyák,
Paloták ajtaját már² érte ki vágják,
Hintók födelétis magosbra csinállyák,
Csak tornyos kontyoknak heleket talállyák.
9. Az Isten képére termett orczájával
Nem elégshzik, hanem sok csokmok³ foltyával
Aztot bé mocskollya s-kendő⁴ olajával
Testét⁵ keny feny szagos⁶ Balsamjával.
10. Sátort vony a' fején nagy pókhálójával,
Személlje⁶ sem láczik, néz csak az orrával,⁶
Rosta liku sűrű⁷ szunjogh hálójával,
Távul járj, hogy meg ne öklellyen szarvával.⁸
11. Mesztelen a' válla, mellét árulgattya,
Már nem módi, ha ki aztot földve tartya,
Az ki⁹ nem tudgia, mi a' módinak modgia,
Otthon nőtt parasztnak, tudatlannak mondgia.
- 12.¹⁰ Melle tisztátalan tűznek fujocskája,
Bujaságra vivő ördögh vánkoscája,
Juno, Pallas, Venus, Paris almácskája,
Czerberus tánczának tömlő dudácskája.
13. Vékony, kesken, karcsu, vonjéntott dereka,
Oldalát szoréttya amaz hal csont theca,
Attul marad osztán száraz mint a' Béka,¹¹
Martyromságáért pokol lesz hayléka.
14. Kötént sem viseltet immár¹² a' Modia,
Hátulis fel vagion akasztva manteja.
Nincs nála¹³ szemérem, kiki magát oya,
Ezt megh ne sokallya az Isten boszuja.
15. Hosszu golya lábán magas czüpellése¹⁴
Csak az orrán lépik, hegies a' tűzése,
Faydalmas gond kívül¹⁵ nincsenis lépése,
Ha botlik, pokolban lesz ennek esése.

¹ B. penig — hegyesbre.

² B. mait (majd).

³ B. apro.

⁴ B. keneő.

⁵ B. Festvén — pizmos (pézsma?).

⁶ B. (3-ik sor): A' s=me (szeme) — orajával.

⁷ B. (2-ik sor): lyuku sita (szita).

⁸ Mereő Iesztő, füss, meg ökllel szarvával.

⁹ B. Ha ki . . .

¹⁰ B.-ből az egész versszak hiányzik.

¹¹ B. Attul marad száraz, vészna mint a béka.

¹² B. elől.

¹³ B. nálók.

¹⁴ B. lábú — csipeluse (?)

¹⁵ B. Fajdalom gond nélkül . . .

- 16¹ Feje, haja, kontya, sok színyű Pantlia,
Florja, legyezűje, Mantoja, Stuczlia,
Szoknyaia, Schlaphrokja, függője, máslia,
Lábai lépése, mindene Modia.
17. Vont arany terczenel², Bárson, Tabin atlacz,
Már csak altfateris, ha frissbet nem adhacz,
Bár prémes köntösöd, de vélek nem tarthacz,³
Szoknyád ha nem Drador, csak otthon maradhacz.⁴
18. Ha három holnapigh⁵ köntösöd viseltd,
Már nem böcsös,⁶ nem uy, sibvásárra küldgied,
Változott a' Modi, amazt már le tegyed,
Addigh az uy Czében⁷ magadat se vigyed.
19. Nincs semmi külömbsegh Férfiak közöttis,
Az Aszonyok⁸ Modiat követik azokis,
Hasonlók ezekhez már a' férfiakis,⁹
Láttam vala én ezt Bécsben csak minapis.¹⁰
20. Nem csak a' szakállát, Baujszát¹¹ borotvállya,
De már a' fejétis egészlen¹² kaszályya,
Kopasz fejt¹³ földi hamvas barokája,
Kinek kettős, kinek hármás hátul ága.
21. Paripáya fülét s-farkát el heréli,
Hoszan nyölt serényét kurtábbra metéli,
Az Természet uttyát ebben sem követi,¹⁴
Csak a' nay modival vagyon minden teli.
22. Éppen malom kerék el terjedt¹⁵ kalapja,
Feneketlen öblű Dolmányának uija,
Palástjának hátul¹⁶ hármás a' Gallérja,
Kinek elől, kinek hátul¹⁷ hasadékja.

¹ Az egész versszak csak B-ben. Az A. jegyzetében (talán a szövegbeli vsz. helyett) a köv. versszak van, mely viszont a másik kettőből hiányzik:

Ezeknek a nevek német és francia :
Ki fantask, ki kornét, ki slepínnek híja,
Harmantli és mante, mancsét, mantilia,
Magyar nyelv nem tudja ezt kimondania.

- ² B. Tercsenel.
³ B. Bár prémzett ruhádis, csak otthon maradhacz.
⁴ B. Ha nem Drador, Prokát, Te velek nem tarhacz.
⁵ B. Ha egy s-két holnapig.
⁶ B. Már nem böcs ez.
⁷ B. Csében.
⁸ B. Aszonyi.
⁹ B. Láttam vala én ezt minap tsak Bécsbenis.
¹⁰ B. Változik ujságok emai napigis.
¹¹ B. imár borotvalya.
¹² B. ipen lekaszálya.
¹³ B. Czavalt (?) feit — parokája.
¹⁴ B. maga utyát nem véseli.
¹⁵ B. laposult kalapja.
¹⁶ B. Hátul Palastyának.
¹⁷ B. — s-kinek szilről —

23. Az Magyarnekis már arra vágy nyalkája,¹
Nemis Vitéz, ha nem ugrik Paripája,
Kurta három araszt prémezett dolmányja,
Salavardiais sok sinorral hányva.
24. Fél koplanny ² hossza a' hegies tőrének ³
Föcske farku czifra kápája ⁴ nyergének,
Tiz fontos toltokja terhére fejének,⁵
Pipaszar, dohány büz torka gégejének.⁶
25. Fél köblös tarsolya, sok ljukkal ⁷ Lodingja,
Kurta szár csizmája, hosszabb sarkantjuya,
Szakállát Baujszához öszve ⁸ borotvállya,
Előbb iszik baysza, sem Bor torkát állya.
- 26.⁹ Vitorlárul hullott gomb vállát terheli,
Tigris, párducz s-farkas bürén azt¹⁰ viseli,
Egyest iszik abbul, a¹¹ midőn kedveli,
Finum¹² nai-modi az, ha íó borral teli.
27. De nincs állandosagh, nincs a' sok uyságban,
Gyakran veszedelem van az változásban,
Ha végigh maradnánk a' régi oságban,
Az tartana bennünk régi szabadságban.¹³
28. Már az étkekbennis Urak asztalánál
Az sok naymodi közt majd étlen maradnál,¹⁴
Cave, Csukaladi¹⁵ és herbaté Bornál
Jobb volna, ha otthon jó magyar Bort¹⁶ innál.
29. Most modira esznek, modira feküsznek,
Az napbul eyczakat, Eybül¹⁷ napot tesznek,
Labet, Pikét, kártya Trezak véget vetnek,¹⁸
A' migh a' kakasok hajnalt énekelnek.

¹ A. és B.: Magyarnek is erre vágy már katonája.

² A. és B. Tiz arasznyi. — ³ A. tőreknek.

⁴ A. Czafragi nyergeknek. B. Csafragia nyergének.

⁵ A. és B. Tiz font az tolltokja terhesült fejének.

⁶ A. torka közé ennek. B. torka giózi ennek.

⁷ A. és B.: sok lyuku.

⁸ A. — bajúszát hosszán b. B. bajuszhoz hoszan b.

⁹ Az egész vsz. csak A. és B-ben.

¹⁰ B. ezt.

¹¹ A. Egyet — ebbül, ha...

¹² B. Finom.

¹³ A. és B. bennünk most minden jószágban.

¹⁴ A. Az sok pástétok közt majd itten —

B. Az sok beszéd között majd itlen —

¹⁵ A. Kávé, czukorkodi(?)

¹⁶ A. és B.: otthon te tokajit innál.

¹⁷ A. ebbül napot.

¹⁸ A. Kártya, labét, pikét, tersak véget érnek.

B. Kártya, labét, pikét, tersak — vetnek.

- 30.¹ Az réghi jó munka mostan altfateris,
Ha csak nem filegrán munka, bár aranyis,
Gyémánt, smaragd, rubint, gyöngyös² bár smukodis,
De csak ki nevetnek, hogy ha nem³ naymodis.
- 31.⁴ Minden modi mostan a' gyenge⁵ munkákban,
Porczenel, majolik, chrystal partékákban⁶
Nagy tábla Tükrökben, kép és superlatban,⁷
Tobak Pixisekben van függő órákban.⁸
- 32.⁹ Az mi már nem modi, küldik sibvásárra,
Bár arany, de ha ó, Jubillér Bótyára;
Soknak a Sidoktul meg sem tér az ára,
Csak el haracsollyák, mert vágnak ujságra.
33. De a' réghi¹⁰ várok, nagy tornyos Paloták,
Faragott kövekbül régen¹¹ rakott bástyák
Vasbul s-rézbül öntött próbált áldgyu Puskák
Tartósbak, hidgyd, mint a' mostani¹² munkák.
34. Jó ó pénz, ó ruha, ó szalonna¹³ háznál,
Ó Bor, ó Liszt, ó háy sok betegnek használ,¹⁴
Réghi próbált vitéz jobb fogadott hadnál,¹⁵
Bár sok¹⁶ ujságidbul teis félre hadnál.
35. Az nay modi¹⁷ között nékem ez egy teczik,
Hogy a' német s-magyar egyben egyezszik,¹⁸
Edgyik a' másiknak modgyában öltözik,
Jó¹⁹ atjafisághnak jele ebben fekszik.²⁰
36. Magyar német Aszont, német magyart vészen,
Német magyarhoz megy, azis ehez készen²¹
Két jó atjafiságh jó verséget téssen,
Fatter, Mutter, Pruder eléghséget téssen.²²

¹ A.-ban az egész vsz. hiányzik.

² B. — gyöngyes.

³ B. — ha az nem.

⁴ A.-ban az egész vsz. hiányzik.

⁵ B. — csak az uj munkákban.

⁶ B.-ben hiányzik, a 4-ik sor pedig ez: Vagyis törödekben, örek Partikákban.

⁷ B. 2-ik sor. Tükrökben, képekben, spallér Superlatban.

⁸ B. 3-ik sor. Tobak pikliszekben, függő órácskákban

⁹ Az egész vsz. egyedül a B.-ben van meg.

¹⁰ A. és B.: Amaz régi.

¹¹ A. régi.

¹² A. és B.: elhigyjed mint mostani.

¹³ A. ó ruha, ó gabona.

¹⁴ B.-ben ez a sor hiányzik.

¹⁵ A. és B.: Régi vitéz jobb az most f. h.

¹⁶ B. Bártsak.

¹⁷ A. és B.: Az sok modi — az egy.

¹⁸ A. — egyvelessen vesznek (?); B. — most egyben elégszik (?)

¹⁹ A. Itt — ²⁰ A. látszik.

²¹ A. Elég kéri, már is hozzámégyen készen.

B. Aligh kéri, máris hozza megyen kisen.

²² A. és B.: — elég h sógor léssen.

37. Az szegén magyarnak újabb naymodia
Nincsen mint a' Servis,¹ forspont, Portiója,
Ki szároz, ki vacans, oralis, azt mondgya,²
Ez szokatlan Modi miatt van sok gondgya.³
38. Adgya Isten ezért,⁴ hogi ez a' sok ujságh
Fordulljon hasznunkra s-légien minden joságh,
Tartassék megh köztünk ⁵ a' jó réghi oságh,
Igy lesz a' regibül ⁶ igaz modi s-uyságh.

¹ A. Servicz ; B. Szerviz.

² A. és B. Száraznak, vacansnak, oralisnak mondja.

³ A. és B. — vagyon gondgya.

⁴ A. és B. azért . . .

⁵ A. és B. Találtassék mostis . . .

⁶ A. és B. Ugy lészen hazánkban . . .

DR. BADICS FERENCZ.

MÁNDI MÁRTON ISTVÁN PÖRE.

(Első közlemény.)

Mándi Márton István a mult század első felének, a magyar társadalmi és írói élet lábraállása korának egyik legbuzgóbb, leghasznosabb munkása volt. E kor, mintegy az előző évszázad elernyedésének reakciójaképen csodálatos termékenységgel hozta létre az eleven, erjesztő elméket: Kisfaludy Károlyt, Kazinczyt, Fáy, Toldy Ferenczet, kiknek izgató, elevenítő, tette serkentő mozgékonyasága vitte, sarkalta eddig még nem tapasztalt pezsgő életre a magyar irodalmi és társas élet lomhán mozduló testét.

Ilyen erjesztő elme volt Márton István is. Nem oly nagy területen, nem oly országos hírrel, de a maga helyén nem kevesebb eredménynyel. Mint embert és mint írórt egyaránt megilleti a hely Fáyék oldalán. Egy nagymultú református főiskolának, a pápáinak felvirágoztatója s a magyar philosophiai irodalomnak új irányba terelője volt. Mind a kettő nagy eredmény. Eredménye egy munkával, küzködéssel telt életnek s egy céltudatos, aczélkemény, minden akadályon keresztülgázolni tudó akarat-erőnek.

A pápai főiskolát úgyszólván hamvaiból támasztotta föl s tette leromlott, tekintélye vesztett iskolából virágzó főiskolává. A philosophiai irodalomban Wolf és Kant bölcseletét szólaltatta meg s támasztott ezzel oly vihart a magyar tudós világban, melyre a mi régi nyomon haladó philosophiánknak igen nagy szüksége volt.

Írányt mutató, alkotó egyéniség volt tehát. Megérdemelné, hogy érdemeit kellőleg méltató életrajz tartsa fön emlékezetét, nem csupán az a néhány rövid életrajzi vázlat és ismertető cikk, melyekből kiváló egyénisége csak töredékes rajzban, mint elmosódott pasztell-kép, bontakozik ki az olvasó előtt.¹

Pápai tanársága s e főiskola újjáteremtésének története még a legismertebb része életének, ámdé teljesen homályban van az a részlet, a Debreczenben töltött nyolcz esztendő, melyet bölcseleti irányának kialakulása és az iskolai hatósággal való összeütközése keretében első összecsapása az orthodox philoso-

¹ Legrészletesebb életrajzát Szabó Károly írta meg születésének százados évfordulóján: Mándi Márton István. Pápa, 1860. Debreczeni tartózkodásáról azonban csak pár sorban emlékezik meg.

phiával tesznek nevezetessé. Erre az összeütközésre, indító okaira és lefolyására s az akkori közéleti harcokkal való összefüggésére akarok világot deríteni az alábbiakban, eddig kiadatlan levelek és napvilágra nem került jegyzőkönyvi följegyzések alapján.

*

Márton István tizenhét éves korában lépett a debreczeni főiskola kötelékébe. Mint dunántúli ref. lelkész fia, elemi ismereteit Szent-Király-Szabadján szerezte, középfokú tanulmányait Kecskeméten végezte. Innen jött felsőbb tanulmányokra a kiváló tanáraitól akkoriban országszerte méltán hírneves debreczeni collegiumba. A togatus deákok névkönyvében (Series studiosorum) Nagy Mihály seniorsága alatt 1778 április 30-án írta alá nevét az iskolai törvényeknek.¹ Felöltötte a diák-egyenruhát, a tógát, s beköltözött a collegiumba. A névaláírással kötelezte magát a meglehetősen szigorú iskolai törvények megtartására s az előadások szorgalmas látogatására.

A debreczeni főiskola tanári kara ez időtájt négy hírneves tanárból állott. Hogy ily csekély számú volt a tanári kar, azon nincs mit csodálkozni. Más volt az iskolai berendezés és a tanítás módja. A középfokú ismeretekre nem ők oktatták az ifjúságot, hanem a felsőbb tanulmányokon levő kiválóbb togatus ifjak, mint publicus praeceptorok. A tanári kar csakis felügyeletet gyakorolt. Ők csupán a felsőbb studiumokat adták elő személyesen a két auditoriumba osztott ifjúságnak. Így *Hatvani István* (tanára a főiskolának, 1749—1785) mathesist és bölcseletet, *Varjas János* (1752—1786) theologia catecheticát, keleti nyelveket és héber régiségeket, *Paksi Szathmári István* (1747—1790) theologiai tudományokat, *Sinai Miklós* (1760—1791) görög és latin nyelvet és irodalmat, történetet.

Ezen tudományokat hallgatta Márton is. Elénk, kutató szelleme azonban nem elégedett meg az iskolai studiumokkal. A főiskolának akkori viszonyokhoz képest gazdag és jól felszerelt könyvtárában belémerült kedvelt tudományába, a philosophiába, sokat olvasott, tanult s az iskolában megszerezhető átlagos tudást meghaladó philosophiai műveltséget szerzett magának. Ennek tudata s veleszületett bírálógató, újítani, jobbítani szerető természete csakhamar arra indították, hogy társai körében az iskolai tanításra és rendtartásra nézve bírálógató megjegyzéseket tegyen. Ezek az észrevételek mihamar az iskolai törvényszék elé juttatták.

¹ »Anno 1778 d. 30. Aprilis exhibito prius Studiosorum specimine in numerum togatorum I. Coll. Rftor. Debrecin. cooptati sunt sequentes . . . Seniore Michaele Nagy . . . Classis II. : Nomen : Stephanus Márton. Patria : Monosztlovensis. Schola : Ketskemétino.« Utána más kéz írásával ez a későbbi bejegyzés : »R. Nánás 86 Professor Papae 91 pphiae et matheseos. V. Super In. Danub. assessor Librorumque Censor.«

Az iskolai törvényszék, latin nevén *Sedes Scholastica*, az önkormányzattal bíró debreczeni diákság fegyelemtartó intézménye volt. Hetenként egyszer, szombaton tartott gyűlést, melyen maga elé idézte s megbüntette az iskolai törvény ellen vétett togatus ifjakat. Tagjai voltak: a négy professor, a senior, a contrascriba és kilencz esküdt diák (primariusok). Elnöke, a rector-professor, jegyzője a senior volt, ki a jegyzőkönyvet latin nyelven vezette (egészen 1833-ig. Ettől kezdve a jegyzőkönyv magyar nyelvű).¹

Második esztendejét töltötte a collegiumban Márton, mikor e törvényszék 1780 június 10-én első ízben maga elé idézte. A Sedes tagjai ez időben a négy professoron kívül: *Literáti József senior*, *Galamb Zsigmond* contrascriba, *Endrédi József*, *Nagy István*, *Ecsedi Miklós*, *H. Nagy István*, *Szablányi Zsigmond*, *Keck Dániel*, *Donyhai József*, *Gerendai Pál* primariusok.

A vád, mely miatt a Sedes elé került: hogy másoknak életével, szokásaival és tanulmányaival szemben, nem tanusítván tiszteletet sem felsőbbsege, sem mások iránt, az ítélkezés szabadságát veszi magának. (In alienam vitam, mores et studia, nullo habito vel maiorum vel minorum respectu, censoriam sibi arrogat potestatem.) A büntetés nagyon súlyos volt: az iskolai törvény 22. szakasza értelmében nyilvánosan megvesszőzték és a főiskolából kizárták.

Ha e kornak a mainál jóval nyersebb gondolkozásmódját tekintjük is, a büntetést még akkor is szokatlanul súlyosnak fogjuk ítélni. Magyarázata a főiskola helyi körülményeiben és rendtartásában rejlik.

Egészen 1704-ig a főiskola diáksága szinte korlátok nélküli önkormányzatot biztosító törvények alatt élt. A hevesvérű ifjuság azonban visszaélt az iskolai törvény adta szabadságokkal s a XVII. század végén, kivált a kurucz háborúk idején, folytonos háborúság színhelyévé tette a collegiumot. A város lakosságának békéjét is sokszor felzavarta féktelenkedéseivel. Ezért a városi tanács 1704-ben Dobozi István főbíró elnöklete alatt, revisio alá vette az iskolai törvényeket s az eddiginél sokkal szigorúbb, az önkormányzatot lényegesen megszorító törvénytervezetet alkotott. A diákság hiába küzdött ellene, kénytelen volt elfogadni. Ez az iskolai törvény volt azután érvényben egészen 1792-ig, mikor Rhédey Ferencz főgondnok elnöklete alatt ismét revideálták s a kor szellemének megfelelően a büntetések szigorúságát sokban enyhítették.

A dolog természete szerint, mivel az 1704-iki törvényt

¹ E jegyzőkönyvek a Sedes keletkezésének idejétől, 1704-től kezdve hiánytalanul megvannak a debreczeni ref. főiskola levéltárában s teljes képét adják a főiskola fegyelmi állapotainak a XVIII. század elejétől, egyébként is igen értékes művelődéstörténeti adalékokat tartalmaznak.

elsősorban a diákság féktelenkedő hajlamainak elfojtására hozták, különösen szigorú szakaszok intézkedtek a felsőbbség iránt tartozó engedelmesség bárminő, akár szóbeli, akár tetteleges megsértéséről. Ezért kellett oly súlyosan bűnhődnie Márton Istvánnak is.

A gyakorlat azonban idővel módját találta a törvényszabta büntetés enyhítésének. A kitiltás t. i. nem szólt egyszersmindenkorra. A kivétel nem akarták a törvény teljes szigorát éreztetni, avval szemben alkalmazták a *receptiot*. Vagyis bizonyos idő múlva a megjavulásra tett ígéret ellenében visszafogadták a kitiltott togatust s csupán azzal büntették, hogy egy némely kedvezményt megvontak tőle.

Igy járt Márton István is.

A Sedes 1780 július 22-én tartott gyűlése recipiálta Mártont a megjavulását illetőleg tett kötelező ígéret ellenében (erga Reversales). Kötelességévé tették, hogy a megbántottakat megkövesse s tőlük bocsánatot kérjen, egyszersmind a gradusban húsz ifjuval lejjebb tették. Ezt a büntetést igen sokszor alkalmazták, mert az illető ifjút nem nyers erőszakkal, de azért érzékenyen sujtotta. Bárminő iskolai kedvezmény élvezetében t. i. jelentékeny rövidséget szenvedett a hátrábbvetés miatt.

A kitiltás tehát inkább csak ijesztésnek volt szánva, a Sedes nem akarta a különben elismert tehetségű ifju pályáját derékban törni. Márton a bocsánatkérés kötelezettségét teljesítette s ezzel az ügy hullámai elsimultak, békében folytathatta tovább tanulmányait a főiskolán.

Teljes négy esztendeig, egészen 1784 decemberéig nem is volt olyan összeütközése, mely miatt a Sedes elé került volna. Ámde bírálgatni szerető természete nem tagadhatta meg magát, társai körében tett megjegyzései azonban nem szivárogtak ki a collegiumi diáktanyák, úgynevezett *kunyhók* falain túl. Ő maga is bizonyára vigyázott rá, hogy csakis bizalmas barátai előtt beszéljen szabadabban, nehogy megint kellemetlenségei támadjanak az iskolai székkel.

Időközben azonban a debreczeni egyház és főiskola nyugalomát erősen föl zavarták annak a nagy harcznak hullámai, mely a *hierarchia és kyriarchia harcza* néven ismeretes a debreczeni egyház és főiskola történetében. A világi és egyházi főemberek harcza volt ez a hatalomért az egyházkormányzatban. E harcz sokáig, mondhatni két évtizeden keresztül (1780—1800) tartotta forrongásban a református egyházi és iskolai köröket, hullámai nagy sokára, a két hatalmas ellenfél: *Domokos Lajos* és *Sinai Miklós* halálával simultak el teljesen. Márton István pörének idején a harcz javában folyt, sőt egyik ütköző pontja éppen a Márton ügye volt. Ezért nem mellőzhetem el, hogy nagyjában legalább meg ne ismertessem a főszereplőket s magát a harczot is addig a mértékig, mely szükséges annak a megvilá-

gításához, miként illeszkedik bele Márton ügye e nagy harc eseményei közé.

A protestáns egyházban egész a XVIII. század derekáig az egyházkormányzat a papság kezében volt. Mária Terézia uralkodásának idején, részben a francia felvilágosodás eszméinek hatása alatt, olyan áramlatok, törekvések mutatkoztak a prot. egyházi életben, melyeknek céljuk volt az egész ország protestánságának egységes szervezetet adni s e szervezetben a világi elemnek minél erősebb positiót biztosítani. A papság nagy része ellene szegült ennek az utóbbi törekvésnek, az ellentétek mihamar kiélesedtek s a kérdés így alakult ki: melyiké legyen a vezető szerep az egyházkormányzatban, a papságé-e, vagy a világiaké.¹

Legélesebb volt az ellentét s legelkeseredettebb a harc a tiszántúli egyházkerületben, hol a világi urak élén a nagyeszű, széles műveltségű, kemény akaraterejű debreczeni főbíró, *Domokos Lajos* állott. Nem volt közönséges egyéniség. Működése úgy a város, mint az egyház és főiskola életében mély nyomokat hagyott maga után. 1774—1785-ig volt Debreczen város főbírája, 1790-től a főiskola helyi gondnoka (curator primarius). Működésének jelentősége két irányban: általános politikai és prot. egyházkormányzati irányban csucsosodik ki. Mint politikus a nemzeti vágyak és törekvések tüzes szószólója. A katholizáló és németesítő törekvések legerősebb ellenfele, Bihar vármegye ellenzékének vezére, József császár rendeleteinek elkeseredett ostromozója. A megyei feliratok legtöbbször az ő tolla alól kerültek ki, őt tartották — s méltán — a vármegye eszének. »A királyhoz küldendő repraesentationak rendbeszedésekre egynehányan deputáltattak ugyan, proforma: de az egész dolognak rugója, mozgója maga Domokos Lajos úr vala, ki ez idő szerint a vármegyének spiritusa, esze, szája, pennája volt és minden repraesentatiók ennek tollával irattak...« — írja róla 1790-ben a nagyváradi, később szalacsi prédikátor, a papi párt egyik vezérembere, Sinai híve, Keresztési József.² József császár halála után a feltámadt nemzeti ellenhatásnak Biharban a társadalmi élet terén is vezetője. Nagy része volt abban, hogy a nemzeti viselet újra divatba jött. Az 1790/91. országgyűlésen a vármegye követe s a hazakerült korona őrizetére fölküldött bihari bandérium kapitánya. Itt

¹ L. ezekre, valamint az egész harcra vonatkozólag: *Zsilinszky M.*: A magyarhoni prot. egyh. tört. 565. s köv. lapjait. — *Révész Imre*: Sinay Miklós magyar történetbúvár elmékezete. Századok, 1868. — *Keresztési József*: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII.-ik század végén. Keresztési József egykorú eredeti naplója. Pest, 1868. — *Tóth Fejencz*: Túl a tiszai Superintendentciában élt református püspökök élete. Győr, 1812. — Valamint e sorok írójától: Sinay Miklós. A debr. ref. főgimn. értesítője. 1907/1908.

² I. m. 190. l.

s az 1791. év őszén tartott budai zsinaton állott hatalma tetőpontján.

Erős nemzeti érzéssel európai műveltséget tudott párosítani. Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis ellen teljes erejéből küzdött, de nem azért, mintha a benne kifejezett tanítási irányelveket nem tartotta volna helyeseknek, hanem, mert féltette a ráerőszakolástól a főiskola autonómiáját. A saját hatáskörén belül azonban minden törekvéssel azon volt, hogy a főiskola ósdi tanulmányi rendje símuljon az újabb kor követeléseire. 1782-ben új tantervet (ordo studiorum) dolgozott ki s bár a professoratus ellenezte, az egyházkerülettel elfogadtatta ezt a sok tekintetben újító tervezetet. Az 1792-iki jóval szabadabb szellemű iskolai törvény az ő ujjmutatása szerint készült. A philosophia önálló előadására 1798-ban ő állíttatott föl egy új tanszéket, valamint az első jogi tanszéket 1800-ban. Az ő érdeme, hogy 1797-től kezdve a magyar nyelv, mint a tanítás nyelve, bejutott a főiskola falai közé. A modern nyelvek tanítását és egy természetrajzi múzeum alapítását is ő kezdeményezte. Annyiféle elfoglaltsága között még a tudományok művelésére is ráért. Nagy jártasságot szerzett a francia nyelvben és irodalomban (számos barátjával francziául levelezett), a magyar nyelvészeti irodalomban is megörökítette nevét azzal, hogy tevékeny részt vett a Debreczeni Grammatika szerkesztésében. Szóval méltán rászolgált arra a jellemzésre, melyet az 1803. nov. 18-án történt halálát megörökítő följegyzésben találunk: »Oszlop ember, sok ezrek reménye és bizodalma egyedül ő benne nyugodott meg; a tudományok igaz becsülője, barátja, előmozdítója; vallásunk és szabadságunk bölcs, szemes, bátor és tántoríthatatlan őrállója.«¹

De nem kisebb tehetségű s akaraterejű ember volt nagy ellenfele: *Sinai Miklós*.² 1760-tól a collegium történettanára. Kiváló történettudós, korának legnagyobb tudású elméi közül való. Kiadott munkája mindössze kevés maradt, de annál több kézirati műve, szétszórva a debreczeni ref. főiskola kézirattárában, a tiszántúli egyházkerület levéltárában, a Nemzeti Múzeum kézirattárában és a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Sok közülök elveszett. Így az a nagy forrásgyűjtemény is, melynek alapján készült — Révész Imre gyanítása szerint — Buday Ferencz nagy munkája, a Polgári Lexicon is. Mint ember, vasakarátú, makacs jellem. A papi párt vezérémbere volt s mint ilyen, erejének teljes megfeszítésével állott szemben a világiak törekvéseivel. Világfelfogásában conservativ s egyháza jogaihoz mereven ragaszkodó. A Domokos-pártiak útjába nagyon sok

¹ Balogh Ferencz: A debreczeni református collegium adattára. Debr. Prot. Lap. 1904. 149. l.

² A Márton-per idején még így írja a nevét, a jegyzőkönyvekben is így olvasható, bár II. Józseftől kapott nemeslevelét már 1784-ben publikáltatta.

akadályt hengerített s ezzel kihívta maga ellen a világi urak bosszúját. 1791 tavaszán állott hatalma tetőpontján, a mikor a papi párt a Szathmáry István püspök halálával megüresedett püspöki széket egy, a világiaktól s később az udvari cancelláriától is törvénytelennek tekintett választógyűlésen vele töltötte be. Hatalmát fél esztendeig sem gyakorolhatta. Május 2-án választották püspöknek s ugyanez év okt. 18-án kelt a királyi rendelet, mely a választást semmisnek jelentette ki. Mindamellettt féltelmes ellenfél maradt. Óriási tudományával és összeköttetésekkel az udvarnál még sokszor állta útját a világiak törekvéseinek. Ezek, miután a püspöki székből kitették, tanári állásától is meg akarták fosztani. Hosszú, áldatlan pörösködés járt nyomában a Sinai rövid püspökségének, több mint egy évtizedig tartott s hosszú időre felzavarta az egyházkerület békéjét. A helytartó tanács 1803-ban vetett véget a pörnek, mikor is Sinainak a püspökségből való letételét befejezett dolognak véve, ezt tovább nem is bolygatta, harmincz esztendei tanári szolgálatára való tekintettel azonban nyugdíjat rendelt a hosszú pörösködésben kifáradt és elaggott tudósnak.

1791-től a pör nagyon elmérgesedett, valósággal személyi üldözéssé fajult s mert Sinait hívei részben cserben hagyták, részben kihaltak mellőle, az egészét példátlan szívóssággal ügyszólván egymaga küzdötte végig a hatalmas világi urakkal szemben.

Ennek az elkeseredett harcznak egy fejezete volt a Márton István pöre is, mely a Domokosék egyik ütőkártyája volt Sinai-val és híveivel szemben, mikor a harcz még ügyszólván a hamu alatt lappangott.

Sinai tanári pályája legkezdetén sem nézte jó szemmel a világiak lassú tétfoglalását az egyházkormányzatban. Elárulja ezt egy 1764-ben tett naptári jegyzete, mely szerint valami egyházi ügyben »*novo et inusitato exemplo* megvioxoltatták a saecularis urakat, obtrudalván ezzel magokat«¹ Egy évvel később, mikor Szilágyi Sámuelt választották püspökké s a szavazásban az egyházi renden kívül a világiak is részt vettek, választás végeztével pedig Dobozy Mihály főgondnok vele egyenlő rangú tisztvársa gyanánt üdvözölte az új püspököt, Sinai ezt, mint eddig soha meg nem történt dolgot, megbotránkozással jegyzi föl: »... nunquam ab hominum quidem memoria evenerat, ut domini saeculares tabulae adsidentes, post RR. DD. Seniores suffragia sua darent electiva et ultimum D. P. Mihal Dobozy saecularis curator, collegam suum eumdem Cl. D. Superintendentem apellaret. O tempora! o mores!«² Sinai e nézetét nem titkolta s e miatt a viszony közte és a világi

¹ *Rácz Károly*: Sinai Miklós sajátkezű naptári jegyzetei. 1759—1803. Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező. 1873. 225. l.

² U. o. 1765. aug. 13. jegyz.

urak között nem is lehetett barátságos. De legalább nyílt ellenségeskedés nem volt köztük. 1782-ben a *Bélyei Péter* papmarasztási ügyében lobbant először napvilágra. Tizenkilenc esztendeig volt a debreczeniek kedvelt papja s ebben az esztendőben megeseett vele az a csúfság, hogy az egyház előljáróinak nagyobb része nem marasztotta tovább, »a mint volt híre a tek. Domokos Lajos ur és ő kegyelme között levő magános bosszuság adván erre okot, s ez nyomván le a fontot«. ¹ Bélyei azonban ragaszkodott papi székéhez s nem akarta ott hagyni. Az egyháziak, így Sinai is, mellette voltak. Mellette az egyházmegyék is. A kerület legfelső hatósága, a superintendentia azonban, hol a világi urak vitték a szót, ellene volt. Megtörtént az a példátlan eset, hogy az egyházkormányzat két testülete így homlok-egyenest szembe került egymással. A viszálykodás oly szenvedélyes erővel folyt, hogy Bélyeit egy darabig erőszakkal akadályozták meg papi hivatása teljesítésében. A perpatvar csak 1785-ben ért véget, mikor Bélyei végre összeköttetéseiivel kivitte, hogy »a papságba cum refusione omnium damnorum et expensarum 1785 reponáltatott«.

E közéleti küzdelemből Sinai is kivette a részét. Ezalatt az iskola falain belül is meggyűlt a baja Domokossal és pártjával.

1777-ben adta ki Mária Terézia kormánya a Ratio Educationist, mely számos üdvös, a kor színvonalán álló intézkedése és haladást jelentő tanítási módszere mellett is merev ellenállást talált a prot. egyházak vezető emberei és hatóságai részéről. Nem is lehet csodálni. A protestánsok, teljes joggal, iskolai autonómiájuk megsemmisítését látták a rendeletben. Maga Domokos, a ki pedig, mint későbbi tantervi alkotásai kétségtelenül bizonyítják, teljesen átértette és meg is becsülte a Ratio haladást jelentő eszméit, politikai okból szintén minden erejével ellene szegült. Hogy azonban a kormányzat lássa, miképpen az ellenszegülés nem a Ratio életrevaló eszméi ellen irányul, mindjárt egy évre rá mozgalmat indított a debreczeni consistorium kebelében egy új, korszerű főiskolai tanításterv érdekében. A consistorium a tanári kartól kért véleményt. Az Opiniót ² Sinai fogalmazta s benne a tanári kar nevében visszautasított mindenféle újító kezdeményezést azzal az érveléssel, hogy vagy visszavonja az udvar a rendeletet s ez esetben az újítás fölösleges, vagy nem, akkor pedig hiába minden erőlködés, mert a kormányzat a directorok által fog akaratának teljes érvényt szerezni. Nagyban hozzájárult Sinai e véleményének kialaku-

¹ Keresztesi Naplója. 1782. évről.

² A debr. ref. főgimn. millennáris Értesítője. 1894—95. 105. l. — Eredetije a debr. coll. tanárkari jegyzőkönyvében. 1872. Egy rövidebb vélemény magyar nyelven. (Sinai kezeírása) és egy részletesebb latinul. Coll. levéltár.

lásához az iskolai dolgokban is tanúsított conservatismusa és a Ratióban a reáltárgyaknak korszerű felkarolása, melytől a tanítás eddigi tisztán humanisticus irányát féltette. Hiszen ugyancsak ő, mikor Domokos kezdeményezésére a magyar nyelvi tanítás első kísérleteit tették a főiskolán, elkeseredetten *barbarismusnak* bélyegezte ezt az újítást. Egész világnézetük különbözősége is szembeállította ezt a két embert, a humanista Sinait s a francia felvilágosodás emberét, Domokost.

Ez nem hagyta az ügyet elaludni s a tanári kar húzódozása és ellenszegülése miatt kissé megkésve ugyan, de azért keresztülvitte az 1782. tavaszi superintendentialis gyűlésen a maga *Ordo studiorumát*, mely azután csakugyan életbe is lépett. Közben egy másik kisebb csatározásuk is volt a togatus ifjaknak a helybeli papok melletti segédkezésre való kirendelése ügyében, mely alkalommal Domokos a tanárok s különösen Sinai erős ellenzése mellett is kivitte azt, a mit akart.

Igy állottak a dolgok abban az időben, mikor Márton Istvánnak második pöre kezdődött a Sedes előtt. A feszültség nagyon erős volt a világi urak és egyháziak közt, kikhez számítottak a tanárok is. Különösen nagy volt az ellentét Domokos és Sinai között.

Márton István a világi urak pártfogoltja volt. Ez sok mindent megmagyaráz a pör folyamán. Tudományos kutatásai, bírálgatásra hajló természetete, de meg egész világnézete, szembeállították tanáraival, kik között az intéző kéz a Sinaié volt, ő volt a tanári kar intézkedéseinek irányítója, memorandumainak, opinióinak fogalmazója. Mártont bölcséleti tanulmányai is szembeállították tanáraival. Az ő kutató esze sehoggy sem tudott megelégedni az ancilla theologiae-nak szegődött iskolai bölcselkedéssel. Ezméit, gondolatait máshonnan, a német rationalista *philosophia Leibnitio-Wolffiana* tanulmányozásából merítette. Tanulmányai lassanként elvezették *Kantig*. Föl kell tennünk, hogy ez időben Kantot, kinek *Kritik der reinen Vernunftja* 1781-ben jelent meg, már ismerte. Német egyetemeken járt barátai ekkorra már meghozhatták neki a nevezetes új philosophiai munkát. A Kant bölcsellete már ekkor mély gyökeret verhetett benne s innen datálódik az a nagy érdeklődés, mely őt később Kant tanainak legbuzgóbb magyarországi terjesztőjévé tette.

Bölcséleti tanulmányaiból merített magasabb szempontjai természetesen lépten-nyomon beleütköztek az iskolai fegyelem korlátaiba. Tanárai könnyen érthető okból nem szívesen hallották, hogy egyik tanítványuk az iskolai studiumokat bírálgatja. Az iskolai rendet, fegyelmet féltették, ha az efféle bírálgató hajlandóság el talál harapózni az ifjuság körében. Márton így szembekerülve iskolai hatóságával, vagy meg kellett hajolnia felsőbbre előtt, vagy hatalmas pártfogók után néznie, kikre

támaszkodva, tanáraival daczolhasson. Az első nem fért össze daczos természetével, az utóbbit választotta tehát. Barátságot kötött a főiskolába bejáró, nem togatus nemes ifjakkal, kiknek hajlandóságát kétségtelen tehetségeivel meg tudta nyerni. Barátjuk és oktatójuk volt egy személyben. A nemes ifjak nem voltak bentlakó diákok s így az iskola súlyos fegyelemtartása nem nehezedett annyira rájuk, előttük szabadabban beszélhetett. E nemes ifjak útján jutott ösmeretségbe Rhédeyvel és Domokossal, kik előtt bizonyára kedvelté tehetette magát tanáraitól és az iskolai tanításmódról mondott bírálataival, kivált arra irányuló fejtegetésével, hogy a nemes ifjak oktatása és nevelése a főiskolán teljesen el van hanyagolva, a tanárok ezzel a fontos kérdéssel mit sem törődnek. A pör folyamán Mártonnak ez a vádja fontos szerepet játszik, úgy annyira, hogy a professorok védekezni kénytelenek vele szemben. Hogy a pör oly sokáig folyhatott s nem végződött hamarosan Márton kicsapartásával, annak magyarázata a mellett, hogy tanárainak el kellett ismerniök tanítványuk tehetséges, kiváló voltát, éppen abban a viszonyban rejtett, melyben Domokosékkal állott. E hatalmas pártfogók nélkül nem daczolhatott volna sokáig iskolai hatóságával. A pör különben 1784 decemberében kezdődött.

Az 1784-ik év téli félévének elején szept. 18-án a Sedes is újjáalakul. Tagjai a négy professoron: Hatvanin, Szathmárin, Sinain és Varjason kívül az újonnan választott senior: *Szilágyi Gábor* (később 1790—1807-ig maga is tanára a főiskolának, nevezetes szerepe van tíz évvel később a Csokonai collegiumi pörében), a contrascriba: *Tóth József*, továbbá *Báthori Gábor* (bibliothecarius, az oratorok és logicusok praeceptor, később 1790-ben pesti lelkész. 1814-től dunamelléki püspök. Megh. 1842.), *Halmi Pál*, *Kováts István*, *Bojti Pál*, *Tóth Ferencz* (össze nem tévesztendő a későbbi pápai tanár és püspök Tóth Ferencz-czel, a ki négy évvel később, 1788-ban subscribált), *Kállai János*, *Klubetz János*, *Szilágyi Sámuel* (poeták praeceptor), *Budai Ferencz* (syntaxisták praeceptor, később szováti pap, a Polgári Lexicon írója) primariusok.

Ugyanezen év decemberében már maga elé idézi Márton Istvánt. Ügyének tárgyalása több gyűlésre terjedt ki. A gyűlések jegyzőkönyveit latin nyelven Szilágyi Gábor senior vezette. Mivel az egész ügy megismeréséhez alig van más alapunk, mint e jegyzőkönyvek, lehetőleg a jegyzőkönyvekben megörökített tárgyalás időrendjében, a fontosabb megállapodásokat szó szerint is idézve kívánom az egész pör menetét előadni az alábbiakban.

I. Az iskolai törvényszék rendes gyűlése 1784 december 4-én. 16. sz. a. Az a vád merült fel Márton István hetedik éves deák ellen, hogy *Tóth József* contrascribával, a főiskola tiszt-

viselőjével szemben tiszteletlenül viselkedett, sőt a professor urakról is becsmérőleg és sértően (contumeliose et injurie) nyilatkozott.

A mi az első vádat illeti, a dolog így történt. Még a múlt november hónap 23-án reggeli nyolcz óraker a contrascriba benyitott a kisebbik auditoriumba,¹ hogy tanítványait ott oktassa. Azonban Márton már akkor ott volt két-három tanítványával. A contrascriba szelid szóval intette, hogy távozzék onnan és tegye lehetővé, hogy szokott leczkéjét tanítványával e helyen megtarthassa. Márton ekkor a maga és a contrascriba tanítványainak füle hallatára vakmerően úgy nyilatkozott (audacter declaravit), hogy nem távozik onnan, mert ő a nemes ifjakkal akar ott előadást tartani. Egyszersmind indulatos hanghordozással még azt is hozzátette, hogy ennek a főiskolának már eleitől az volt a nagy hibája, hogy a nemes ifjak oktatására nem fordítottak kellő gondot, elhanyagolták őket, ő segíteni akar a bajon, orvosolni akarja a hibát; ezért őt megilleti a jog, hogy a nemes ifjakat e teremben taníthassa, contrascriba uram, ha kedve tartja, kérje ki a nagyobbik auditoriumot a maga számára.

A contrascriba ekkor kijelentette, hogy meg akar maradni az eddigi szokás mellett, annál is inkább, mert semmiféle iskolai törvény nem kötelezi őt arra, hogy tanítása helyét megváltoztassa, egyszersmind figyelmeztette Mártont, hogy ezen eljárásával őt, mint a főiskola tisztviselőjét és köztanítót (publicus praeceptor) súlyosan megsértette. Márton végre hosszas ellenkezés után, bosszúsán s azzal fenyegetőzve, hogy inkább lemond a tanításról, semhogy abban akadályoztassa magát, eltávozott a teremből.

Márton a Sedes előtt is nyíltan megvallotta, hogy mindez úgy történt, a hogy a contrascriba elmondotta, azt azonban, hogy a contrascribával szemben tiszteletlenül viselkedett volna, nem ismeri el. A contrascriba tekintélyén ezzel — úgymond — semmiféle csorba nem esett, sőt ellenkezőleg, tekintélye teljesen érintetlenül maradt, mikor végül is — kelletlenül ugyan — de távozott a teremből.

Midőn pedig a Sedes szemrehányásokkal illette, a miért

¹ A collegiumban a felső tanulmányokon levő togatus ifjuság rendelkezésére két auditorium (előadóterem) állott. A nagyobbik auditoriumban az egész ifjuság számára tartottak előadásokat a délutáni órákon. A kisebbikben csupán az ifjuság egy részének bizonyos megjelölt tárgyakból, mint pl. ó- és új geographia, római és görög antiquitások, auctorok magyarázata, pura mathesis, cosmologia stb. »... két Auditoriumba classificáltatván az egész Tanuló Ifjuság, a kisebb Auditoriumba azok a Tudományok taníttatnak privata órákon két Professorok által, a mellyek készítik az elméjeket az Ifjakkal a mélyebb és szélesebb Tudományoknak megértésére...« stb. (Tanárkari jegyzőkv. 1778. júl. 19.).

egy tisztviselőnek hivatalos kötelessége teljesítésében útjába állott, neki késedelmet okozott s magánoktató létére egy köztanítót a nyilvános leczkékre rendelt helyről elzavarni merészkedett, minden tiszteletről megfeledkezve, megkísérlette még a Sedes érveit is meggyöngíteni és kijátszani olyformán, hogy nem átallotta nyilvánosan így védekezni:

— Nem olyan fölötté nagy férfiú contrascriba uram, hogy el ne tűrhetne volna mindazt, a mit neki szemére hánytak.

Ekkor felolvasták előtte a tanulók erkölceiről szóló iskolai törvény 33. szakaszát (Lex XXXIII-ia de Moribus Scholarium), mely szerint az iskola összes polgárai, úgy a nagyobbak, mint a kisebbek, nemesek, mint nem nemesek, engedelmességgel, tiszteletadással tartoznak a contrascribának, mint az iskola nyilvános tisztviselőjének, ki az iskolának a tanárok után hűséges gondviselője.

A mi a vád második pontját illeti, két dolgot vetettek Márton István szemére, melyekkel becsmérő és sértő viselkedést tanúsított a főiskola tanáraival és gondnokaival szemben.

Először, hogy a már elmondott civakodás alkalmával olyformán nyilatkozott, mintha a collegiumnak már régtől az lett volna nagy hibája, hogy itt a nemes ifjak nevelésével nem törődtek; ezzel a főiskola tanárait és gondnokait, kiknek kezébe van letéve a tanulókról való gondoskodás és felügyelet tiszte, nem csekély mértékben megsértette. E kijelentésével egyszersmind illetéktelen bírálat szabadságát vette magának olyanokkal szemben, a kiknek ő maga is alá van rendelve. De meg különben is a nyilvánvaló közismert tényekkel ellentétben álló dolgokat mondott.

Másodsor, hogy lakótársai, valamint több más tanuló füle hallatára több ízben mondogatta, hogy az iskolai imádság szokásos formáját nem mondhatja el jó lelkiismerettel (se bona conscientia formulam Precum Scholarium¹ recitare non posse) azon okból, mert benne *serény* tanítóiért és *kegyes* patronusaiért kellene imádkoznia. Sőt ezen alkalommal a jóérzésűek nem kis megütközésére azt erősítette, hogy pár héttel ezelőtt, mikor az iskolai nyilvános könyörgésnél ő volt az imádkozó, mihelyt az ima ezen szavaihoz ért: *A mint serény Tanítóinknak, úgy szintén kegyes Patronusinknak is velünk való dajkálkodások*² stb.,

¹ Az esti imádkozást az ifjuság együttesen a nagy előadóteremben végezte, mely alkalommal egy kijelölt ifju, a *praeco*, főnnhangon imádkozott; azután részleteket olvastak a szentírásból.

² A jegyzőkönyvben is magyarul idézve. A mondat egészben így hangzik: »A' mint serény Tanítóinknak; szintén ugy kegyes Patronusinknak velünk való dajkálkodások te nálad ne légyen el felejtve; sőt inkább sok fáradozások és hozzánk való buzgó szerelmek, kérünk szerelmes Atyánk, légyen örök emlékezetben, és ezeket igaz ígéreted szerint jutalmaztasd meg mind itt e földön, mind pedig az egekben«. Olvasható: »A Debreczeni Scholának estvéli könyörgése« cz., 1672-ből való négy-

a *serény* és *kegyes* jelzőket egyszerűen elhagyta. Könyörgés végeztével a 4. sz. lakószobába lépve, lakótársai előtt dicsekedve emlegette, hogy a jelzőket, a mint nekik előre megmondotta, csakugyan el is hagyta. Hallotta ezt a *contrascriba* is, a ki nyomában volt. Mindebből nyilvánvaló, hogy a jelzők elhagyása nem véletlenségből, hanem tudatosan történt.

Az előbbiekre Márton csupán annyit felelt: Általánosan tudott dolog s valóság, mindnyájan megvallják, hogy a nemes ifjakat itt mindenkor elhanyagolták. A Sedes azon kérdéseire pedig, hogy ki adott neki szabadságot a tanárok és gondnokok megbíráására s ki bízta rá a főiskola intézményeinek megjavítását, elbizakodottan ezt válaszolta: neki bárhol is szabadságában áll gondolatait nyilvánosságra hozni (*licitum sibi esse ubique animi sui sensa pronunciare*).

Az utóbbira, vajjon a tanítók és patronusok szóban forgó jelzőit véletlenségből vagy szántszándékkal hagyta-e el, előbb habozva így válaszolt:

— Lehet, hogy véletlenségből hagytam el. De bármint történt is, ily csekély jelentőségű dolgot nem kell oly komolyra venni és felfújni (. . . *res tam levis momenti exacerbanda et exaggeranda tantopere non est*).

Midőn azonban a Sedes felszólította, hogy a föltett kérdésre kerülgetés nélkül, nyíltan válaszoljon, ezt felelte:

— Jól van tehát, nyíltan beszélek, előadom kifogásaimat.

Nagyon bánt az, hogy a múlt nyáron, mikor a nagytitiszteletű professor urak maguk elébe idéztek, még mielőtt Szalai Istvánt megidézték volna,¹ nagytitiszt. Hatvani István úr engem kalodába valónak (*patibulo dignum*) nevezett, noha sem tolvaj, sem parázna, sem gyilkos nem vagyok. Ugyanezen napon másodszer megidézettvén, a collegium érdemes curatorai jelenlétében a főcurator úr, noha már előbb a nagytitiszt. professor urak megátalkodott gonosztevőnek írtak le előtte s igyekeztek engem befeketíteni, mégis nyájasan, szeliden és a legnagyobb jószággal bánt velem. Az isten szerelmére, hogyan illik ez össze? Ebből nem tudtam kiokosodni!

Igy Márton István.

Az iskolai törvényszék mindezt meglepődve (*cum stupore*) hallgatta, meg lévén győződve a felől, hogy az egész előadásból

leveles nyomtatványból; Örvendi Molnár Ferencz: Lelki tárház (Debr. 1666.) cz. munkájával egybekötve a depr. főiskola könyvtárának egyik nevezetes *unicuma*. (L. Szabó K.: Régi magy. kv. I. 1126.).

¹ Hogy minő megidézésről van itt szó, arra nézve adatokat sehol sem találtam. Sinai alább közlött levelében csak annyit említ róla, hogy valami »támadás gliscált vala Szalai István által a Collegiumban.« Szabó Károly Márton István életrajzában annyit tud Szalairól, hogy Mártonnak jó barátja s vele együtt az ifjuság választott szónoka volt a legatiók visszaállítása ügyében. Lehet, hogy a megidézés erre az ügyre vonatkozott, a jegyzőkönyvekben azonban nincsen nyoma.

egy szó sem igaz. Eltekintve ettől, mégis megkérdezte tőle, hogyan tartozik mindez a védekezéshez, melylyel a nyilvános könyörgés alkalmával az említett jelzők elmulasztása és nyilvános botrány okozásának vádjával szemben igazolni kívánja magát.

Ekkor végre vakmerően megvallotta, hogy ez volt az alapja a professorok iránti ellenséges érzületének. (Tunc temerario ausu professorus est: ea sufficere ad male se animandum erga Professores.)

Hát azután jut-e eszébe — kérdezte tovább a Sedes —, hogy hasonló kihágás miatt egyszer már kizárták a collegiumból s csakis a Sedes birtokában levő megjavulást ígérő reversalis ellenében fogadták vissza?

— Nagyon jól tudom — felelte Márton —, de az a reversalis engem semmiben sem kisebbít. (... illae Reversales nihil mihi derogant.)

Miután ezeket és még sok mást, félretéve minden szerénységet, az iskolai törvényszék nem kis sérelmére előadott, a Sedes fölszólította, hogy távozzék.

Erre az iskolai törvényszék tagjai meghányavetve az ügyet egymás közt, egyhangú vélemény alapján a következő határozatot hozták.

Márton István ügyének megelőző tárgyalásából, valamint magának Mártonnak saját szavaiból világosan kitetszik: hogy ő az iskola nyilvános tisztviselőjének ellene mondott s szavaival kisebbítette s ezáltal nem tanusította vele szemben a kötelező engedelmisséget; sőt magamagát a főiskola tanárai és gondnokai felülbírójává tolta föl, helyes és jogos rendelkezéseiket rosszindulatú lélekkel ócsárolta, mindenkitől ismert buzgóságukat a tanításban vakmerően s hálátlanul meggyanusította. Ezért alkalmazni kellett reá a tanulók erkölcséről szóló törvény ide illő 12-ik és 18-ik szakaszát (Leges XII-mam et XVIII-mam de Moribus Scholarium),¹ melyeknek értelmében büntetésül

¹ A 12-ik szakasz idevonatkozó része elrendeli, hogy senki a tanulók közül ne merjen másokat tettel, szóban vagy írásban megsérteni, sem más útján megsértetni, mások élete, szokásai, gondolkozása és tanulmányai fölött bírálati jogot gyakorolni (in alienam vitam, mores, existimationem et studia censoriam sibi potestatem arrogare). A kire ilyen vétség rábizonyul, megvesszőztessék és az iskolából kivettessék.

A 18-ik szakasz pedig arról intézkedik, hogyha valaki nincs megelégedve tanárai tudományával, jogában áll tisztességtudó búcsúbeszéd tartása után eltávozni s máshol tudósabb tanárok előadását fölkeresni. De ha tanárai ellen gyalázkodva akar távozni, megvesszőztetés után távolíttassék el (si cum diffamatione praeceptorum exire contenderit, virgis caesus exeat), ha pedig távozás után a városban gyalázkodnék, büntetés végett a polgári hatóságnak adassék át.

L. a törvény eredeti szövegét Békefi Remig munkájában: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest, 1899.

megvesszőztessék és a főiskolából egyszersmindenkorra kivetessék, annál is inkább, mert hasonló vétségekért már egy ízben büntetést kapott s csupán megjavulást ígérő kötelezvény ellenében kegyelemből fogadtatott vissza. Az ítélet kihirdetését és végrehajtását azonban a legközelebbi ülésre halasztja a Sedes. Hitelesítve 1784 december 11-én. A jegyzőkönyvet vezette: Szilágyi Gábor, senior.

II. Az iskolai törvényszék rendes gyűlése 1784 december 11-én.

Az iskolai törvényszéknek f. hó 4-én Márton István ügyében hozott határozata a törvényszék tagjai előtt egész terjedelmében felolvastatott azon czéllal, hogy ha e határozatban valami esetleg másként lenne írásba foglalva, mint a hogy tényleg megtörtént, kijavíttassék. A valamennyiökhöz külön-külön intézett kérdésre, elismerik-e, hogy a hozott határozat helyesen van leírva, mindnyájan egyértelműleg helyesnek ismerték el, semmit hozzájegyezni nem kívántak. Midőn már most a Sedes véleménye szerint mi sem volt hátra, mint hogy az ítéletet kihirdesse és végrehajtsa, elővezettette Márton Istvánt, hogy az ügyében hozott határozatot meghallgassa, egyszersmind felolvastatta előtte az ítéletet.

Meghallgatván a határozatot Márton István, arra kérte a Sedest, hogy e határozatot adják ki neki írásban, mert véleménye szerint sok olyan dolgot foglal magában, a miket ellene kellően nem bizonyítottak be. Így első sorban, hogy az ifjuság nyilvános könyörgése alkalmával a patronusok *hegyes* jelzőjét is kihagyta. Azonfelül kijelentette, hogy éppen ezért kívánja az egész ifjuság egybehívását és megkérdezését az iránt, vajjon a *hegyes* jelzőt is kihagyta-e az imádkozás alkalmával.

Az iskolai törvényszék az első kívánságra azt válaszolta, hogy kész a határozatot írásban is kiadni — a maga idején. Az utóbbira ez a felelete: a tanuló ifjuság kihallgatása a fölvetett kérdésben merőben fölösleges, mert hiszen az iskolának egy felesküdt tisztviselője, ki a botrány alkalmával a könyörgésnél jelen volt, maga tanuskodik róla. Maga Márton István sem tagadta a megelőző ülésen, hogy úgy a tanárok, mint a patronusok jelzőit elhagyta.

Egyszersmind észrevévén az iskolai szék, hogy Márton István a többször említett imádságból a patronusok *hegyes* jelzőjének elhagyását újabban csak azért tagadja, mert P. Szathmári István professornak a jelen ülés folyamán ejtett szavaiból azt vette ki, hogy ügyét éppen ennek az egy jelzőnek elhagyása különösen súlyosbítja, a többit még valahogyan csak megúszhatná, a maga részéről kijelenti, ha ezt az egyet külön választaná is, a többiekre megint úgyis csak a tanulók erkölcsseiről szóló törvény 12. és 18. szakaszát kellene alkalmaznia és az általuk előírt büntetést kiszabni Márton Istvánra s vele a tógát letétni.

Ezek után Márton nyíltan kijelentette, hogy őt semmi módon sem lehet rákényszeríteni arra, hogy a tógát letegye. Az iskolai szék határozatát nem veszi magára, annál is inkább, mert többeket a Sedes tagjai közül egyáltalán nem ismer el bírúiul, sőt olyanok is vannak közöttük, a kik bár ő nála súlyosabban vétkeztek, büntetést még sem kaptak;¹ ügyét felsőbb, magasabban álló hatósághoz föllebbezi (...eo magis, quod plures huius Sedis Assessores pro suis Iudicibus haudquaquam agnoscat, pluresque sint, qui licet graviora ipso commiserint, puniti tamen non fuerint, sed ad superiorem et altiore Sedem caussam suam adpellare).

A Sedes erre kijelentette, hogy Márton Istvánnak utóvégre szabadságában áll ügyét bárminő hatóság elé vinni, ám az iskolai szék is élni akar törvényadta hatalmával és szilárdan megmarad előbbeni követelése mellett, melylyel a tógát vele letéteti. Ezért óva inti, hogy határozatának és parancsának e részben engedelmeskedjék, nehogy ez újabb makacskodásával az iskolai szék megsértésének vádját vonja magára s még súlyosabb büntetésnek tegye ki magát.

De Márton István a Sedes többszöri figyelmeztetéseit sem szívlevélve meg, ismételten kijelentette, hogy ügyét azonnal a gondnokok színe elé viszi.

Az idő eközben Márton István huzakodásai folytán már tizenkét óra felé járt. Ekkor nagytsz. P. Szathmári István, rosszulétről panaszkodva, fölemelkedett helyéről és az ügy végleges elintézése előtt eltávozott, jóllehet az iskolai szék fölkérte, hogy ne oszlassa el az ülést addig, míg a Márton István ellenében hozott határozatát végre nem hajtja. Az iskolai szék többi tagjai nagytsz. rectorprofessor P. Szathmári István távozása után még igyekeztek lelkére beszélni Márton Istvánnak, hogy vesse alá magát a Sedes határozatának. Ő azonban nem tágított, megmaradt előbbeni makacosságában. Végre egyhangulag kimondották, hogy az ügyben hozott határozatot befejezéshez kell juttatni s végre kell hajtani. Ezen megállapodással eltávoztak. — Hitelesítve 1784 decz. 12. A jegyzőkönyvet vezette: Szilágyi Gábor, senior.

III. Az iskolai törvényszék rendkívüli gyűlése 1784 decz. 14-én.

Jelen vannak a főiskola curatorai közül *Fráter István* és *Szombati István* senatorok, kiket különösképen fölkértek e gyűlésben való részvételre; a főiskola tanárai közül: *P. Szathmári István*, *Varjas János* és *Sinai Miklós*, továbbá az iskolai szék rendes székülő ifjusági tagjai: *Szilágyi Gábor* senior, *Tóth József* contrascriba, *Báthori Gábor*, *Halmi Pál*, *Kováts István*, *Tóth Ferencz*, *Kállai János*, *Klubetz János*, *Szilágyi Sámuel* és *Budai Ferencz*.

¹ Hogy kikről s milyen vétkekről szól Márton, arra nézve sem most, sem később nem nyilatkozik; máshonnan sem kapni felvilágosítást.

Elővétetett Márton István ügye az ellene deczember hó 4-én hozott és 11-én előtte kihirdetett határozat végleges elintézése végett. Mielőtt azonban Márton a Sedes színe előtt megjelent volna, azt a kérdést intézték a székülõ primariusokhoz, megerősítik-e, hogy Márton István a folyó hó 4-én tartott ülésen nem tagadta, miképen az iskolai imádságból úgy a tanítók, mint a patronusok jelzőit kihagyta. E kérdésre az említett ülésen jelen volt primariusok azt felelték: nagyon is világosan emlékezetükben maradt, hogy Márton akkor e tettét nemcsak hogy nem tagadta, hanem félre nem érthetően azt is kifejtette, miért tette ezt s miért nem akarja tanárait *serényeknek* nevezni.

Ennek elintézése után megjelent a Sedes színe előtt Márton. Elsőben is azt a kérdést intézték hozzá, hogyan értelmezi azt a föllebbezést, melyet az iskolai szék mult gyűlésén bejelentett? Mire ő a következő beszédbe kezdett:

— Mielőtt ügyem előadására térnék, három alázatos kéresemet terjesztem elő. Nevezetesen először: ne róják fel bűnömül s ne tekintsenek az iskolai szék megsértőjének, ha védekezésem előadása közben nem őrzöm meg mindenkor a hang egyformaságát (eamdem ubique monotoniam non observavero), mert hiszen az előadás hangjának alkalmazkodnia kell az ügy változataihoz. Másodszor, ügyem tárgyalása és elbírálása közben az iskolai szék a vizsgálódás és meggyőzés útját kövesse, ne pedig a tekintélyét; a mint azt szent vallásunk is követeli (ut Honorata Sedes in discussione et decisione caussae meae viam examinis et convictionis, non autem auctoritatis sequatur; prout hoc Sanctissima quoque Religio nostra exigit)...

Az iskolai szék ezeknek hallatára azonnal félbenhagyatta Mártonnal elkezdett szónoklatát, azon kijelentéssel, hogy az ügy már be van fejezve s most nem újabb tárgyalás, vagy behatóbb megismerés kedvéért vették elő, hanem azért, hogy a hozott határozatot végrehajtsák. Azért tehát feleljen kertelés nélkül a Sedestől az imént hozzá intézett kérdésre s jelentse ki, vajjon ügyét az egyházmegyei, vagy pedig az egyházkerületi gyűléshez föllebbezi-e? (an ad Sedem Tractuaalem vel Superintendentialem caussam adpellet?). Márton erre azt válaszolta, hogy ő a nagytekintetű patronusok teljesebb gyűléséhez föllebbez (se ad pleniorem spectabilium Patronorum Consessum adpellare). Mikor pedig azt kérdezték tőle, miképen értelmezi ezt a »teljesebb gyűlést«, mondását úgy magyarázta, hogy olyan gyűlést gondol, melyen maga a főgondnok is jelen van.

Ebből az iskolai szék azt következtette, hogy Márton a Superintendentiát gondolja s e szerint ügyét az egyházkerületi gyűléshez föllebbezi, a miben végül Márton is megnyugodott.

Ezek után nagytitst. Sinai Miklós intézte hozzá azt a kérdést: miért nem engedelmeskedett a Sedes multkori határozatának?

Azért, — felelte ő — mert abban a határozatban sok hamis állítás, sőt rosszakaratú ferdítés van (quia in illo Deliberato multa false, quin et perfide sunt scripta).

Az iskolai szék nem hallgathatta ezt megbotránkozás nélkül s megintette őt, hogy tartózkodjék az ilyen méltatlan és megbotránkoztató kifejezésektől, egyszersmind felszólította, hogy távozzék.

Azután a Sedes összes székülő tagjainak egybehangzó véleménye alapján a következő határozatot hozta :

Minthogy Márton István ügyét a Venerabilis Superintendentiához föllebbezi, — jóllehet eddigelé e főiskolán nem volt szokásban, hogy az iskolai ügyekben hozott végzéseket megföllebbezzék —, mégis, hogy a panasztétel lehetőségének útját ne vágja, az iskolai szék e föllebbezésnek helyt enged, a nélkül azonban, hogy más esetben e határozatával kötve érezné magát. Az iskolai szék december hó 4-én tartott ülésén hozott határozatának teljes végrehajtását pedig egy időre fölfüggeszti. Hogy azonban e főiskola biztonsága és nyugalma ne szenvedjen kárt s Mártonnak se legyen alkalma bujtogatásainak, miknek már eddig is kétségtelen jelét adta, tovább folytatására, elrendeli, hogy Márton István vesse le a tógát s az iskolától tartsa távol magát, még csak belépnie se legyen szabad mindaddig, míg a Venerabilis Superintendencia döntése köztudomásra nem jut (. . . ut tamen securitati et tranquillitati huius Scholae consulari, factionibusque per eundem serendis, cuius iam certa etiam signa dedit, occasio praecludatur, Stephano Márton Togam deponendam esse, eundemque Collegio ita excludi, ut hoc ne ingredi quidem eidem licitum sit prius, quam V. Superintendenciae Iudicium expertus fuerit).

E határozat még az ülés folyamán kihirdettetett Márton István előtt, a ki ennek meghallgatása után kijelentette, hogy föllebbezését, melyet megelőzőleg az ilyenekben járatlanul benyújtott, visszavonja; most pedig kizárólag az iskolai szék kegyességéhez és jóságához folyamodik s alázatosan kéri vétkeinek bocsánatját (nunc vero se unice ad gratiam et benignitatem Sedis confugere, veniamque delictorum humillime petere).

Az iskolai szék azonban kijelentette, hogy ragaszkodik előbbeni határozata végrehajtásához. Egyébiránt a kegyelem útját keresnie szabadságában áll.

E szerint a tógát letéve, az iskolából távoznia kell. Ezzel a Sedes tagjai eloszlottak.

Hitelesítve 1784 december 16-án. A jegyzőkönyvet vezette Szilágyi Gábor, senior.

IV. Az iskolai törvényszék rendes gyűlése 1784 decz. 18-án.

Az iskolai szék rendes székülő tagjai jelenlétében 24. ügdarabként felolvastatott a legutóbb tartott gyűlésen az iskolá-

ból eltávolított Márton István kérelme, melyben azért könyörög, hogy az akkor letett tógát ismét felölthesse.

Határozat: Minthogy Márton István eddigelé még az iskolai széknek az ő ügyében legutóbb hozott határozatának sem tett eleget, mert hiszen a collegiumból ki nem költözött: ezért tehát előbb e részben vesse alá magát az említett határozatnak. Azután majd beadhatja folyamodását visszafogadásáért.

V. Az iskolai törvényszék rendkívüli gyűlése 1784 decz. 24-én.

2. sz. a. Márton István visszafogadtatott javulást ígérő kötelezvény ellenében s azon föltétel alatt, hogy a sértetteket nyilvánosan megköveti, egyszersmind a szokott módon hátrább tétetik tíz ifjuval; úgy azonban, hogy legközelebb, valamely kinálkozó tanítóságot elvállalva, távozzék a Collegiumból. (Receptus est Stephanus Márton erga Reversales, publicamque partium laesarum deprecationem, cum consueta 10. Juvenum degradatione; ita tamen, ut vere proxime futuro Rectoratum aliquem amplexurus, Collegio cedat.)

*

A Márton-pörnek ez a szakasza tehát Márton István vere-ségével végződött, de nem jelentette Sinaiék győzelmét sem vele és patronusaival szemben. Inkább kiegyezésféle volt közte és a tanári kar között. Az iskolai törvény szigorát nem alkalmazták vele szemben, mert akkor nem maradhatott volna tovább is növendéke az intézetnek, viszont a tanári kar megkapta azt az elégtételt, hogy büntetésben mégis részesült és hogy a sértetteket megkövetni tartozott, sőt, mivel szegénysége miatt más-képen fenntartani magát nem tudta volna, arra kötelezték, hogy mihelyt valamelyik vidéki iskolánál hely kerül számára, kimegy tanítóságra. Ez különben rendes szokásuk volt a tanulmányaikat befejezett togatusoknak. Kimentek rectoriára, a hol egy kis pénzt gyűjtöttek maguknak s úgy mentek azután külföldi egyetemekre.

A tárgyalt pör folyamán egy pár jellemző dolog figyelemre és megjegyzésre méltó. Mindenekelőtt Márton István bátor fellépése, melylyel a gondolatszabadságnak határozottan védelmére kel bírásaival szemben, sőt ezt, mint a protestáns vallás alapjátélt szegezi ellenök. E bátor fellépés részben ugyan abban is magyarázatát leli, a mit föntebb kifejtettem, hogy t. i. hatalmas pártfogók álltak háta mögött, de kétségtelen, hogy alapja egyszersmind az a szilárd meggyőződés, mely philosophiai tanulmányai folyamán erősödött meg benne s jellemének később is alapvonása. Hogy az előbbi ok is közremunkált, annak a pörben érdekes jelét találjuk. A vádak egyike t. i. az volt, hogy az iskolai imádkozásnál a *serény* (tanítók) és *kegyes*

(patronusok) jelzőket elhagyta, mert meggyőződése szerint sem egyiket, sem másikat nem találta kiérdemeltnek. Első ízben a vád helyességét maga is elösmerte. Utóbb azonban a *kegyes* jelző elhagyását semmiképen sem akarta magán száradni hagyni. Más oka ennek nem lehetett, mint hogy pártfogóinak érzékenységet nem akarta megsérteni s őket így esetleg maga ellen ingerelni. A Sedes ellenben éppen ezt igyekezett rábizonyítani, hogy a világi patronusokat tőle elidegenítse. Tanárai megsértéseért még csak igazolni sem próbálta magát. A *serény* jelzőt igenis elhagyta, mert rászolgáltak. Hogy miért? Ennek a megokolása is az ő malmára hajtotta a vizet. Mert a nemes ifjak nevelését a collegiumban elhanyagolták. Ez a megokolás alapulhatott Márton valósággal átértzett meggyőződésén, de hogy egyszersmind a pör folyamán erős támogatója és a világi urak megnyerésének kitűnő eszköze volt, azt mutatja a pörnek ránézve nagyon szerencsés kimenetele és még egy körülmény. A pör mindjárt az első ülésen eldőlt volna és pedig nagyon szomorú következményekkel Mártonra nézve, ha titkos pártfogója nem akad magában a tanári kar kebelében, t. i. a Sedes elnökében, P. Szathmári Istvánban. Ő nem állott Mártonnal szemben olyan intransigens állásponton, mint Sinai. Megmutatta ezt azzal, hogy az első gyűlés szigorú határozatának végrehajtását a következő gyűlésre halasztotta. Végleges határozatot ez a gyűlés sem hozhatott, mert az elnök, rosszul létéről panaszkodva, ezt a gyűlést is, a többiek kérelmének ellenére, ítélet-hozatal nélkül feloszlatta. Nagyon valószínű, hogy a rákövetkező decz. 14-iki gyűlés folyamán szelid rábeszéléseivel neki sikerült Márton Istvánt annyira meglágyítani, hogy ez ügynek megfellebbezése helyett váratlanul a Sedes kegyességéhez fordult, minden bizonynyal Szathmári biztatásaira, hogy az ügy ránézve így fog legjobb megoldáshoz jutni. Szathmárit a Márton iránti engedékenységekben vezethette egyrészt az igyekezet, hogy a collegium falain belül mielőbb békességet teremtsen, másrészt az, hogy tudta, kik a Márton támogatói. Már pedig neki igen jó oka volt arra, hogy a világi urakkal a jó barátságot fenntartsa. Az egyházkerület főjegyzője volt s mint ilyennek nagy kilátásai voltak a püspöki székre, a mint hogy hét hónap mulva, Szilágyi Sámuel halála után csakugyan őt emelték a püspöki székbe. Szóval Márton István nagyrészt a körülmények ránézve szerencsés összetalálkozásának köszönhette, hogy olyan erős fegyelmi vétségek után, melyek másnak nyakát szegték volna, aránylag nagyon enyhe büntetés árán a collegiumban maradhatott.

Rectoriára azonban, bár időközben alkalma lett volna kimenni tanítónak s bár erre a Sedes határozatával kötelezve is volt, nem ment. Nem akarta ott hagyni a collegiumot, a könyvtárt és philosophiai tanulmányait. Ezt tudjuk egy Sárváry Pál-

hoz intézett latin nyelvű leveléből,¹ melyben röviden megemlékszik az egész pörről s az azután történekről, lelki állapotról rövid, de érdekes vallomást téve. A levél négy hónappal későbből, 1785 április 29-ről kelt. Ide vonatkozó része magyar fordításban így hangzik:

»A közdolgookról nincs számodra semmi különösebb elmondani ilalom. Folyik minden a maga szokott medrében. Magamat illető annál több. Előbb nem akartam neked erről semmit sem írni, de mert szándékomat megváltoztattam, nagyjából mindent elmondok. Szagatott, de azért világos átnézetet kapsz belőle.

A mult év október havában *praeconak* jelöltek ki. Mint ilyen a könyörgés »serény tanítóink« kifejezéséből kihagytam a *serény* jelzót, de ez akkor mindjárt senkinek megbotránkozására nem volt. Körülbelül két hónap mulva Tóth József *contrascriba*, mikor *metaphysicus* tanítványai számára magán leckeórát adott a kisebbik auditoriumban, engem tanítványaimmal kirekesztett onnan. Majd ugyanott vitába ereszkedtem vele és tartózkodás nélkül, de azért tisztességes hangon erős okokkal rábizonyítottam, hogy én és a nemes ifjak több joggal használhatjuk az auditoriumot, mint ők. Akkor megsértődve, hogy megsértett tekintélyét annál inkább védhesse, ezt a kettőt összekapcsolta, a mit én már akkor megjegyeztem. Ez a dolog, le sem képzelnéd, minő felfordulást okozott; a tollam sem tudja nyomon követni. Sokat hallasz majd róla Nagy Sándor barátunktól. Tíz ifjuval lejjebb vetettek a gradusban. *Primariusnak* sem jelöltek. Végül, hogy szerencsétlenségem és a csapások összességéhez mi sem hiányozzék, megtiltották, hogy a nemes ifjakat oktassam. Ezek már két hónapja folyamodásaikban kéri a professorokat, hogy én oktathassam őket, sőt e dologban a főcurator is közbenjárt, de eredmény nélkül. Mivel reményük így nem teljesült, egyenkint kezdenek elszállingózni innen. És hogy olyan színe legyen a dolognak, mintha a tilalomra alapos ok volna, azt mondották, hogy én helytelen dolgokra tanítom őket. Hallod? Aztán mik azok a helytelen dolgok? Azt szoktam t. i. (a mit helyesen tettem) elméjükbe vésni, hogy az igazságot kutassák s hogy fülüket és lelküket meg ne nyissák senki fia számára, hacsak erős észokokkal meg nem győzik őket. Ki ne tudná, mi minden nem kerül napfényre ebben a collegiumban, a mi ellenfeleim kedve ellen való, ha ezt az alap-

¹ Eredetije nincs meg. Szó szerinti másolata a debr. főiskolai kéziratár R. 304. jelzésű kéziratkötetében, mely Márton István néhány philosophiai előadásának, beszédének és levelének másolatát tartalmazza tanítványának, *Varga Jánosnak* kezeírásában. — Sárváry Mártonnak jó barátja volt. Később a collegium hírneves tanára 1795-től 1839-ig. A levél keltének idejében külföldi egyetemeken járt.

tételt átértjük és elfogadjuk? Budainak¹ nyíltan megmondották, hogy engem, mint felforgató természetű embert, hagyjon cserben. Így hát ellentétben minden felsőbbsséggel tengődöm itt, de azért szorgalmasan tanulok, ők pedig szorgosan lesik, hogy a törvények szövevényes erdejében, annyi megalázástól sanyargatva, forrongó érzelmeimmel egyszer csak kitorjek és valami hibát kövessék el, hogy így a végső gyalázatba kergetsenek s átok alá vessenek. De ez nem fog megtörténni. Mert már régóta a türelem vasbilincset öltöttem magamra, senkivel azok közül, a kik tanulónak nevezik magukat, nem állok szóba, csak tanítványaimmal és könyveimmel társalkodom. Önbizalmam nem hogy el, míg kezem elég erős a tollforgatásra, szemem az olvasásra.

Barátaidat nem keresed föl eléggé leveleiddel, a mint látom. Rosszul teszed. Restségükből riaszd fel őket, mert csak erről van szó, nem elhidegülésről. A mi feladatunk itt az emberi kötelességtudás minden eszközével harcolni mások ellen és soha le nem győzetni.

E levelemet, ha becsülsz és szeretsz, egyfolytában háromszor-négyszer átolvasod (mert ez szükséges), azután a tűz martalékául dobod, nehogy szerencsétlenségem híre mások fülébe jusson. Van úgyis túrni valóm elég, csak bírjam s legyen elegendő epém elviselni a bosszuságot...»

E levél tartalmát a megelőzően mondottak bőven magyarázzák. Elkeseredett kedélyhangulatban, mindentől visszahúzódva, csak tanítványainak és könyveinek élve töltötte idejét. A nemes ifjak oktatásától azonban el volt tiltva. Ez nagyon bántotta s mint az idézett levél egy célzásából látható, protectorainak, így a főgondnok Rhédey Ferencznek közbenjárását is felhasználta, hogy a tilalmat mellőzzék. Azonban sikertelenül.

A tiszántúli egyházkerület levéltárában véletlenül megmaradt Rhédeynek az a P. Szathmári Istvánhoz intézett eredeti levele,² melyben nyomatékosan ajánlotta Márton és a nemes ifjak ügyét a tanári kar figyelmébe. Mint olyan documentumot, mely érdekes bepillantást enged ez ügy belső okai és személyi viszonyai közé, méltónak tartom arra, hogy egészében közöljem.

Tiszteletes Generalis Notarius és Professor

Bizodalmas Nagy Jó Uram!

Tartózkodva meg vallom terhelem Tiszt. Nagy Jó Uramat s általa több Tiszt. Professor Uraimékat, minthogy attól is tartok előre, hogy magam ennyiben való fáradságának is igaz-

¹ Ferencz, a Polgári Lexicon írója. Ez időben primarius a főiskolában. Később Mártonnak egyik ellenfele a Kant tanait illető viták során.

² *Jegyzőkönyvi iratok 1783—4—5—6.* jelzésű iratcsomóban.

ságossan remélhető hasznát el vesztvén, meg kelletik magamat szegyenleni: de egy felől kötelességemtől, melly által minden dolgainkat az én tsekélységemig előre segíteni, alkalmatlanságainkat pedig háritani szorossan tartozom; más felől Tiszt. Nagy Jó Professor Uraiméknak aeganimításokban mind erántam tapasztalt szivességekben levő bizodalamtól is ösztönözöttvén, ki nem lehetett a dolog előtt állanom. Tudniillik a Collegiumunkbéli Nemes Ifjak által elsőben in Januario meg szállítatván, hogy valamelly Márton nevű betsülletes deákot választván ők ki, akit in Theologicis et aliis Scientiis már a Collegiumban lehető kevés idejek alatt leg előmenetelessebben halgathassanak; minthogy azon Iffjú az Institutiót minden Insinuatio nélkül és így a jó rend ellen kezdette meg, s azon mindkét részről való hibáért Tiszt. Professor uraimék akarnák tölle őket meg fosztani; interponálnám abban magamat, hogy illy rationabilis végekben tsak e miatt hajótörést ne szenvedjenek. De más részről ismét az említett Deák Iffjú is igen meg hatott siránkozással, reménykedett ugyan akkor előtttem hogy ő gyarlóságából hibázván némellyekben, vetném közben magamat Tiszt. Nagy Jó Professor uraiméknál, hogy tölle azért atyai jóságokat, protectiojokat el ne zárják etc. etc. Szóllottam vala is ebben Tiszt. Nagy jó Urammal, sőt amint említém egy izbe szinte ex procinctu egynehány sorotskával is alkalmatlankodtam; melly által meg nyertem ugyan a szegény Iffjúnak az eleiben tett Mesterségből való benn maradhatását, de azonban a Nemes Iffjaknak sem applicidáltatott e végre tett Instantiajokra is, hogy ötet hallgassák, maga is a Deák több büntetéseinek által állása között most is még degradatio alatt nyög. És betsülletesemre írom Tiszt. Nagy Jó Uramnak (papiroson ugyan a dolgot elő nem adhatom) olly argumentumokkal sir előttünk mind a két fél, a mellyek bennünket épen által járnak. Már most declarállyák hogy ha körülöttünk semmi segedelem vagy meg engeszteltes nem lehet, Recursus által próbállyák meg ügyöknek vagy igazságát, vagy igazságtalanságát: én pedig őket minden jó móddal tsak a Tiszt. Professor Uraiméknál tejendő Instantiára igazítottam, tartóztatván mindazáltal némü-némü biztatások mellett, hogy azon veszedelmes útra ne terjedjenek etc. Hanem édes Tiszt. Nagy Jó Uram! Kérem sőt reménykedem Tiszt. Nagy Jó Uramnál, reménykedem állalok Tiszt. Professor Uraiméknál közönségessen, méltóztassanak gyakorlott böltességek szerint módot tanálni, hogy ezen dolgok sedaltassanak. Engedgye meg Tiszt. Professor Uram, hogy igazat mondgyak! Bizony sikeresnek nézem a mostani Constitutiókból én s mások is ezt a Recursust, és félő, hogy ne praecipitállya romlásunkat. — Engedgyük meg, hogy azon a Publicumnak commodumára törekedő jó Nemes Iffjak magok jó végekben progrediálhassanak s minden aprólék hibáért (ubi errare humanum esset) ne

azzal büntessük meg Collegiumúnknak további subsumáltatására, hogy kedvek szerint ne tanulhassanak ; mert tsak igaz az, hogy némelyekben azok közzül meg van már a discretio is, és ezen szegény Deákúnkról is azt ítélem tsupán kétszeri véle való léteimből, hogy olyan ajándékú Iffjú mint eő, valóban előadója a jó Tanítóknak, érdemes a Protectióra, és tanítani is tud. Ugyan azért engedjünk meg neki is nyomorultnak, hogy amidőn már a büntetést is meg érzette, az eránta való megengeszteltetés által köteleztessék el jobban-jobban Tiszt. Professor Uraimékhoz örökös háladatosságra, a mellyet hogy tartozunk is tselekedni abban én magam kívánok Tiszt. Professor Uraimék által taníttatni. Denique praescindálok mindenektől ; meg engedem hogy mind a két fél leg tetemesebben vétkezett, és a dolog illy ábrázattyában kérem Tiszt. Nagy Jó Professor Uraimékat, hogy én érettem illy szíves, illy bizakodó közben járásomért, méltóztassanak nékiek meg engedni s tellyes consolatíoban helyheztetni őket. Nem lehet külömben, hanem midőn ennyire, és bizony nem magamért törekedem, még is nyertem nem lehetnék, azt fogja előmbe adni, hogy nintsen érdemem Tiszt. Professor Uraimék előtt s magoktól el akarnak taszítani. Aki midőn a dolognak kimenetelét ezen okból is ohajtanám s accommodatióját továbbra is egész bizodalommal ajánlanám idvességés Innepléseknek szíves kívánása mellett mindenkor vagyok Tiszt. Generalis Notarius és Professor Bizodalmas Nagy Jó Uramnak Piskólt 25^a Martii 785.

Rhédey Ferencz.

Mint a levélből is kitűnik, a főcuratornak ez nem első közbelépése a Márton-ügyben. Az a békülékeny hang, mely az egészen átvonul, kétségtelen bizonyosága Rhédey aggodalmának, hogy a Sinai és Domokos ellenségeskedése, a főiskola igen nagy kárára, nyílt harcban tör ki, ha a Márton ügye tovább húzódik s még jobban elmérgesíti a kedélyeket. Ezért fordul Szathmárhoz, a kinek a Sedes gyűlésein tanúsított viselkedése is elárulta, hogy a világi urakkal nincs oly merev ellentétben, mint a tanári kar többi tagjai.

Érdekes a levélben a Márton személyes érdemeiről való rövid megemlékezés »ollyan ajándékú Iffjú, mint eő, valóban előadója a jó Tanítóknak, érdemes a Protectióra, és tanítani is tud«. Körülbelül ilyen lehetett az általános vélemény Márton tehetségeit illetőleg. Még érdekesebb a levél czélzása arra, hogy közbenjárásának sikertelensége esetén az ifjak *recursust* nyujtanak be. Hogy hová, arról nem szól.¹ Az alábbiakból látni fog-

¹ Sinai alább közlött levelében hivatkozik erre a helyre. Ő a helytartótanácsot gondolta, valószínűbb azonban, hogy az ifjak csak a kerületi gyűlést vették számításba.

juk, hogy az egyházkerületi gyűléshez ; azonban nem maguk az ifjak, hanem az egyiknek bátyja nyujtotta be. Rhédeynek, a ki mint főgondnok a kerület minden személyi ügyében járatos volt, kétszeresen fontos ez a kijelentése : »Bizony sikeresnek nézem a mostani Constitutiókból én s mások is ezt a Recursust, és féltő, hogy ne praecipitállya romlásunkat«.

A recursus csakugyan meg is történt, sikeres is volt, ezt jól látta Rhédey, de a végleges szakadás, a mire czélzott, ekkor még nem történt meg Sinai pártja és a világi urak között.

A folyamodást Márton egyik tanítványának, *Kengyel Lajosnak* bátyja, Pogány Lajos, mármaroszi megyei főjegyző adta be. A tanári kar t. i. Kengyelnek, a ki a collegium diákja s Márton egyik tanítványa volt, rossz bizonyítványt adott, a minek főoka az volt, hogy Márton tanításait hallgatta. A kérvény e bizonyítvány-ügygel kapcsolatban azután elpanaszolta azt is, hogy a professoratus eltiltotta Mártont attól, hogy a nemes ifjakat oktassa.

Kengyel panasza a superintendentiának 1785 jun. 29-én Piskolton tartott gyűlésén került tárgyalás alá, melyen *Szilágyi Sámuel* püspök és *Rhédey Ferencz* főgondnok elnöklete alatt megjelent hat esperes, négy egyházmegyei tanácsbíró, a világiak közül : *id. Péchy Imre, Pogány Lajos, Osváth György, Domokos Lajos, Lónyay László, Rhédey László, Ilosvay József* gondnokok.

A panaszt mindjárt a gyűlés elején tárgyalták. A jegyzőkönyv 2. száma így adja elő a panasz tárgyát s a rá hozott határozatot.¹

»Kengyel Lajos nemes ifju panaszt tesz az iránt, hogy a debreczeni collegium tanárai neki, a ki tanulmányai továbbfolytatásáért egyetemre készül, oly bizonyítványt állítottak ki, (a bizonyítványt be is mutatja), a melyben hibájául rójják föl, hogy Márton István tanuló magánleczkém résztvett, jóllehet egyébiránt előmeneteléről és erkölcsi magaviseletéről jó érdemjegyet adtak. Mivel pedig Kengyel Lajosnak ez a tette, ha talán némiképen hibául tudható is be, semmi esetre sem oly hiba, hogy miatta egy ily szép reményű ifjú bizonyítványában ilyen megrovást kapjon s miután Márton István ügye is terjedelmes megbeszélést idézett elő, a professor uraknak meghagyatik, hogy az említett ifjunak megfelelő, tisztességes bizonyítványt állítsanak ki, elhagyván belőle mindazt, a mi Márton Istvánra és az ő magánleczkéire vonatkozik. Miután továbbá előterjesztés történt a felől is, hogy többször említett Márton Istvánt, még a főgondnok úr emberies érzületből tett közbenjárása is sikertelenül maradván, nem helyezték vissza előbbeni helyzetébe, megbízza a gyűlés a főgondnok urat, szorítsa rá a professor urakat,

¹ A Superintendentiale Consistorium 1785. jún. 29. gyűlésének latin nyelvű jegyzőkönyvéből. A tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában.

hogy Mártont a többi tanulótársai sorában s bizonyos jótétemények élvezetében hagyják meg addig is, míg ügyét a curatoratus legközelebb újra elő nem veszi s határozni nem fog benne».

A határozat tehát egyenesen a tanári kar s benne főleg Sinai ellen irányult. A minthogy ugyanez a piskolti gyűlés egy másik határozatában is állást foglalt a professoratus ellen. Ez a gyűlés hozta meg t. i. azt a végzést is, hogy a debreczeni togatus deákok közül 24-nek megfelelő vizsga letétele után joguk legyen ahhoz, hogy a debreczeni templomokban prédikáljanak. A tanári kar megelőzőleg, de a végzés hozatala után is teljes erejével küzdött ellene, de sikertelenül. A világi urak álláspontja, mely ebben az esetben a debreczeni papok érdekét is szolgálta, győzelmeskedett. Ezen a piskolti gyűlésen különben is kiéleződött a hangulat a professorok ellen s részben ennek köszönhette Márton, hogy a dolog ránézve oly kedvezően dőlt el.

Annál nagyobb elkeseredést keltett a határozat a professoratus körében, mikor a főgondnok átiratából értesültek róla. Sinai felelt rá hosszán, keserű hangon.

Mielőtt azonban ezzel a válaszszal foglalkoznánk, előbb a Sedes egy újabb gyűléséről kell megemlékeznünk, mely időrendben megelőzte Sinai válaszának megírását. Márton István minden fogadalma és jószándéka mellett sem tudott úgy eligazodni az iskolai törvények »szövevényes erdejében«, hogy egyik-másik paragrafusba bele ne ütközzék. Az iskolai törvényszék boszankodását is kihívta maga ellen azzal, hogy, bár közben *Püspökiben* megüresedett a rectoratus és föllebbvalói felszólították, hogy a Sedesnek tett ígérete szerint fogadja el a felkinált tanítóságot, ő megtagadta az engedelmességet s nem mozdult a collegiumból. Ez a makacs viselkedése nagyban hozzájárulhatott, hogy a Sedes most már keresve kereste az alkalmat, mikor a reinitens Mártonnak gáncsot vethet s kitessékelheti a collegium falai közül. Az alkalom csakhamar megjött.

1785 márczius 12-én ismét újjáalakult az iskolai törvényszék. A tanárok sorában változás nem történt, így a tanártagok ugyanazok maradtak. *Szilágyi Gábor* azonban, az eddigi senior, hivatala leteltével külföldi akadémiákra távozott, helyébe az ifjuság szavazata alapján a tanárkar az eddigi contrascribát *Tóth Józsefet*, contrascribának az eddigi bibliothecariust, *Báthory Gábort* választotta. A többi primariusok: *Kállai János*, *Klubetz János*, *Szilágyi Sámuel*, *Budai Ferencz* régiek, *Juhász István* és *Nagy Sámuel* újonnan választottak.

Az a gyűlés, mely előtt Márton Istvánnak meg kellett jellelnie, július 5-én folyt le, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a következőképen.

Az iskolai törvényszék rendes gyűlése 1785 július 5-én.

Márton Istvánt f. év május 28-án már egy ízben maga elé idézte az iskolai szék, hogy meghallgassa azokat a vádpontokat,

melyeket jelen alkalommal föl fognak olvasni előtte. Mivel azonban a nagytsízt. professor urak egyikének-másikának távolléte miatt, kiket részben betegségük, részben a főiskola érdekében valamely elfoglaltságuk tartott távol, e súlyosabb természetű ügyet az azóta tartott üléseken elővenni nem lehetett, most végre, mikor az iskolai szék összes székülő tagjai jelen vannak, az ügy tárgyalását meg lehet tartani. A vád pontjai a következők:

1. Rosszakarató csalárdsággal járt el magántanítványainak összeírásában ¹ (quod mala fraude usus sit in conscriptione discipulorum suorum privatorum). Van ugyanis Mártonnak két különböző, de egynevű cibista tanítványa, az egyik nemes D. Nagy Bálint szappanos fia, a másik Nagy László puskaművesé. Ezeket ő a Sedestől magántanítók és tanítványok összeírására kiküldött Szilágyi Sámuel és Vitéz József előtt mint édestestvéreket, kik együtt tesznek egy cibistát, akarta feltüntetni s velök beiratni, hogy ennek örve alatt több, az ő szükségletéhez képest fölös számú cibistát járhasson ki ily módon a nagytsízt. professoroknál. Úgy gondolva, hogy azután valamelyiköket nummistának teszi meg, a mint hogy köztudomású, hogy az efféle eljárás Mártonnál nem szokatlan dolog. Maga sem tagadta, hogy a nagytsízt. professor urakat ilyenek miatt még azontúl is, hogy három cibista tanítvánnyal gondoskodtak róla, meg nem szűnt zaktatni.

2. A nagytsízt. professor urak tudtán kívül elvállalta Nagy József tanuló oktatását s őt maga mellett tartotta.

3. Több ízben észrevették, hogy a városban kóborolni szokott.

Márton, miután a vádakát pontonként felolvasták előtte, tagadásukat meg sem kísérlette, sőt önkényt bevallotta, hogy teljesen megfelelnek a valóságnak. A két első pontra nézve mentségeül csupán annyit hozott föl, hogy elkövetésükre a nyomorúság hajtotta őt.

Az iskolai szék ez alkalommal a vád 1. és 3. pontjától eltekintett, a 2. pontot illetőleg azonban büntetést szabott kirá, és pedig a tanulók erkölcséről szóló XX. törvényszakasszal kapcsolatban 1753 jún. 30-án kiadott statutum ² értelmében Mártont a gradusban eddig elfoglalt helyéről öt ifjuval egyszermindenkorra hátrább tette (iuxta Statutum 30^a Junii 1753

¹ A magántanítóóság a bentlakó togatus ifjaknak főjövedelemforrása volt. A magántanító (praeceptor privatus, mai neve: instructor) vagy pénzt kapott tanítási díj fejében, az ilyen tanítvány neve *nummista* volt; vagy ételt, ez volt a *cibista*; vagy pedig az illető tanítvány szülei a magántanító fehérműinek kimosását vállalták magukra, ezt a tanítványt nevezték *lotor*-nak. Egy togatusnak több tanítványa is lehetett. A magántanítóóságok érdemszerinti kiosztása a tanárok joga volt, az ő tudtokon kívül tanítótságot vállalni nem volt szabad.

² Békefi i. m.-ban nincs meg.

collat. cum Lege XX^a de Moribus Scholarium, eundem D. Márton, de gradu illo, quem habuit, 5 iuvenibus in perpetuum deturbavit).

Az ügy maga csekély jelentőségű volt. Tekintve azonban azt, hogy ilyen esetekben a Sedes bárki mással szemben is hasonló szigorúságot szokott tanúsítani — a jegyzőkönyvek bőségesen szolgáltatják a példákat — az ítéletet nem tekintetjük Mártonnal szemben igazságtalannak. Legföllebb az tereli magára figyelmünket, hogy ez a Sedes elé idézés egyáltalán megtörtént. A Mártonéhoz hasonló diákcsíny közönséges dolog volt a collegium életében, nagy casus nem igen lett belőle, csak abban az esetben, ha valaki bejelentette a Sedesnél s így hivatalos útra terelte a dolgot. Ebben az esetben a bejelentő alighanem Tóth József senior volt, ugyanaz a Tóth József, kit contrascriba korában, mint láttuk, ugyancsak megbántott Márton István.

Az öt ifjával való lejobbtevés mindenesetre elég érzékeny büntetés volt Mártonra nézve, mert az iskolai jótétemények s főleg a legatiók kiosztásában a sorrendben hátrább helyezett Márton rövidséget szenvedett, azonban helyzetét az iskolai életben egyébként nem módosította. Mint a legidősebb togatusok sorába tartozó s elősmert tehetségű ifju joggal várhatta, hogy immár a diáktisztviselők, *primariusok* sorába léphessen s helyet foglaljon az iskolai törvényszék ifjusági székülők tagjai között.

A primariusság egy vizsga eredményes letételéhez volt kötve. A professorok s első sorban Sinai jól tudták, hogy Mártonnak megvan a megfelelő készültsége és tehetsége ahhoz, hogy a primariusi vizsgát letegye. Ekkor azonban milyen helyzet áll elő? Ő fog bíraskodni togatus társai vétkei fölött. Ugyanaz a Márton István, a kiről a Sedes már több ízben kimondotta, hogy nem tartja méltónak a collegiumban maradásra s a ki, hogy bennmaradt, egyedül az iskola falain kívül álló hatalmas pártfogóinak köszönhetette. A helyzet kényes volt. Márton, a ki oly merész véleményt mondott tanáraitól és oly kemény elítélésben részesítette a Sedes nyílt gyűlésén úgy a professorok munkáját, mint a Sedesnek vele szemben tanúsított magaviseletét, sőt egy ízben perfidiával vádolta meg az iskolai törvényszéket, hogyan ülhessen már most ugyanezen törvényszék tagjaként a megvádolt tanárok és diáktisztviselők sorában? Ennek a kényes helyzetnek előrelátása hozatta a Sedessel azt a diplomaticus határozatot a múlt év decemberében, hogy Márton köteles az első kínákozó tanítóságot elfogadni s így szép szerével távozni a főiskolából. Ez lett volna a legsimább megoldási módja a csomónak. Márton azonban nem vállalt tanítóságot, hanem bennmaradt az iskolában.

TOMPA LYRAI KÖLTÉSZETE.

Tompa lyrai költészete, mint már Arany János megfigyelte, a legtermészetesebben három korszakra osztható, melyeket közbül a szabadságharcz és Géza fia halála jelölnek. E korszakok egymáshoz viszonyítva minden tekintetben magasabb fejlődési fokot képviselnek s szépen tanúsítják részint a magánélet eseményeinek, részint az irodalmi és politikai viszonyoknak alakító, fejlesztő és gazdagító befolyását a költő szellemére.

I.

Tompa kezdetben igen termékeny költő volt, az egykorú szépirodalmi lapoknak szorgalmas munkatársa. Az *Athenaeumba* 1841. második felétől dolgozott; a *Honderűbe* 1843-tól, a *Pesti Divatlapba* és az *Életképekbe* 1844-től. Ezekben közölte nagyszámú költeményeit, melyekből az első kötetet 1847. július elején Emich Gusztávnál *Tompa Mihály Versei I. kötet* címmel adta ki. Tartalma túlnyomó részben lyrai költemények, melyek közé néhány rege, románcz és egyéb elbeszélő költemény vegyül.

A *Versek* I. kötetét, mely költői fejlődésének első korszakát foglalja magában, behatóbban (név nélkül) Erdélyi János méltatta a *Szépirodalmi Szemlében*. Kiemelte a költő eredetiségét, jelezte természetmegfigyelő és allegorizáló hajlamát. Legszebbnek az *Őszi képek* című ciklust mondta, melyben »a költői ihlet az ős minden szépségének ruhájában testesül meg.« Népdalai közül leg-sikerültebb a *Télen, nyáron . . .* kezdetű. Vallásos költeményeiben szerinte még nem eléggé mély, szatiráiban pedig száraz. »Ennyit tartánk szükségesnek megjegyzésül, végzi kritikáját, bizván szerzőnkben, hogy jó szelleme ezentúl is, mikép eddig, meg fogja őrzeni őt az igaz úton, melyen lehetséges csak időkre szóló műveknek alkotása: az öngondolkodás és önszigor útján.«

Tompa lyrai költészetének első korszaka 1848-ig terjed. E korszak egyrészt idegen hatásokról, másrészt fiatalos, túláradó érzelmességről és képzeletről tanuskodik. Arany János a »kedély és képzelet ifjonti játéka«-nak nevezi, melyben a költő »virágról-virágra csapong és csillogó képekben dusslakodik csupán azért, mert e képek gyönyörben ringatják lelkét.« Kezdetben még több

az utánzás, mint saját egyénisége; több a képzelet, mint a valóság.

Mint csendesen szemlélődő s az akarati vonás hiányában szenvedő természet, kezdetben az élet forgatagából magát kivonta s lyrai érdekű külső és belső élményei helyett képzeleti, majd természeti képeket festgetett s azokba szötte méla érzéseit, költői eszméit. Utóbb, midőn költészete főtárgyává saját életét tette, élete folyását nem annyira lyrai mozzanataiban, mint inkább egészében figyelte és festette.

Állandóbb, mélyebb érzés a szerelmen kívül még nem foglalkoztatja, kedélye csak olykor vet egy-egy hullámot, midőn baráti kegyelete, lengyel rokonszenve, a magyar demokrácia eszméje vagy vallásossága ihleti. Általában gyöngéd érzések jellemzik; a lobogó szenvedély egyéniségéből hiányzik. Szerelme is külső mozzanatokban szegény, szelid érzés, mely a helyett, hogy egész volját áthatotta volna, inkább képzeletét hullámoztatta.

Hangja többnyire méléző, borongó. Komor, ha csalódásairól, embertársai kajánságáról szól; szelid, ha a természet képeit rajzolja; legköltőibb idilli életének rajzában. Jellemző festői hajlama; van több a természetből rajzolt allegóriája is. Tanító kedve még kevésbé, inkább élcelődő és gúnyolódó hajlama nyilvánul, bár az is kis mértékben. Verselése könnyed, strófái egyszerűek; többnyire négy- vagy nyolczsorosak, páros vagy félrímmel; néhány költeményének alapeszméjét hatásosan refrainnel fejezi ki. Apró ötleteiben, valamint festő költeményeiben rendszeren szabadon folyó verset használ.

Az *Athenaeum* hasábjain között költeményei mind Bajzáék modorában készültek. E költészetet irodalomtörténetíróink almanachlirának nevezik. Az *Athenaeum* fiatal dalköltői ugyanis nem arra törekedtek, hogy saját érzéseiket egyéni módon tolmácsolják, hanem hogy divatos, képzelt, rendszerint borongó érzéseket conventiós modorban fejezzenek ki. E téves irányzat eredete még Kazinczyéknál keresendő. Kazinczy száműzte a lyrából az egyéniséget; Kölcsey pedig a sentimentalismust, az örökös borongást hozta be. Az ő nyomdokukba lépett helyzetdalaival Bajza. Bajza követőinél, az *Athenaeum* költőinél a lyra valóságos szobaköltészetté silányult, a melynek a valósághoz alig volt köze. A tartalom helyett a forma művészete lépett előtérbe. Az érzéskör szűk volt, jóformán a szerelemre szorítkozott, melynek képzelt fájdalmát panaszolták, vértelen ábrándjait zengették. Költőink sóhajtoztak, sírtak, elérhetetlen után epedtek, a halál után vágytak, mielőtt éltek volna. A kifejezés keresett és divatos volt. Mesterkéltnél pose, conventiós helyzetek, azonos vonások. De a nyelv díszes, virágos; a verselés zengő és kifogástalan tökéletességű volt.

Tompa első verseiben szintén szerelmi érzést zeng: a képzelt veszteség fájdalmát, a szív kora kiégését; elhunyt kedvese miatti bánatát, halálvágyát a *Patakhoz*, az *Első ibolyához*, *Hár-*

fám, A költő végálma, Szerelem című dalaiban. Mindezekben a hagyományos költői kincscsel dolgozik. »Dagadó keblében nem fér az érzemény.« A mint a szent berekben dalol, halántékát babér köríti. Hárfaja akarata ellenére is szerelmi dalt zeng. Szíve kiégett, sírba vágy s lantját fejfájára tűzeti:

Te árva lantom, függj felettem!
Csendes szellő ha kel
S húrjaidba csap lágy-susogva,
Az énekest, fel-felzokogva,
Te szenderítsed el!

A költő végálma.

A népköltészet és Petőfi népies-nemzeti irányzatának gyümölcse néhány pompás népdala, melyekben a népi és művészi irány egyesítését finom ösztönnel eltalálta. Tompa e költeményeivel, valamint néhány korábbi sikerült népmeséjével, a népies-nemzeti költői irányzatnak Petőfi és Arany mellett egyik jelentős képviselője lett.

E költői irányt a történeti fejlődés teremtette meg. A politikai demokratikus irányzat az irodalomban mint a népies-nemzeti irány jelentkezett; a nép politikai helyzetével együtt költészetét is megfigyelés és tanulmány tárgyává tették. Petőfi, Arany és Tompa a lángelme ösztönével megéreztek, hogy az üde, naiv népköltészetben milyen felfrissítő, megifjító erő rejlik. Micsoda erő az őszinteségben, milyen szépség az egyszerűségben, milyen magyaros szellem a felfogásba, milyen eredetiség a kivitelben, milyen művészet a külalakban, minő zamat a nyelvben. A népies elemet műköltészetünkbe oltották s általa gazdagabbá, természetesebbé, költőibbé, nemzetibbé tették.

Tompa tizenöt népdalt írt, ezekhez járul az *Árvalányhaj* cz. regéből a fonódal. Kizáró tárgya a szerelem. Vonzóan festi az egyszerű lélek szerelmi boldogságát, gazdag változatban fejezi ki a szerelmi bánatot, mely hol méla lemondásban, halálvágyban, hol kesergő panaszbán, egyszer pedig daczos kitörésben nyilvánul. Hangja egyszerű, természetes; mélázó vagy borongó, de mindig meleg, érzelmes. Alakjai a szerelmes hortobágyi gulyás, a búsuló juhász, a bánatos bojtár, kinek babáját máshoz adták s a büszke szép leány. Valamennyit a szerelmi érzés gyöngédsége, olvatagsága, erkölcsi tisztasága és magyarossága jellemzi. Legkitűnőbbek a *Télen, nyáron . . .*, *Békót vertem . . .*, *Nem szól a tilinkóm . . .*, *Tó közepén bokorsás . . .*, *Alant megyen a felhő . . .*, s a *Virágos kenderben . . .* kezdetűek.

Többi költeményében önmaga személye, saját életének folyása foglalkoztatja. E nemű dalait előbb a fájdalom sugallta. Részben betegeskedése, mely miatt többször halálra jelöltnek tekintette magát (*Ősszel, Ősszel születtem, Megnyugvás*), részben lelki fájdalmai, életküzdemei, családonkívülisége, szerelmi bánata, embertársaiban

való csalódása mind bánatosan ihlették s kezdő lyráját búskomolylyá, sőt komorrá tették. Valószínű, hogy bánatába a divat is bejátszott s amaz aesthetikai elve, hogy »a költő homlokán bánatra vannak a zöld levelek.« Életpanaszának többször apró lyrai sóhajokban ad egyszerű kifejezést (*Elmondhatnám . . . , Emlékezet, Éjféلكor, Óh . . . , Májusban, Graefenbergben*). Erőteljesebb dalokká kerekednek a *Két madár* és *Életem*, melyek egyszersmind allegóriák. Komor panasza csak a *Panaszkodjam talán . . .* kezdetű dalban lágyul humorrá.

Szerelmi érzése néhány dalában őszintén, természetesen nyilatkozik. Kitűnő pajzán dal a *Lány szeretőnek való*:

Nagy mulatságom van : barátim
Szünetlen házasiának ;
Mátkája voltam hírbem innár
A táj minden leányinak ,
De én csak azt mondom mosolyogva :
Ki megnősül, bizony bohó !
Ne házasiátok barátim,
A lány szeretőnek való !

Kiáltó ellentéte a méla *Beteltem . . .*, melyben hő család-vágyának ad megkapó természetes hangon kifejezést:

Eddig még úgyis mit sem adtál,
Adj sors egy kedves nőt nekem !
Ki jó- s rosszban osztozva, híven
Kísérjen át az életem !
Ki lány kezével megtörölje
Munkában izzadt homlokom . . .
Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sóhajtozom !

E két szélsőségben mozgó költeményt a *Szívemhez* című kedves dal köti össze, melyben nyugtalankodó szívét humorosan leczkézteti, hogy szegényes helyzetével nem számolva szerelemért eseng. A családi élet utáni hő vágyát tolmácsolja a *Messziről* kezdetű dal is, de már nem határozatlanul. Egy kedves leánykára, későbbi feleségére, Soldos Emiliára gondol, kivel ekkor már megismerkedett.

Baráti érzése a *Barátom halálán* című költeményében nyilvánul, de még nem eléggé mély. Hazafias érzése egyetlen egyszer a *Karácsonykor* (1845) című könnyed ötletben nyilatkozik. A *Szellőben*, Vörösmarty hatása alatt, nemes pathossszal a szabadságért küzdő lengyel nemzet segítségére buzdít. Vallásossága az *Énekek* és *Harangszó* című dalciklusokban nyer hangot. Az első cím alá egy emelkedett reggeli és esti fohászt foglalt, az utóbbi alá pedig tizenkét dalt. Az elsőben magasan szárnyal, de a végén vallásos érzését másokkal vegyíti s a hangot süllyeszti.

Lyrájának egyik főtárgya a természet. Tisztán naiv természet-szeretete emelkedik a dal szárnyára *Éji kép* című költeményében, melyben az éj szépségét festi s szelid lelkesülésének a zárószakban ad kifejezést. Többi dalában természetszeretete többé-kevésbbé egyéb érzéseivel vegyül. Így pl. a *Fecskéhez cz.* meleg természeti dala végén szerelmi érzését jelzi. Legszebb különben az *Őszi képek* sorozata. Szerető gonddal rajzolt természeti képek, melyek voltaképpen a költő egyéni érzéseinek, ábrándjainak, eszméinek szimbolumai. Finom ecsettel festi az ősz jellemző tüneteit: a másodvirágzást, a hervadást, a levélhullást, a híves szellőt, a méla borút s hozzájuk köti saját érzéseit, vágyait, gondolatait. A képsorozat külsőleg is művészien van kikerekítve.

Minden tekintetben sikerültek azon életfestő költeményei, melyekben csendes megelégedésének, szelid ábrándjainak, falusi boldogságának ad szélesebb kifejezést. Itt is az utánzásból fokozatosan emelkedett eredetiségre; képzeletből a valóra. A Petőfihez írt *Bártfai levélben* még kevés az igazság; ebben a költő a fiatal Petőfi példájára borkedvelést szenved. A *Nyílt levél egy hölgyhöz* (1844) a Bösörörményi-családhoz való meleg viszonyának emléke. Érzelmessége túlrad, de szerelmi és baráti érzését vonzónan rajzolja. Szerelmi ábrándjai közé szövi árvasága miatti panaszát is. Szerelme, melyet kifejez, nem a szív lobogó szenvedélye, hanem a családi élet körén kívül felnőtt ifjunak a családi élet utáni méla vágyakozása. — Szép és megható a *Szemere Miklóshoz* címzett költői levél (Pest, 1846. jan. 10.) Betegségének, lelki fájdalmának rajzába művészien vegyíti a falusi élet utáni meleg vágyódását s családi ábrándjait. A *Pogány Karolinához* küldött levélben bejei csendes életét, új pályáján való boldog megelégedését, a családi élet utáni méla vágyakozását s költői foglalkozását festi. A *Falusi órák* a költő idilli életét rajzolják az anyatermészet ölén. Mind-ezen költeményeit részletes vonások, meleg színek, mély érzés, vonzó költői hang jellemzik s az első korszak legsikerültebb darabjai.

Kevésbé sikerültek amaz életfestő költeményei, melyekben nem csendes megelégedésének, szelid ábrándjainak, hanem embertársaiban, barátjaiban való csalódásának, ember- és világgyűlöletének, ábrándvilága szétfoszlásának, életpanaszának ad részletesebb kifejezést. Ezekben alig van költőiség. Hangjuk inkább a kishitűség, a sértékeny természet megnyilatkozása, mintsem költői indulat kitörése. Nincs bennük sem fenség, sem humor. (*Pusztán, Elmélkedés a kancsó felett, Küzdés.*)

Tárgyias természetfestő költeménye csak egy van, az *Erdei lak*, a Petőfivel és Kerényivel tartott költői verseny emléke. E költemény jelen alakjában igen hangulatos, a természet szelid, csendes képét mindenütt áthatja a költő meleg rokonszenve az egyszerű lak s a benne folyó idilli élet iránt. A *Hangyákhoz* című költemény, a hangyák természetes, harmonikus életének az emberekével

való párhuzama lyrai hangú szatira lett; az *Árverésen* című életkép pedig megható elégiává emelkedett.

Elmélkedő költészetét a *Temetői hangok* képviselik, melyekben szemelláthatólag Vörösmarty pathosza leng. A költő drámai módon, a síremlékek panaszában szemlét tart az emberi élet hitványságai, ellenmondásai fölött, melyek még a sírokon is folytatódnak s panaszát keserű pathoszszal önti. A költemény mindenestre túlhosszú, az élet és sír ellentéteinek halmozásában mesterkelt, de egészben véve hatásos. Különösen erőteljes a *Márványszobor* monológja.

Néhány támadó költeményében gúnyolódó hajlama nyilvánul. Kicsúfolja *Nánit*, hiúságáért, tudósságáért, rossz zongorajátékáért, főkötővadászataért. Kifiguráz két gyöngé poétát; az egyiket avult eszméiért, kopott hasonlataiért (*Egy magyar poétához*), a másikat hiábavaló ihlet- és eszmevadászata miatt. (*Dívtos költő.*) Mindezen támadó költeményekben mélyebb érzés, magasabb eszme nincs; a szatirikus vagy humorista felsőbbsege még hiányzik.

II.

Tompa lyrai költészetének második korszakát *Verseinek* II. kötete (1854), továbbá *Összegyűjtött költeményeinek* I—II. kötete (1858) foglalja magában. E korszakban a költő minden tekintetben haladást, emelkedést mutat. A korábbi idegen hatásokból teljesen kibontakozva saját egyénisége szárnyaira emelkedett. Ez annál nagyobb érdeme, hogy akkor a magyar költők jó része, nemzeti visszahatásképpen, Petőfi modorában dolgozott s saját úton csak a kiválóbbak jártak.

A fejlődés törvénye hozta magával, hogy kedélye mélyebb és fogékonyabb lett. Általában most is szelid költői hangulatok, méla bánat jellemzik, de erőteljesebb felindulásai is vannak. Szívvilága gazdagításához külső tényezők is hathatósan hozzájárultak. Boldog családi élete családi érzését: férji szerelmét, atyai szeretetét fejlesztette ki. Hitvesi szerelme nem lobogó, szenvedélyes, hanem olvatag, mély; nem ifjú láng, hanem férfias hév. A haza lejátszódtott tragédiája hazafias érzelmét lobogtatta föl. Jellemző, hogy ezen érzése a szabadságharcz előtti költészetében nem nyilatkozott. Elvonult falusi helyzete, szép természeti környezete természetszeretetét mélyítette.

Leírásai, festései gondolatokkal vegyülnek. Vannak tisztán elmélkedő és tanító költeményei is.

Az egész korszak általában középfokot képvisel az első túlnyomóan festő s a harmadik, inkább óda-fokozat között. Arany János szerint bizonyos »dalszerűség jellemzi... midőn természet és kedély, kül- és belvilág, fény és homály oly elringató dallamú harmóniába olvad zengzetes soraiban...«

Kifejezésében feltűnő a festő hajlam. A költő képekben, különösen a természet képeiben gondolkodik. Dalaiban sok a leíró elem; ódái, elegiái jórészt hazafias elborulással vagy lelkesedéssel színezett képek. Nyelve, a nélkül, hogy népieskedő volna, magyaros és egyéni; versformái könnyedek és változatosak.

A költőt egyénisége kiismerésére s minden tekintetben öntudatos költői működésre nem irodalmi tanulmány, hanem inkább a kritika segítette. Mélyebb tanulmányba sohasem bocsátkozott; az elméletben mindvégig műkedvelő maradt. Olvasmányait majdnem kizáróan magyar irodalmi termékek tették. Egy-két szépirodalmi lap, különösen a melyekbe dolgozott, mindig járt hozzá, megvett néhány könyvet is, de különben könyvekre rendszeresen nem költött. Szoros értelemben vett könyvtára sem volt; szobájában emlékül kapott kötetek, tiszteletpéldányok, bekötött lapok s gyakorlati kézikönyvek voltak. El nem ajándékozott könyvei jelenleg a gömöri ref. egyházmegye könyvtárában vannak. A mintegy 70 db. könyv között aránytalanul sok a történeti munka; a történelmet igen szerette, a miről apró történeti költeményei is tanúskodnak. Idegen nyelveket nem beszélt; a latint és francziát, melyeket deákkorában tanult, felejtette; irodalmilag csak a németet értette. Fiatalabb korában buzgón olvasta Schillert s az »Ehret die Frauen« költője több tekintetben hatott is reá; Heinének pedig egy balladáját (*Jutta grófné*) saját mulatságára lefordította. Ez egyetlen műfordítása.

Olvasmányain elmélkedett s bizonyos aesthetikai elméletet bizonyára alkotott magának; ennek azonban irodalmi formában, önállóan soha kifejezést nem adott.

Hogy külföldi irodalmak tanulmányozásába nem bocsátkozott, annak eredetiségre való törekvése is oka volt. Többször kifejezte, hogy mindenkor arra törekedett, hogy »a magyar szív és lélek teremtő erején kívül más érzés és szellemi erő irányt, ösztönt és tárgyat neki ne adjon.« E téves törekvés okozta költészetének olykori egyhangúságát és szűkkörűségét.

Ilyen körülmények között kétszeresen fontos volt az irodalmi kritika, mely a költő működését minden tekintetben helyes irányba volt hivatva terelni. Többen, különböző modorban bírálták. Émelygősnek találta Császár Ferencz kritikáját, ki a gyűlölt *Divatcsarnokban* áradozva dicsérte. »Unom, úgymond, azt a „Megzendült ismét a tavasz madarának bájdús éneke“-féle bírálatot. A locus communisok s phrasisok nem teszik a bírálatot.« (Aranyhoz, Hanva, 1854. jún. 17.) Csömörletesnek nevezte Greguss Ágost bírálatát, ki az akkori irodalmat egyetlen költőben, Arany Jánosban méltatta; az ilyen eljárás mellett természetesen az érdemesebb költők szenvedtek. Toldy az *Uj magyar múzeum*ban nagy bosszúságára azt jegyezte meg róla, hogy jobb költőink egyike ugyan, de versei formában és tartalomban mind több sietséget kezdenek elárulni. Minden tekintetben alapos és kimerítő volt Gyulai Pál

rendszeres kritikája a *Szépirodalmi Szemle* című cikksorozatában, mely a *Budapesti Hírlap* 1855. évi tárczájában jelent meg. Gyulai Tompa költészetének első és második korszakát elfogulatlanul elemezte. Kiméletes modorban jelezte hibáit, hiányait, de teljes méltánylattal emelte ki jó oldalait is.

Gyulai Tompa költészetének második korszakára a következőket jegyezte meg: »A természet iránti érzéke még most is a régi, képzelődése nem lankadt; de az érzés és szenvedély, mely amott ritkán nyilatkozik, itt gyakoribb és hatalmasabb. Kedélye mélyült; élményei napjai s napjaink élményeiből merít. Bizonyos férfias bánat vonul rajta át, mely kiengesztelődni akar és bir... Nagy hajlama van a festés iránt, de képeit a kedélybe jobban felolvasztja, mint azelőtt. A hol a családi életből vesz lelkesülést, vagy egyéb önkéntelen érzéseinek enged, megható. Elmélkedéseiben kevésbé szerencsés. Festő költeményeiben nincs annyi érzéke a jellemzeteshez, mint Petőfinek, sem oly plaszticitása, mint Aranyak. Gúnyos költeményeiben haragszik s fulánkot ereszt. Gyűlölete nem oly mély, hogy szatirikus lehetne. Igazi eleme bizonyos búskomoly hangulat, mely most ellágyulva, majd kitorve, itt reflexiókba, ott érzésekbe süllyedve csendes resignációban keres menedéket.«

E bírálat sok tekintetben kellő hatást gyakorolt. A költő figyelmesen átolvasta, önismeretét vele hathatósan gyarapította s hozzá több tekintetben alkalmazkodott is. Azonban az igazság nyílt kimondása egészben véve nem tetszett neki s Gyulaival emiatt hosszabb ideig haragot tartott.

Itt érintenünk kell Tompa egy gyöngéjét: a kritika iránti ellenszenvét. A kritikát általában nem szerette. Megvárta, hogy a bíráló figyelmesen áttanulmányozza, de azt gondolta, hogy ennek csak méltánylat lehet az eredménye. A részleges kifogásokkal nem törődött annyira, mint azzal, ha valaki költői érdemét egészben kritizálta. Különösen nem szerette az irodalmi összehasonlítást. »Omnis comparatio odiosa«, »mérjenek engem saját rőfömmel«, szokta mondani. De nem szerette az alaptalan irodalmi tömjénezést sem. »Férfinak nem lehet bántóbb, mint az újdonszat émelygős dicséréte«, írja 1862 augusztus 10-én Aranyak.

Bár költői működésére önérettel tekintett, még sem volt elfogult. Ismerte saját értékét s elvárta, hogy a kritika aszerint méltassa. Ámde az ötvenes években még igen ritka volt az alapos tanulmányon alapuló elfogulatlan kritika. »Nálunk a bírálat minden egyéb, írja 1854 június 23-án Arany, csak nem bírálat, azaz olyan, miből az író vagy tanulhatna, vagy büszkeséget, a jövőre kitartást kedvet stb. meríthetne. Czigányos magasztalás vagy otromba szidalom az egész, tertium non datur.« Tompa hasonló véleményben volt. »Két osztálya van, úgymond, ezeknek a mi bírálóinknak: vagy számár, vagy malitiosus.« (Aranyhoz 1852

június 23.) Ily körülmények között a minden tekintetben méltó kritika, mint Gyulaié, sem találhatott kedvező fogadtatásra.

Még egy ok ösztönözte a kritika gyűlöletére: irodalmi érdemeinek mellőztetése, a mi miatt sokszor panaszkodott is. »Vajjon nem foglalok-e én, írja 1853 július 5-én Aranynak, méltó és igazságos helyet azok között, kik a költészetet, amint most mondják, nép-nemzeties irányban kezdték művelni? És hányszor említ engem ott az ítéset? Ha egyszer meg, tiszser nem. Vajjon nem folytam én is be arra, még pedig sikerrel, hogy a népies költészet oda jusson, ahol most áll?... Ki ismeri ezt el? A kutya sem! Vajjon Petőfi és Arany után nem méltán igényelhetem-e az utolsó legszerényebb helyecskét? Oda szoktak-e tenni?« A kritika e figyelmetlenségét Arany János is megróttá. Tompa különben a kritikával teljesen sohasem békült ki; magasabb célta, vagy humánus elbánást nem tételezett fel róla. Egy gúnyos epigrammát is írt reá:

A kritika irt, nyes, tép, vág — és buján nő, hajt a gaz;
Melyik szüli a másikat, — kérdés — ez-e, vagy amaz?

* * *

A költőt e korszakban elsősorban családi boldogsága ihleti meleg dalokra. Egyszer szerelme mélységét bizonyítja. Nem köt feleségének dalfüzért, mert egy pillantás, egy csók mindent jobban kifejez (*Hozzá*). Másszor neje lelkét rajzolja, ki vele együtt érez, bánatának osztályosa (*Oh hölgyem*). Mély érzését festi a *Nálad nélkül*:

Örömet nem nyújt az élet,
Csak tenálad, csak tevéled!
Mint buborék széjjelpattan,
Ha osztályos nem vagy abban!
Az ég és föld bús, kietlen,
S a mi rá van rakva ékül:
A boldogság gyötrő álom
Lenne nékem nálad nélkül!

E három dalában még némi dagály mutatkozik. Sikerültebb, ha családi boldogságát idilli képekben, a természet színes keretében rajzolja; ilyen a *Nyári estén*. Szép és megható a *Fiam születésekor* című ciklus. Az apai örömmel csordultig megtelt szív mindazon érzését kiönti, mely akkor foglalkoztatta. Tépő fájaldalmát tolmácsolja a *Pünkösdi reggelén*, neje betegágya s kis fia koporsója felett írt megható dala. Kassai meghurczoltatásának emlékét őrzik a *Távolból* és *Itthon vagyok*, melyekben szenvedései között lelkét a családélet verőfényes képein nyugtatja.

Néhány érzéssel telt dalt szentel ifjúkori emlékeinek. Igen, »mert a boldogságra nem elég a jelen, a multon épül az s az emlékezeten«.

Félig gyermekkori emlékeiből, félig képzeletéből rajzolt kedves költemények az *Eleimnek* ... és a *Falusi kép*. Az elsőben

nevelő nagyszülei utáni hő vágyakodását fejezi ki; az utóbbiban képzeleti képet fest: nejével s két vidám gyermekével hosszú távollét után meglátogatja nevelőszüleit. A valóság az, hogy mikor a költő megnősült, nevelőszülei már régen porladoztak s a két gyermek áldását is megtagadta tőle a sors. Megéneklí első szerelmének kedves emlékét is (*Első szerelmem*).

Vannak szép természeti dalai. Tavaszvágynak, a természeti életben való gyönyörködésének ad könnyed kifejezést a *Pacsirtadal*, *Tavasszal*, *Hófelhőkkel* . . ., *Kikeletkor*, *Nyárban* című dalaiban. Mindegyikben meleg természetszeretet hevíti, mely egyszer gyakorlati életbölcességével, másszor pedig hazafias intelmével társul.

Egyéni méla hangulatait tolmácsolják az *Összel*, *Ne hívj* . . . *Sárgultan áll* . . . *Kikircsekben* . . . stb. című dala. Néhány inkább könnyed ötlet, mint mélyebben átérzett költői eszme. Legszebb természeti dala az *Őszi tájnak* . . ., mely a természet hervadásának finom, gyöngéd, mélyen átérzett rajza. A festői vonásokat mindenütt meleg részvét eleveníti s mély költői bánat színezi. A hervadás rokonszenves szemléletéből természetszerűen fakad a csendes elmúlás néma vágya. Az ősz hervatag képei foglalkoztatják a *Jösszte kedves* . . . című dalában is, de belevegyíti a természet és hitvesi szeretet sugallta szelid ábrándjait s méla gondolatait is.

Hazafias érzése a *Madár fiaihoz* s a *Puszpánghoz* címzett allegóriáiban az óda szárnyaira emelkedik. Mindkettő lelkeshangú, tömör alkotás. Az elsőben az elnémult költőket buzdítja dalra; utóbbiban arra int, hogy a közgyászban mindenki vegyen részt. Közvetlen kifejezésű hazafias költeményei részint az óda és elégia sajátos vegyületei, mint a *Gólyához* és a *Pusztán*, részint tiszta elégia. Az előzőkben a költő a festésekből még nem bontakozott ki. A *Gólya* előrésze elégikus kesergés, a végén erős felindulása ódává emeli.

Mintaszerű hazafias elégia a *Tornácomon* . . . A honfibútó elborult költő lelkét a kanyargó Sajó látványa a tatárjárás gyászos idejébe viszi; az aratómunkások bús magyar nótája a borús jelenre eszmélteti. Lelke az alkonytal együtt borúl el: tán jobb volna nem is élni. De az égen kigyúló csillag a költő borongó lelkében is reményt kelt. A kül- és belvilág tökéletes összhangja, mély költői borongása a legszebb magyar elégia egyikévé avatja. Szép a *Barátim emlékezete*, melyben Petőfire és Kerényire emlékezik; az *Alföldi képek* ciklusa, melyben képzeletben újra bejárja kedves alföldjét; hazafias eszmékben gazdag a *Levél egy kibujdosott barátom után* (Kerényihez), melyben hazafias érzése meleg szeretettel ölelkezik. Alapgondolata: »Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél.« A költő ezen elégiaival a legkitűnőbb magyar elégiaírók egyike lett. Tolnai Lajos róla írt tanulmányában a legnagyobb magyar elégiaíróknak mondja. Az elégiaíró jellemző tulajdon-

ságai: festő, elmélkedő, merengő hajlam, borongó költői hangulatok teljes mértékben megvoltak benne.

Igen sok a költő hajlamának megfelelően a leíró költemény. Az életből metszett humoros képe a *Farsangban*, az élet visszáságainak kesernyés rajza. Komoly, borongó színekkel rajzolt jellemkép a *Vén harangozó*, élő minta után. Megrázó, tömör kép az *Öreg szolgál*. »A rebellisnek kiáltott, harcon elhült, száműzött, bebörtönzött család képe a hű szolgálja illusztrációjával«, magyarázza a költő. Egyike legnagyobb hatású költeményeinek.

A természetből rajzolt képei között egyedül áll a *Zivatar*, mélyebb érzés és eszme nélküli, különben színes és eleven leírás. Többi festő költeménye többé-kevésbé gondolatokkal vegyül. A *Fecske, gólya* odavetve az egész élet czéltalanságát sejteti. A *Madárfészék* meleg rokonszenvével szinte az egyszerű, boldog családi élet allegóriájává emelkedik.

Élénken nyilvánul a költő elmélkedő hajlama. Saját életéről elmélkedik a *Halmon állok, Hűség, Emlékezet, Hallgass . . .* című költeményeiben. Egy eszmekörben mozog. Az elsőben az emlékezet halmáról multjára tekint. Látja mosolygó gyermekkorát, ifjúságának ábrándos tündérvilágát, izgalmas szívetét. Eddig szép az élet. A férfikor józan értelme az ábrándot eloszlatta, az érzést lehűtötte, de ezzel a boldogságot is megsemmisítette. Egészen elkomorodik az *Emlékezetben*. »Az egész élet haszontalanság.« Mind-ezen képekkel vegyült elmélkedések még kissé sekélyesek. Az emberi életet tárgyazza a *Boldogság*. Mi a boldogság? Zaklató vágy, mely nem enged pihenni; ha elértük, nem tudjuk zavartalanul élvezni. A *Mit kérek* pathetikus hangú, mely a költő szelid egyéniségétől annyira elüt. Milyen lesz a világ egy évezred múlva? Közben haragosan inkább, mint költőien az elméleti tudósokat ostorozza, mint a tudomány nyegle és haszontalan sáfárjait. Az *Elmélkedés egy levél felett* az ötvenes évek irodalmi viszonyairól szól, de nincs művészi alapterve, magasabb vezető eszméje, pathetikus hangjának megfelelő mélyebb érzése.

Tanító irányú költeményei közül *Máriához, Emléksorok egy szép hölgyhöz* telve vannak emelkedett életbölcseleti igazságokkal. Hazafias didaxis van a *Vándor könyvében*, melyben a kosmopolitástól óv. »Egész világ nem lehet a tied; el ne felejtsd hazád és nemzeded.« A *Költő fiához* (valószínűleg Petőfi Zoltánhoz) a költő magasztos hivatását tanítja:

Felépül a rom s vár előttünk,
Mély sírjából a mult kilép;
Fölkél a holt s meghallja tőlünk,
Bíráitól ítéletét.
S kik látunk a távol jövőbe,
Míg gondatlan köszönti fel
Kelyhét a nép mámorba dőlve:
Nekünk korán könnyezni kell.

Beszél a szent, dicső természet,
 De mi vagyunk tolmácsai;
 A szív, a mit titokban érzett:
 Tőlünk hallja kimondani,
 Ülünk villám- s tengerhabokra, —
 Értjük virág s szellő szavát;
 Mi az Úr égő csipkebokra,
 Jelentve általunk magát.

III.

Tompának az 1858—67. időszakban két verskötete jelent meg. *Összegyűjtött költeményeinek* VI-ik kötete 1863-ban, VII-ik kötete pedig 1867-ben. E két kötetben költészete a legmagasabbra emelkedett: az egyéni élet szűk köréből kibontakozva igazi nemzeti költő lett. Ő testesítette meg Arany János mellett a nemzet közérzését; hatalmas költeményei: a *Vihar*, *Ikarus*, *Uj Simeon* stb. az egész nemzet nevében az egész nemzethez szóltak; erőt adtak, reményt, hitet keltenek a jövőre.

A lapok a nemzet költőjére dicséreteket zengtek, a kritika pedig elismeréssel nyilatkozott róla. A VI. kötetet maga Arany János méltatta a *Koszorúban*; a VI. és VII. kötetet együtt Dömötör János a *Prot. egyházi és iskolai lapban*. Mindketten meleg méltánnyal emelték ki költészetének jellemző vonásait. A magyar szellemi élet fő fóruma, az Akadémia a VI. kötetet nagy jutalommal tüntette ki s ezzel Tompa egész költői pályafutását megkoszorúzta. Irodalmi méltánylat és dicsőség aranyozta meg a szenvedő költő utolsó napjait.

A VI. kötetet s ezzel Tompa költészetének harmadik korszakát Arany János úgy jellemezte, hogy benne »az óda mélysége és magassága uralkodik, az élet, haza, világ nagy érdekeinek mélyen átérzett gondolata«. Valóban a korábbi elégiaköltőből diadalmasan bontakozott ki az ódaköltő. Főkép hazafias érzését zengi erőteljes ódai hangokon.

Érzései, melyek szívét dobogtatják: hitvesi szeretete, mely szinte a rajongásig mélyült s megható atyai fájdalma. Uralkodó érzése a hazafiság. A világtól való elvonultsága természetimádását finomította. Végül még egy érzelmé lobog fel erőteljesebben, melynek gyökere mindenha ott volt szívében: a hit. Honfi bánata, atyai fájdalma, saját szenvedései a vallás vigasza felé fordították tekintetét.

Költészetének alaphangja a szelid, mélázó bú, mely egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása lett. Rajta teljesült saját mondása:

Hogyha elmúlt s többé vissza nem jő
 A víg ének s régi kedvetek:
 Legyen a dal fájdalmas, merengő...

Hangja ott sötétül el, ahol az emberi világra tekint. Keserű lesz, ha az életben való boldogulás szabályait adja; gúnyos, ha az emberek fonákságait tárgyalja. De a természet szelid képei mindig kiengesztelik.

Erkölcsanító hajlamával kapcsolatban feddő hajlama is nyilvánkozik, melyet az ember mélyebb megfigyelése keltett benne; egy pár jeles szatirát írt. A kifejezésben nyilvánult festő hajlam szimbolizáló hajlammá fejlett. Hazafias érzéseit, eszméit, intelmeit allegorikus képekbe öltözteti.

A költészetet befolyásoló tényezők közül főképp kettő érdemel említést: a censura, mely a hatvanas években jelentékenyen enyhült ugyan, de teljesen meg nem szűnt. Főleg ennek nyomása alatt foglalt költészetében oly nagy tért a szimbolizmus, bár tagadhatatlanul természeti hajlama volt hozzá. Papi pályája is több tekintetben hatott rá. A biblia világába szinte beleélte magát, képzelete, gondolatvilága, stílusa bibliai lett. Több költeményében stilszerűtlen a bibliai elem (pl. *Zrinyi Ilona keserve*).

* * *

Dalai között meghatók családi költeményei. Meleg hitvesi szeretet sugallta az *Estve* és *Fördőben* című dalait; abban nejének jelenléte, ebben emléke hevíti. A *Ha...* (III.) gyöngéd módon bizonyítja szerelmét szelid, hű élettársa iránt. Halálos ágyán nejétől a *Nőmnek* című ódai emelkedettséggű költeményében búcsúzik, mely egyszersmind az *Olajág* női imakönyv ajánló verse. Meleg szerelme mély vallásossággal társul. A változhatatlanban megnyugodott; nejét gyöngéden a hit vigaszához utasítja. Megható kifejezést nyer atyai fájdalom a *Kedves sirjánál* és *Utolsó verseim* (III.) című dalaiban. Nemes, megtisztult, mély fájdalom, közvetlen a szívből fakadva, csodásan tiszta hangokon.

Sokat foglalkoztatja a természet. Kedvelt rózsafáinak két gyöngéd dalt szentel, mintha halála után szeretetének egy részét szép rózsái örökölték volna. (*Rózsafámhoz, Hajtsátok meg...*) Mélyebb célzást rejtett a *Kikircsbe*, melyben a tavasz derűs képei után vágyódik, hogy csüggedt érzése újra fellobogjon. Érzése több természeti dalában szelid reflexióval társul. A természetet úgy tekinti, mint a béke, harmónia, boldogság országát. E boldog világot megható költőiséggel hasonlítja össze az emberi világgal egyik legszebb költeményében a *Virágos kertben*. A szépség, jóság, boldogság természetesen a virágok osztályrésze:

Irigyen nem tekintik
Egymásnak kellemét,
Egymást öelve kedves
Virulás, élet, éd;
Szerelem bura nem hív,
Nincs itt fájó, törött szív,
Mely hasztalan remélt...

Azon meleg szeretet sugallta e gyönyörű költeményt, mely a virágregéket is kigondolta! A költőt a természethez való vonzódása több dalában a vallás karjaiba vitte: a természetben úgy gyönyörködik, mint Isten csodaművében. Így a *Tavaszhoz, Fent és alant, Alant és fent, Ki a szabadba* című dalaiban. Valamennyiben az emberek gyarló köréből Isten szabad, szép világába vágy, hogy onnan reményt, vigaszt, erőt merítsen.

Néhány dalában saját élete foglalkoztatja. Veszteségei, szív-fájdalmai miatt zajong a *Gyógyulásban*. Az *Estvében* az a költő, ki korábban az emlékezetet az életboldogság egyik alkotórészének tekintette, feledni és feledtetni vágy:

Oh felejtés, lelkem téged áhít!
Hogy takard az élet pusztaságát,
Multam kínos, felhős szertelen
Mért maradjon szó s emlék felőle?
Inkább legyen végkép eltörlve,
Mint hajónyom a sík tengeren!

A *Bár még . . .* cz. költeményben oly mélység fölött lebeg, hogy Arany János szavaival féltjük az embert. Egy rémes gondolat: az öngyilkosság gondolata kísérti. Dalköltészetét nagyjából *Utolsó verseim* című remek hármaskölteménye foglalja össze. Az elsőben kedvelt őszét tárgyazó költeményeire pillant vissza s méltán megnyugszik közeli halálán. A második költemény mélyen átértett eszme: az őszi napfényen hervadó folyondár saját életére emlékezteti:

Pályánk nem tart már sokáig,
A nap gyorsan éjre válik,
A nyár téllé zordonult . . .
Mig futottunk s fennre törtünk
Minmagunknak nem növeltünk
Csak halotti koszorút!

Az első dalát hitvesi szeretetének megható kitörése, a másodikat mély vallásos akkord zárja be. A harmadik költemény mély-érzésű dal nyugvó kis fiához, kit meglátogatni készül.

Van tizenhárom népdala, melyeket 1859—61-ben írt s a *Szépirodalmi Figyelőben* közölt. E dalok érzésekben változatosabbak, mint az előzők. Többnyire a szerelmet, ennek boldogságát, csalódásait, fájdalmait zengik, de ezenkívül a honvágy fájdalmát, a bujdosás keservét, a katonakedv magyaros kitörését s népies jókívánságot is. E dalok is, mint az előzők, monológ vagy dialóg formájú kis életképek; némelyik, mint Árva Balázs és Virág Zsuzsi története valóságos románcz. Alakjai részben szerelmes magyar legények, leányok, kik már nem olvadnak fel érzelmükben, hanem józanul cselekednek; azután az idegenbe szakadt bujdosó gyötrő honvágyával; a negédes huszár magyaros paripakedvelésével; végül a részeges vénasszony, a magyar népdal népszerű komám-asszonya. Mindegyik dalt hamisítatlan népies szellem lengi át; igen

sok bennük a jellemző vonás. A legény furfangos kifogással utasítja vissza hűtlen szeretőjét:

Nem megyek át galambom hozzátok,
Mert nagyon harapós a kutyátok!

A kis leány bájos naivsággal fejezi ki, hogy nem tehet róla, hogy szerelmes:

Édes szülém, mit vétettem,
Hogy viola, rózsza terem kis kertemben?!

Szinte műremek a *Gyilkos fenék* . . . kezdetű néprománcz. Tárgya az, hogy a molnár szeretőjét, Virág Zsuzsit éjjel hamis ürügygel a malomba csalja s a vízbe dobja. Kár, hogy a költő a molnár tettét eléggé nem okolta meg s így a gyilkos koromfekete alakja, melyet a részvét egy parányi sugara sem tud megvilágítani, a költemény foltja maradt. Ettől eltekintve a románcz kitünően sikerült. A történet kerek, művészi megvilágítású; a mozzanatok balladai gyorsasággal következnek egymásra; a költői igazságszolgáltatás teljes; az előadás eleven, népiesen naiv és drámai; sorait meleg részvét eleveníti.

Tompa e korszakban néhány alkalmi ünneplő ódát írt. A *Kazinczy Ferencz emlékezetére* című ódáját az akadémia Kazinczy-ünnepére pályaműnek írta. Az óda legtöbb részlete magasan szárnyal, de néhány helyen hangja sülyed s az ihlet helyét szóvirág pótolja. Némileg bibliai stilje is árt, mely Kazinczy alakjához és pályájához nem illik. Ellenben hosszúsága ellenére is kitűnő, erőteljes, egyenletesen szárnyaló ódája *Lorántfi Zsuzsánna emlékezetére*, melyet az egyházkerület kérésére a sárospataki főiskola háromszázados ünnepére írt. A költő a kegyes fejedelemnő bibliai alakjának s életének méltatásában valósággal remekel. Igazi ihlet műve.

Tompa költészetének ezen időben egyik fő tárgya a hazaszeretet. »Amaz érzelmet, mondja Arany János, mely álarcz alatt kénytelen bujkálni, de melyet a négy folyó és hármas halom vidékén minden ember a legsűrűbb fátyol alatt is megismer, senki sem képes oly finom, oly változatos allegóriai mezben élénk állítani, mint Tompa«. A méla resignatióból, melybe kezdetben sülyedt, fokozatosan kiemelkedett: előbb a reményig, majd az új Simeon törhetetlen hitéig. A kesergő panaszokból tettekre serkent: buzdít, lelkesít, korhol, ostoroz, reményt, hitet osztogat. Hazafias költészete olykori alkalmi vonatkozásai mellett sem politikai költészet. Magasan a pártok felett áll; intelmei eszmei magasságban szólnak. Csak a földolgot, a nemzet feltámadását tartotta szem előtt, de hogy ezt hogyan lehet elérni, arra gyakorlati tanácsot nem adott. Várni, tűrni kell; a szolgaságot nem feledni s egyszer »majd eljön az idő«.

Közvetlen kifejezésű hazafias ódája alig van. Ilyen a *Mult, jelen, jövő*, melyben a véres multra s a vesződéses jelenre vetett futó pillantás után a jövőre reményt hirdet. A *Novemberben* című ódáját az 1865. évi képviselőválasztások alkalmával írta s a közörmbe a honfiúi aggodalom hangját vegyítette. A kiegyezés nagy művének sikerében utóbb sem bizott s gondolatban nem Deákhhoz, hanem az ellenpárthoz csatlakozott.

Többi hazafias ódája mind allegória. Ebben mindenesetre része volt a szigorú censurának, mely a hazafias érzés minden közvetlen megnyilatkozását üldözte, de nagy része volt a költő eredeti szimbolizáló hajlamának, melyet a biblia mélyebb tanulmányozása is táplált. Az is figyelembe veendő, hogy a költő ódai ereje kisebb volt s végül, hogy a hazaszeretet nem kimeríthetetlen tárgy. Oly nagyszámú költeménynél, melyek egy érzéskörben és eszmei általánosságban mozognak, az allegóriai forma bizonyos változatosságot teremt.

Az allegorikus ódák jelentését jegyzeteiben maga a költő megfogalmazta: Jelképes rajzok: a *Tél*, az elnyomatás rajza. A *Terebélyes nagy fa*, a »virágzó magyar nemzet képe«. A *Folyam* eszméje: »nem regulázod, szabályozod, ősi jelleméből ki nem forogtad ezt a népet«. A *Fogoly* azt példázza, hogy »el lehet nyomni egy ideig a népet, de aztán . . .«. *Heródes*, »az eszmét, szabadságot, haladást, világosságot még bölcsőjében megölni, megfojtani akaró zsarnok képe«. Hazafiúi érzést példáznak: a *Tűz*, »a nemzet elfojthatlan, megsemmisíthetlen önértetét, a honszeretet titkos hatalmát, parázsát«. A *Távozó után*, az eltűnt szabadság vágya. A *Télben*, »a szabadulás óhajtása«. Az *Uj Simeon*, a nemzet törhetetlen hitét a feltámadásban, a *Héber legenda*, a költő erős hazafiúi hitét példázza. — Ódai intelmek: a *Sébzett szarvas*. »Ha el kell a nemzetnek veszni, veszszen el úgy, hogy zsarnoka ne lásson se hasznot, se örömet elveszéséből«. A *Hajó*, »inkább elveszni, de hogy a nyomorgató zsarnok is veszszen el«. *Ikarus* »a nagy kezdő, merő, úttörő képe, kinek dicsősége, ha bukik is, halhatatlan«. Tette buzdít. A *Téli reggelen* egyetértésre int. A *Gályarab fohásza*: »addig ne féljen valamely nép, míg el nem felejt, hogy rab és néma dühvel tűr, — de ha szokik, feled, békül, vége van«. A *Régi történet* azokat ostromozza, akik az elnyomatásba beletörődtek. »A nyomorban megszokott, vereshagymán, korbács alatt boldog: nyomorult tömeg, nem nép!«. A *Pusztuló erdő* a léha ifjúság intése. »A hol nyomorult, bitang, léha az ifjúság, ott nincs jövője a nemzetnek«. Alkalmi vonatkozású ódái: *Zrinyi Ilona keserve*, »a lelkes magyar nő keserve a lélekölő, erkölcsi és nemzeti érzést elfojtó nevelés ellen, mely a nemzetet gyermekeiben gyilkolja meg«. *Sámson*, a nemzet intése, hogy az októberi diploma meg ne ejtse s szolgaságba ne döntse. A *Bércz és lapály*, a beolvasztási kísérletek ellen szól. A *Forr a világ*, »az átalakulás, készüllet, kitörés előestéjének leírása«. A *Vihar*

»a rejtőző, lappangó forradalmi Vezuv«-ot példázza, mely állandóan kitöréssel fenyeget. A *Kikeletkor*, a februári pátens idejéből szól s inti a nemzetet, hogy a csalóka időnek ne higgyen.

Az allegórikus képekkel kapcsolatban az elnyomatás korának mély érzéssel színezett jellemképei is fellépnek: a *Gyászoló*, a szent harczon elesett hős fiai után bánkódó anya; a *Megtérő*, a párt-ütő, de bűnbánó honfi; a *Denevér*, a köpönyegforgató hazaáruló jellemképei.

Az allegóriánál fontos a tartalom és kép összhangja; az érzés és eszme helyes jelképes kifejezése. Tompa allegóriái e tekintetben egytől-egyig sikerültek. Így Zrinyi Ilona, ki gyermekei németes neveléséről panaszkodik, kitűnő képe a hazának, melynek fiait akkor szintén németté akarták formálni. *Új Simeon* kitűnően példázza a pap-költő erős hitét.

Legkönnyebbek a természeti képek, jelenetek. Az első allegóriák, a *Tél*, *Terebélyes nagy fa*, *Sebzett szarvas* stb. rövidnek, elevennek, hatásosak. Mélyebb érzésük, emeltebb hangjuk mindjárt elárulja, hogy többről van szó, mint egyszerű természeti képről. Legszebb a *Tél*. Rajza sehol sem elevenebb, részvéte nem mélyebb, mint ebben:

Magas tölgy lombjait letépték a szelek,
Hogy idegen földön hányatva vesszenek . . .
Szegény fa, oh szegény bujdosó levelek!

A későbbiek, mint a *Folyam*, *Bércz és lapály* már sokkal szélesebben kifestett rajzok. A természetten kívül egyszer a hazai történelemből vesz tárgyat: Zrinyi Ilona alakját; egyszer a mitológiából: Ikarus történetét. Ezt másképp fogja fel, mint általában. Nála Ikarus nem a tanácsra nem hallgató vigyázatlanul vesztébe rohanó ifjú, hanem a merész kezdő példája. Felfogása magas, eszméje, a tette buzdítás, nemes, pathosa magasan szárnyaló. Legtöbbször papi pályájának hatásaként a bibliából merít. Ilyenek az *Új Simeon*, *Sámson*, *Régi történet*, *Herodes* stb. Legerőteljesebb az *Új Simeon*; előadása hatásosan drámai, érzése a hazafiúi hit, a legmagasztosabb, hangja a legemelkedettebb.

Hazafias ódái mellett kitűnőek hazafias elégiái, így a *Repkény*, azon alapgondolattal, hogy »nekünk az emlék édes, drága«. A *Pozsonyi várban*, a vitam et sanguinem jelenetén mereng s méla resignatió végzi:

E puszta rom tán még felépül . . .
De bár eltűnik is kövérül
A romlás zöldes moha:
A régi tűz fellángolása,
A régi szó felharsogása
Nem újul meg többé soha!

E szakot a censura törölte s utóbb a költő sem bánta; az események megczáfolták. Műredek a *Sirboltban*. A költő azon

alkalomból, hogy egy fényes történelmi multú főúri család utolsó tagját temették, a család és haza multján mereng s magas felfogásra emelkedve a nép fia létére az arisztokratia érdemét hirdeti.

Festett néhány életképet különösen papi pályája élményeiből. A *Gyülekezetben* meleghangú rajza az egyszerű református istenitizsületnek. Az *aranylakodalom* alkalmi költemény, egy hű pár házassági ünnepének gyöngéd rajza. Elmélkedéssel vegyül a *Kedves vendég*, egy szerencsétlen fiatal házaspár gyászos sorsának rajza, a halálban való megnyugvás eszméjével. Vallásos elmélkedés a *Szent küszöb*: »a régi, szent iránti kegyelet ápolása, ha már rom is az«. Az életből rajzolt s gondolatokkal vegyült jellemképei: *Levél öreg barátomhoz*, egy mély bölcsességű agg barátjának rokonszenvesen rajzolt képe; a *Borissza*, mély eszmével: hátha az öntudatlanság, az érzéki élet jobb a józan elme kínzó tépelyeinél? Keserű igazság nyer kifejezést a *Tapasztalásban*:

Kínlódás az élet gazdagon, szegényen.
Rabság és szabadság átka, üdve terhel.
Bölcsen és bolondul: nyomorult az ember.

Leíró és elmélkedő költészetének másik tárgya a természet. Önczélú leírása csak egy van a *Patak*, a patak drámai panasza, mely szünet nélkül születik és meghal, mélyebb eszme nélkül. Meleg rokonszenvvel festi kedvelt madarát, a pipist; a pacsirtával, fecskével, tülemilével előnyére hasonlítja össze (*Pipis*). Tünődik, hogy e madárka mért köti sorsát az emberekéhez. »Oh én messze mennék, volna szárnyam csak!« De a végzésben megnyugszik:

E tér, mit hazádul a végzet kimért;
Nem szeret az, a ki számít, mért szeret.

Az *Özvegy gólya*, átmenet az allegóriához. A párjavesztett gólya ép úgy folytatja életét, mintha társa élne. A gondolkodó költő az özvegy gólya és az ember között meglepő egyezést talál:

Ez a madár, mintha sorsunk
Élő képe volna!
A szív, ha szent tárgyat vesz el,
Tartja magát képzellel,
Mint az özvegy gólya!

Kitünő idill *Zsuzsánna levele Florentinához*. A költő több vonást saját házatájaról, nejéről és önmagáról vett. Zsuzsánna az egyszerű, házias, mélykedélyű, »virágkedvelő« fiatal családanya saját feleségének drámai elevenségű rokonszenves képe. A művelt, nemes, de kissé heves férj, maga a költő. Csak a »két picziny angyal«, kik után oly hön vágyott, van véve ábrándjaiból.

Számos költeményében tanító hajlama nyilatkozik. A *Vándornak* című költemény azt tanítja, hogy az otthon fájaldmát, örömet idegenben feledni nem lehet; a széles világot szolgálni: agyrém. Finom életbölcselet nyilvánul az *Egy anyához írt levél-*

ben, melyet saját anyósához intézett. A boldogító nő jellemvonásait rajzolja, melyek közé a szépség nem szükségképpen tartozik. Hosszan festi a kaczer, szívtelen szépet, ki önmagának és másoknak boldogtalansága. Az igazi nő tulajdonságai a mély érzés, a tiszta nőkedély s a körén kívül nem vágyó háziasság. Gúnyos hangú tanító költeménye a *Tanács*, a nyegleségnek, mint a világban való boldogulás könnyű eszközének gúnyos magasztalása:

Tanuld meg e leczkét barátom:
Nem lenni, de látszani csak!
És boldog lészesz e világon,
Uralkodól királyilag!
Im: nyegleség, mely mit sem átal —
Es fénye mellett hasznai . . .
Gúny és nyomor valódisággal:
Válassz! — könnyű választani!

Számos a hazafias példázata. Így a *Testvérek*, régi motívum új alkalmazásban. Három testvér más-más úton akar boldogulni. Az egyik dicsőségre szomjaz s csatába indul, a másik kincsre vágy s tengerre száll, a harmadik a tudománynak szenteli magát. Azonban mindnyájan csalódva az őstelekre térnek. A költő a hazaszeretet sugallta igazi életbölcsekre tanítja őket:

Hír foglya! a legfőbb dicsőség abban áll:
Ha itthon, bár kicsiny, de holtig hű valál!
Ne légy a tengerek mélyében gyöngyhalász,
A négy folyam között drágább kincset találsz!
S te, kinek lelke tudás miatt eped:
Beszélj e földdel s ez megtanít tégedet!

A *Titkos beteg* története a gyötrő honvágyat példázza, melyet idegenben a vagyon, tisztelet és családi boldogság sem tud elnémitani. A *Jövevény* azt tanítja, hogy e földön csak a magyar számára van hely s az idegen idetelepülése ellen a honi föld és természet is tiltakozik. A *Bűnbocsánat* azt fejezi ki, hogy a hazaárulónak még az Isten sem bocsát meg. Mindezen költeményekben a példázott igazságot maga a költő megfogalmazza.

Vallásos példázat a *Haldokló mellett*, a hit és kétely harcának drámai erővel rajzolt komor harcza. Keserű életigazságot példáz *Borics és Preszlava*. Preszlava megijedt, hogy fia férfiasan, egyenes úton akarja képzelt jogait kivívni:

Egyenes út, oh azt kerüld! hisz az
Teherhordó baromnak jó csupán;
A bölcs nem ott halad, hol a tömeg,
S a görbe út bizonynyal nem kerülés.
Kémleld az embert s gyengeségeiben
Áss vermet útain s belébukik.
Hálózd be pók gyanánt és szívd ki nyugton
Vérét, agyát, ha ez czélodra jó — — —
S csak egy bűn van, — nagy bűn! — ez a kudarcz.

Hasonló keserű életigazságok drámai erejű példázata a *Kisértő*. A tárgyias elem inkább csak keret, az alakok a költő keserű élettapasztalatainak kiöntésére inkább csak szócsövek.

Tompa ezen időben négy szatirát is írt. A hibák, melyeket tollára vesz, inkább külső, mint jellembeli gyarlóságok. Kicsúfolja Földes úr izléstelen könyvgyűjtési szenvedélyét — ugyancsak ritka hiba nálunk — (*Ebéd után*); a magyar divattal csapott vásári zajt, a nagyok neveivel vásárlásra csalogató reklámot (*Gazdaember ömlengései*); a nőemanczipáció komikus túlzásait, — ez a legmélyebben járó szatirája (*Florentina Zsuzsánnához*); végül a divatos aláíró- és előfizetőfogdosást, valamint az ettől való megokolatlan irtózást (*Jóczik Jónás futása*).

Nem ostoroz, csak szelid komolysággal figyelmeztet. Sőt jóindulattal mentetet s nem szatiráitól, hanem az idő gyógyító kezétől vár javulást. Mint a *Gazdaember ömlengéseiben* mondja:

No de semmi! megleljük mi majd az igaz utat,
Hisz a tűz is füstöt bocsát, a mikoron gyúlad;
Kiheverjük ezt a kis bajt, kiálljuk a próbát;
Nem is egy nap, nem is könnyen építék fel Rómát!

Formára nézve a *Gazdaember ömlengései* drámai elmélkedés, az *Ebéd után* közvetlen előadású életkép. E kettőben még olykor maga a költő veszi át személyei ajkáról a szót és általánosságban elmélkedik. Költői siker tekintetében első helyen állanak *Florentina Zsuzsánnához* és *Jóczik Jónás futása*. Előadásuk tárgyias, drámai, a költő mindössze néhány humoros közbeszólásra szorítkozik; jellemzetesek; a jókedvű túlzás mellett is élethűek; fordulataik csattanósak, hangjuk kitünően keresztülvitt vidám-gúnyos hang. A legsikerültebb magyar szatirák közé tartoznak.

DR. NAGY SÁNDOR.

ARANY JÁNOS ÉS ERDÉLYI JÁNOS BULCSU- BIRÁLATA.

Tagadhatatlan, hogy Arany Jánost mint kritikust érdeme szerint csak legújabbán méltányolták. Várdai Béla,¹ Gálos Rezső,² Nógrádi László³ s Szinnyi Ferencz⁴ nyomozásai élesen utalnak Arany Jánosnak azokra az érdemeire, melyeket a kritika terén aratott, Arany János bíráló alaposága, józan mérlegelése s ítélkezésének magasabb szempontjai olyan erények, melyeket ma már világosabban látunk.

A kelmeiség cifrázkodásaival és a sallangosok eszmétlenségével hadakozó Erdélyi Jánost, Hegel követőjét, Beöthy Zsolt⁵ méltatta a legalaposabban.

I.

Úgy Arany, mint Erdélyi megbírálta *Bulcsu Károly* költeményeit. Arany 1861-ben, Erdélyi 1863-ban.

A *bor* címűről azt mondja Arany János, hogy Bulcsu didactico-allegoricus irányát igazolja, noha tagadhatatlan, hogy a költői gondolat és annak előadása közt némi meghasonlást éreztet.⁶

Erdélyi János, ugyancsak *A borról* szólóban, az »eredeti szerkesztés«-t hangoztatja.⁷

Hogy nem egészen Bulcsu didactico-allegoricus iránya érvényesül *A borban*, hogy nem Bulcsu eredeti szerkesztése ez a költemény, rövidesen kiderül majd.

Bulcsu *A borban* leírja, hogy Noé az elültetett venyigét bárány-, oroszlán-, majd disznóvérrel öntözte.

¹ Várdai Béla: »Arany János kritikai álláspontja«, Beöthy-Emlékkönyv, 1908.

² Gálos Rezső: »Arany mint műbíráló«, Uránia, 1909.

³ Dr. Nógrádi László: »Arany mint kritikus«, Irod. Közl., 1909.

⁴ Szinnyi Ferencz: »Arany János tudományos munkássága« cz. tanulmányának Arany műbírálati működésére vonatkozó fejezete: Budapesti Szemle, 1910, CXLII, 183—198 lk.

⁵ Budapesti Szemle, 1897.

⁶ Arany János művei, Franklin-Társulat kiadása, VI. k. (451—465.)

⁷ *A magyar lyra* cz. cikksorozat VII. fejezete a *Tanulmányok* cz. kötetben (223—235. lk.)

Ez a történet megvan a *Gesta Romanorum*ban is. Címe: *De inventione vinearum*, Haller János fordításában pedig: *Mint találták a' szőlőt*. A *Josephus*ból merítő *Gesta Romanorum*-mese leírja, hogy a nagyon savanyúnak tapasztalt szőlő gyökerét Noé oroszlán-, majom-, disznó- és bárányvérrel öntözte. Edesebb leve is lett; mely Noénak — csúfságára — a fejébe szállott. A mesét nyomon követi a magyarázat: »Az-óltától fogva már minnyájan vehettyük eszünkbe, hogy a' bor miatt némelyek garázdások, haragosok, mint az oroszlánok; némelyek tsúfokodók, mások dolgait ki-ábrázolók, mint a majmok, némelyek heverők, álmosok mint a' disznók; némelyek tsendesek, mint a bárányok.«¹

Világos, hogy az allegorico-didacticus irány, melyet Arany emelt ki, megvan a *Gesta Romanorum* történetecskéjében is, az eredeti szerkesztés Erdélyi hangoztatta tényezője is elesik. Ki kell azonban éleznem két tagadólagos mozzanatot. Míg Noét a *Gesta*-ban legkisebb fia kicsúfolja, s míg ugyanitt a majomvérnek is érdekes szerep jutott, Bulcsu költeményében sem a csúfolásnak, sem a majomvérnek nincs nyoma. Ez azt jelenti, hogy Bulcsu, ha ezeket az adatokat olvassa, bizonyára nem mellőzte volna, röviden: Bulcsu nem a *Gesta Romanorum*ból, hanem más forrásból merített.

Ezt a tárgyat jóval a *Gesta Romanorum* előtt feldolgozta *Abakir* is. *Abakir* leírja, hogy a sátán Noé elé toppan, ki szőlőt ültetett. A sátán azt kérdezi tőle, akar-e vele együtt ültetni? Noé elfogadta az ördög ajánlatát. A sátán először bárányt, majd oroszlánt, végre disznót hozott neki s mindegyiket levágta a tőkén. *Abakir* meg is magyarázza ezt a történetecskét.²

Bulcsu költeménye *Abakir* művével részleteiben is megegyezik. Azt a feltevést, hogy Bulcsu a héber munkából meríthette *A bort*, egy külső és két belső érv támogatja. Bulcsu mint sárospataki theologus foglalkozott zsidó tudománnyal, s érdeklődése megszabott anyagon kívül bizonyára tágabb körre is irányulhatott. A második és harmadik tényező nem kevésbé fontos. Ha nem is olyan határozottan, mint *Abakir*nál, de Bulcsunál is szerepe van a sátánnak; ha nem is egész pompájával, legalább egy szerényke lólábbal Bulcsunál is életjelt ad magáról:

Felgyújtók minházunkat — oltani
Az ördögöt hívtuk fel. Mi lehet
A kialakult bér? Mit visz el az ördög?
Nem egyebet, mint a becsületelet.³

Míg a *Gesta Romanorum*ban az oroszlán-, majom-, disznó- és bárányvér a részegségnek majd garázdálkodásban, majd csúfolkodásban, fetrengésben vagy bárgyúságban mutatkozó fajképeit

¹ Katona Lajos kiadása, 435. l. (Haller János fordítása.)

² *Midras-Abakirt* idézi *Jalkut Simoni* (*Szidra-Noá* 141-ik versében).

³ 71. l. Bulcsu Károly *Költeményeiben*.

jelzi, addig Abakir ezt a gondolatot élezi ki: »Ha az ember iszik egy pohárral, olyan mint a bárány, szerény és engedékeny kedélyű. És ha iszik két pohárral, azonnal olyan hőssé lesz, mint az orosz-lán... És ha hárommal iszik, rögtön olyanná lesz, mint a disznó, mely a sárban és a trágyában bemocskolja magát...«¹ *Abakir* felfogása szerint nem típuselsorolással van dolgunk, mint a *Gesta Romanorum*-ban, hanem az iszákosság okozta káros szenvedély eredményének *fokozataival*. A *fokozás* mozzanatát Bulcsu is átveszi: egy vagy két itcze bor még meg nem árt, hatására szelid »kedvvirág« fakad. A hősiség fellobbanásait is megérteti velünk:

Noé oroszlán vérét önti be
Másodszor, hogy hatályosabb legyen,
A borvesszőnek szomjas gödribe.²

A disznóvér öntözte borról mondja:

Oh az a több: ³ kioltja
Az ész ör-csillagát.⁴

Így minden valószínűség szerint Bulcsu Abakir művéből merített. Ha a forrást ismerjük, lényegesen módosul az az értékelés, melyet Arany János és Erdélyi János bírálatában olvasunk. Csupán azt kell kutatnunk, hogyan dolgozta fel Bulcsu a forrás nyújtotta nyers anyagot. A kivitelben különösen két tényező köti le érdeklődésünket: egyik a nemzeti vonatkozás, másik a részletrajz.

Az ősök Hadur kövére öntötték a szőlő levét, Árpád dalnokának a lelkét is bor tüze hevíté, a szegény pórnak is a borág ad vigasztalást. A bárányvér öntözte édes nedű »gyermeteg kedv-virág«-ot teremt. A huszár lelke tűzre lobban, a puszták fia harczról beszél. Nem csuda: Noé oroszlánvérrel öntözte a tőkét.⁵ A nemzeti érzés fénye csillog *A boron*, mely Arany s Erdélyi elől a lidércztűz röpkeségével surrant tova, mikor bírálatukat írták.

A részletrajzra már kiterjedt Arany figyelme, de csak általánosságban. »Ábrándos lelke sokszor túlon túl is költői, hangulata többnyire emelkedett, kifejezése a *részletekben* többnyire erőteljes.«⁶ *A borban* is a mámorító ivás aprólékos rajza jól sikerült: a szemérem haldoklik, a harci ének bőgéssé fajul, a szelid férj megbokrosodik, az agg pityereg, a lángelmére köd borul, a szűz titka napfényre jó, szitok ér nőt, anyát, vallást és erényt, dúl a bűn vihara, a becsület az ördög hatalmába kerül:

Noé disznóvért öntött a gödörbe
És megfekvé a gyalázat sarát.⁷

¹ Id. mű. Jalkut Simoninál 141-ik vers, dr. Schweiger L. fordítása.

² 70. l. — ³ T. i. a több itcze. — ⁴ 71. l.

⁵ 70. l.

⁶ VI. k., 462. l.

⁷ 71. l.

Ez a történet első pillanatra úgy hat, mintha *Hugo* remek mondásának a megérezkítése volna: »Depuis l'huître jusqu' à l'aigle, depuis le porc jusqu'au tigre tous les animaux sont dans l'homme.«¹ A nagy francia romantikus szerény magyar kortársa hasonló eszmét fejezett ki, melylyel irodalmunk két nagy írójának az érdeklődését is lebilincselte. Most már tisztán láthatjuk, hogy az eszme ősrégi, de a feldolgozásból kitetszik a költő őszinte bensősége s az alakítás komolysága. Bizonyára Bulcsu *Bora* nem állja ki a versenyt *Gárdonyi Géza* kitűnő alkotásával, ki Baracs Imre rajzával művészi alkotást nyújtott, a bor hatását és következményeit a dráma cselekvő mozgalmasságában jelenítette meg, de Bulcsu költeménye is elsősorban tárgy, másodsorban Arany és Erdélyi érdeklődése miatt megérdemli, hogy kimentsük a feledés éjszakájából.

II.

Dolgozatunk második részében csupán Arany Bulcsu-bírálatával foglalkozunk. A vezető szempont ugyanaz, melyet *A bor* fejtegetésekor is alkalmaztunk. Arany *A boldog* című alkotást sem értékelte úgy, hogy ítélete megingathatatlan lehetne.

Bulcsu *A boldogban* leírja, hogy az agg király kéri fiát, járja be országát, keresse meg benne a legboldogabb embert, öltse magára annak ingét, csak úgy járuljon majd eléje. Sokáig vándorol a királyfi, botja is elkopott már. A vár urát s a kunyhó szegényét egyaránt kikérdezi. A csüggeteg királyfi a rengetegbe jut, kiönti fájdalmát, s egyszerre bűvös dal hangjai szállanak feléje. Megtalálja a szerelmétől áradózó énekest. Ez a királyfinak bevallja, hogy a barátság és a szerelem angyalai kísérik életét. Mikor ingét kéri a királyfi, kérését megtagadja:

Lásd, — ingem nincs nekem.²

Arany János ezt az ing-motivumot szokatiannak, különösnek tartja. »E furcsa ingfelvétellel — mondja Arany — nem tudom, mit akart szerző.³ Azon töpreng, hogy Bulcsu valamelyik ingközmondásra gondolhatott. A felelet sokkal egyszerűbb: Bulcsu Károly *A boldogban* ismert mesetárgyat dolgozott fel úgy, mint *P. T. Helvetius van den Berg*, holland költő (1799—1873) *De gelukkige (A boldog)* című költeményében, vagy jóval Bulcsu után *Greguss Ágost A beteg királyban*.⁴

¹ Les Misérables, Ire partie, V/5.

² 23—30 lk.

³ VI. k. 459. 1.

⁴ L. Szalay Károly *A beteg király* című értekezését az *Irodalomtörténeti Közlemények* I. évfolyamában (109—113). Szalay nem jut végleges megállapodásra. Azt mondja, hogy Greguss ezt a történetet »talán olvasta vala-

Greguss leírja, hogy Szamarkand királyát betegség gyötri. Ukkabor remete azt tanácsolja neki, öltse magára országa legboldogabb emberének ingét. A király megbízottai felkotornak minden megyét. Egyszerre egy rozzant putriból háladal hallszik, majd félcsupasz ember búvik ki belőle. Bevallja, boldognak érzi magát, mert jó felesége és gyermeke van. Ingét kéri, de nincs neki. Búsan jelentik a királynak:

Leltünk is egyet: annak nincsen ünge.¹

Bulcsu és Greguss költeménye három mozzanatban különbözik: Gregussnál a betegség gyógyítására szolgálna a boldog ember inge, míg Bulcsunál az agg király végső óhajának tárgya. Míg Bulcsu az inghiánynyal csattanós véget ad a költeménynek, Greguss tovább szövi a mesét, s terjengős oktatást fűz hozzá. Míg Bulcsu költeményét a szív melegebb érzelmessége hatja át; addig Greguss meséje a szellemes és tanítani akaró író hideg munkája.

Helvetius van den Berg meséje egy-két mozzanatban a Gregusséhoz, egy lényegesben Bulcsu költeményéhez hasonlít. A holland költő és Greguss királya egyaránt betegség miatt kereseti a boldog ember ingét. Úgy van den Berg, mint Greguss fejedelme bölcs tanács után indul: az Ukkaborra, ez Brám Olipohokra, az arab orvosra hallgat. A részletrajzban különbségekre is bukkanunk. Így az udvari emberek szolgálai serénykedése a maguk ingével s a boldog megjelenése az udvarban hiányzik Greguss meséjéből. Viszont az a csattanó, hogy a boldog ember ismeretes nyilatkozatával végződik úgy van den Berg, mint Bulcsu költeménye, eléggé meggyőzhet bennünket, hogy erősebb volt bennök a művész, mint Gregussban, ki tanítgatásával kissé kiszikkasztotta a költszet nedűjét:

Kevés a boldog! fájdalom, igaz;
Az sem vagyon és hatalom által az.²

Egyáltalában nem kell arra gondolnunk, a mit Arany János kifejezett, hogy az ing-motivum talán nem egyéb »frivol czélzásnál a költők szegénységére.«³ Nem lehet elfogadnunk az izléstelenség vádját sem, melylyel Bulcsut illeti, mert e történet feltalálója nem is Bulcsu volt, hanem más valaki, kinek az eszméje széles körben hódított.⁴

hol«. Nem lehetetlen, hogy Greguss talán ismerte Bulcsu költeményét vagy Arany kritikáját. Ellenvetésül szolgálhat, hogy a betegség indítéka Bulcsu költeményéből hiányzik, míg Greguss meséjében nagyjelentőségű.

¹ 157. l. Greguss Ágost *Meséiben* (*A beteg király*: 154—157 lk.).

² 157. l.

³ VI. k. 459. l.

⁴ Castelli, bécsi költő hasonló tárgyú művéhez nem juthattam.

Azok a bíráló megjegyzések, melyeket úgy Arany, mint Erdélyi Bulcsu-kritikájában olvasunk, mélyenszántóak, tanulságosak. de — miként sikerült kimutatnunk — mivel az összehasonlítást mellőzik és csak az esztétikai értékelésre ügyelnek, ma már némi kiegészítésre szorulnak. Kiderül, hogy az összehasonlítást szempontja bírálóra és megbíráltra nézve egyaránt fontos.¹ Bulcsu műveltsége új,² Arany és Erdélyi bírálatának egy-két helye más világításban tűnik fel. Ez az eredmény leginkább azért nyugtat meg bennünket, mert az igazság erejével hat, s Szent Ágostonnal kérдем: »Quid fortius desiderat anima, quam veritatem?«

¹ Érdekes, hogy Arany János Bulcsu Károly *Fonogat a kis lány* című költeményét a költeménykötet legkedvesebb s legépebb darabjának tartja. (Aranynál: VI. k. 455. l., Bulcsu gy.-ben 46—47. lk.) Arany arra nem utal, hogy e költeményen erősen érzik Vörösmarty Mihály *Gábor diákjának* a hatása. Különben Bulcsu *Hadur dalnoka* című hosszú költeménye is meggyőzhet bárkit is Bulcsu Vörösmarty-tiszteletéről:

Hadur sátrában nagy ünnepet ülnek
Vörösmarty az égbe érkezett. (157. l.)

Vörösmarty-cultusáról tanuskodik még *Duna és Tiszája* (260—262.) lk.

² L. Bulcsu (Paltsó) életrajzát, tanulmányai jellemzését s irodalmi működésének pontos lajstromozását id. Szinnyi József *Magyar Irók* című nagy vállalatának I. kötetében (1408—1409. lk.).

DR. ELEK OSZKÁR.

PÁR SZÓ A BOR-RÓL.

Bulcsu, A bor cz. költeményéhez Erdősi Sylvester Jánostól vette a mottót: »A magyar népnek, a ki ezt olvassa.« A refrain a múlt század 50-es évei egyik kedvelt népdalának két első sora (»Egy itcze bor, két itcze bor megitatja magát!«) — Didactico-allegoricus irányához jól illik a Noé nevéhez kapcsolt legenda. Mindez Erdélyiként: »mozaik, melyben együvé öntvék márvány, üveg, téglá, kavics, kagyló.« — Honnan ismerte a legendát? Igaz, hogy a bárány-, oroszlán- és disznóvért csak Abakir és Bulcsu említi, míg a többi változat szerint a majomvér is szerepel. Azonban B. theologiai tanulmányai nem tették azt lehetővé, hogy a Midrast olvashassa. A hármas számhoz való ragaszkodás költői műalkotás közben oly szokásos dolog, hogy a negyediknek elhagyásához akkor sem kellett nagy poetica licentia, ha arról tudomása volt is. Így forrása lehetett akár a Hármas história, akár Tinódi »Sokféle részöngöről« című verse. Ez utóbbi nemcsak azért, mivel Tinódi Cronicája megvan a sárospataki könyvtárban, hanem mivel didacticus és nemzeti iránya is bő kifejezésre jut a hosszas, részletező tárgyalás folyamán.

A legenda forrásai M. Grünbaum által összeállítva olvashatók a Z. d. DMG. 41. 652. lapján.

Szerk.

ADATTÁR.

ÖRVENDI MOLNÁR FERENCZ ÉS MUNKÁJA.

Örvendi Molnár Ferencz életéről keveset tudunk. Annyit csak, a mennyit munkájának címlapja árul el: hogy 1666-ban debreczeni deák volt. Egyetlen ismert munkájának címe: *Lelki Tárház, Versbe szedett biblia ez, az ó és új testamentum kanonikus könyveinek rövid kivonata.* Olyanforma mű, mint a Szentpály Ferenczé, ki Werbőczy törvénykönyvét foglalta versekbe. Molnár is csak könnyebb emlékezetbentartás czéljából költi ritmusait. Ez meglátszik a munka szerkezetén is. A biblia minden könyvének külön fejezetet szentel, minden részének pedig egy versszakot. Egy könyv részei azaz versszakai Abc-rendben követik egymást: első rész versszaka A-val, második rész B-vel s így tovább kezdődik. Mózes első könyve elé oda teszi:

»Ad Notam: Szertelen rút dolog vólt bűn.« A versszakok egyriműek, a verssorok tizenhárom szótagból állanak. Ritmusai jól hangzanak, pedig maga jó előre tiltakozik a költői hírnévre való vágyakozás ellen. Azt mondja az előljáró beszéd kezdetén: »Kegyes Olvaso, hogy az egész Biblia Réseinek Summaját, mit egy Historia szerint Magyar Rhythmusban foglaltam, nem azért tselekedtem, hogy ez által magamat mutogatnám, vagy híremet nevemet akarnám terjeszteni«. Ime a debreczeni verselő, a ki a XVII. század második felében világi hiuságnak tartja a költést, a ritmuscsinálást!

A Lelki Tárház közkedveltségnek örvendett. Erről kiadásai tesznek tanuságot. Először 1666-ban Debreczenben jelent meg.¹ Második kiadása, a lőcsei 1692-ben.² Ujabb kiadása Sándor István szerint az 1766-ki debreczeni.³ Ezt a kiadást említi Szinnyei is.⁴ E három kiadáson kívül Sándor István felhoz még 1692-ki debreczeni kiadást is⁵ a lőcsei második 1692-ki kiadás mellett. — Mindenesetre különösen tetszhetik egy műnek egy időben két helyen való megjelenése. Talán ezért vonta kétségbe Szabó Károly a debreczeni kiadás létezését. Következőket mondja erre

¹ Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár I. 1034. sz.

² Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár I. 1431. sz.

³ Sándor István Magyar Könyvesház 125. l.

⁴ Magyar írók élete és művei.

⁵ Sándor István Magyar Könyvesház 61. l.

vonatkozólag a Régi Magyar Könyvtár első kötetében:¹ »Sándor István M. könyvesház 61. l. ugyanezen munkának nemcsak lőcsei 1692-diki, hanem debreczeni 1692-diki kiadását is fölhozza. — Én debreczeni 1692-diki példányt nem láttam s hajlandó vagyok annak léteztét kétségbe vonni.«

1910. év nyarán egyik brassómegyei községben a Lelki Tárház egy példánya került a kezembe. Sajnos, a különben ép könyvből az első lap alsó része, hol a nyomtatás helye és ideje szokott lenni, le van szakítva. Megállapítani próbáltam a hiányzó részt, miközben következő eredményre jutottam:

1666-ki kiadásról nem lehet szó, mivel az 191 l.² könyvem pedig 213 számozott oldalból áll. Nem lehet 1766-ból való kiadás sem a betűk, a nyomás jellege és a könyv végén 1761-ről kelt beírás miatt sem: »Est Johannis Imre 1761. — Jehova est pastor meus non possum egere.«

Nem lehet a lőcsei kiadás sem, bár beosztása lapszáma teljesen ugyanaz és bár egyik a másiknak a leghívebb másolata is. Formatuma ugyanis valamivel nagyobb, betűi mások és itt-ott lényegtelen eltérés is található. A két címlap a következő:

A lőcsei 1692-ki kiadásnál:

LELKI
TÁR-HÁZ,
Avagy
AZ O ES UJ TESTAMEN-
TUM Canonicus Köny-
veinek rövid Sum-
mái.
Mellyek
Magyar Rythmufokba fog-
laltattak, és egy-módú nótára sza-
battattak EÖRVENDI MOLNÁR
FERENCZ, által.

LŐTSÉN

Nyomtatta BREVER SAMUEL 1692.

Az én példányomnál:

LELKI
TÁR-HÁZ
Avagy
AZ O ES UJ TESTA-
MENTUM Canonicus
Könyveinek rövid Sum-
mái.
Mellyek
Magyar Rythmufokba fog-
laltattak, és egy-módu notara sza-
battattak, EÖRVENDI MOLNAR FE-
RENCZ, akkori Debreczeni
Deák által.

(Hiányzik.)

Legfőbb különbség itten az eltérő sorbeosztáson kívül az, hogy a lőcsei kiadás csak Molnár Ferenczet említi, míg a más hozzáteszi, hogy »akkori debreczeni deák«, miáltal a címlap egy sorral bővebb is lett.

Az első oldalon ezek az eltérések fordulnak elő: MÓSES — MOSES, Nótam — Notam, Teremtésnek — Teremtéfnek, Mófes — Mofes, Szerez-
teték — Szereztrték, igérteték — igirteték.³ — Tovább is hasonló különb-

¹ R. M. K. I. 575. l.

² Szabó Régi Magyar Könyvtár 1034. sz.

³ Elül a lőcsei kiadás alakjai.

ségek észlelhetők. Itt-ott más egy-egy betű, más a helyesírás, a díszítések pedig teljesen különbözök, azok egyetlen helyen sem egyeznek meg.

Mindebből azt a következtetést vonom le, hogy az újonnan előkerült Lelki Tárház nem lehet más, mint a Sándor István által említett, Szabó Károly által kétségbe vont debreczeni kiadás eddig ismeretlen példánya. Véleményemben különösen megerősít az a körülmény, hogy a könyv szerzőjéhez a címlapon hozzá van téve »akkori debreczeni deák«, a mit nem tett a lőcsei kiadó és nem tett volna valószínűleg más városbeli kiadó sem. Ezenkívül a csinos kiállítás, szép betűk, a többi kilenczvenes években megjelent művekkel való rokonság is rávall a nyomás helyére: Debreczenre és a könyvnyomtató személyére: Kassai Pálra.

Így beigazolódik Sándor István azon állítása, hogy a Lelki Tárháznak 1692-ből lőcsei és debreczeni kiadása is van. Szabó Károly kétkedése pedig alaptalannak bizonyul.

(Pápa.)

DR. BODOLA GYULA.

HORVÁTH ISTVÁNNAK MINDEN NAPRA SZOLGÁLÓ JEGYZŐ- KÖNYVE 1805. ESZT.

(Első közlemény.)

HORVÁTH ISTVÁN

A'

TÖRVÉNYNEK

HARMADIK ESZTENDŐBELI

HALLGATÓJÁNAK

MINDENNAPIJA

AZ AZ:

MINDEN NAPRA SZOLGÁLÓ

JEGYZŐ KÖNYVE

1805. ESZT.

I. KÖTET.

Jelige. Sohasem árt azokat, a miket hallasz, vagy tapasztalsz föl jegyezni: mert nem hallja vagy tapasztalja azokat a késő maradék és még is tudni kívánja. *Horváth.*

Előszóban. Följegyzek mindeneiket bátran, igazán, híven és minden részrehajlás nélkül úgy, hogy még magamnak sem kedvezendek. Ha néha az ollyatán Jó barátaimról is, kiket tiszta szívemből bötsülök, szeretek, ide nyomja tollam az Igazságot: a boldog maradék őszinteségemnek, nem változó vagy kétszínű barátságomnak tulajdonítsa; mert nekem irtani a hazugságot, esztelenséget, tudatlanságot: és terjeszteni az Igazat, józan világosságot, legfőbb gondom, legédesebb foglalatosságom. *Január 1.*

Január 2. Átalolvasgattam délelőtt Vitkovicsomnak aesopusi meséit. Ebéd után az oskola végezete után Révait látogattam meg. Millyen édes öröm lepett el! *Paitner*, az a valódi emberiséget tetézve gyakorló *Paintner* Ráthóti prépost barátához küldött levelében jelenti, hogy Dréta Antaltól, zirczi cistercita előljárótól (Priornak nevezik szerzetében) segítségére 100 forintokat kunyorált ki. Révai kedves Társát a pénz-felvevésre Pesti vásáros Saltzer Úrhoz útasítja. Nem igazat énekeltem-e róla Dalomban? Ha a valóság szerint akarunk beszélteni, meg költetik ösmérvünk, hogy egyedül *Paintner*nek köszönhetjük Révai ki nem halását. Ő barátát betegségében, midőn a sok üldözések között elhagyatva nyögött, ápolgatta, gyógyította; ő barátát, midőn Irigyei esztendei fizetésétől végképen megfosztani törekedtek, étellel, itallal és szállással kitarította; ő barátát, midőn már Pesten magyar nyelvet tanítván 1803-dik Esztendőben halálosan lebetegedett, és a könyve ki nem adathatásáért súlyos kórságánál még sulyosabb buba és keserűségekbe esett, költsön fölvelt, és a könyv kijöttére szükséges 400 frt mástól fölként pénzével gondoskodásaitól megmentette, megvidámitotta.

Január 3. Reggel nyolcz óraker Tek. Tudós *Schedius Lajos* volt tanítómhoz vittem szerettem *Vitkovicsomnak* 18 meséit és kértem tőle ítélet-tételét.

Január 4. Pósfai János Ref. Vallás tanító, mint ama hires német író Abt, ki 28 esztendő korában éhen halt el, olyan nyomorúságban él. Horváth egy-két forintját sem vonja el tőle.

6. Regvel nálam valának *Markovics János* és *Rachovetz András* iskolai és hármas társaim. Sok tanakodások után csak abban egyeztünk meg, (hogy noha egyikünknek sincsen szándéka a Tanítószágra) minden esetre, figyelvén a környülállásokra, valamelyikünk esedező írást nyújtson be a Természettudományát oktató Fő Tiszt. *Mitterpacher Lajos* részére kivántató segéd tanítói hivatalnak elnyeréseért. Menyi veszedelmére lenne Hazánknak, ha az egy külső-országi, vagy értetlenre bizatnék. Nem tsekély változásokat okozhatna az egész nemzet gazdaságára nézve a buzgó, tanult, szorgalmatos, nagy magyar oktató. — Két oka vagyon pedig, és mind a kettő alattomi, azon Esetnek, hogy *Mitterpacher* bötsülhetetlen érdemű tanítóm társai az efféle segéd kívánásra ingerlették, és hogy ő valóban kért is: 1. Meg akarták eképen gátolni valamely bécsi tudós németnek ide való rendeltetését, a mi könnyen megeshetett volna, ha az agg öreg holtával concursusra, próbatételre hagyták volna a dolgot. A tapasztalás tette ebben őket vigyázókká, mely nehezen lehetett elnyomni azon Bétsi németet, a ki *Ekstein* segédtanítónkkal egy üdőben kereste a Barbélyszágra tanító széket Universitásunkban? Ha Révai közbenjárására *Somogyi (János)* belső udvari tanácsos magát olly annyira titkon ellene nem szegezte volna, ma Barbélyyainkat ő tanítgatná. — Így, a hogy most vagyon elintézve a dolog, nem lehet ettől tartani, mert a német kevelység segédtanítói hivatallal meg nem elégednék, sem magát arra nem egy könnyen adná. 2. Meg akarták hátrálni azt is, hogy helyébe az öregetskének lutheránus ne tétessék. Lehetett ettől annyiba tartani, mivel rész szerint a magyar Pápista ifiak ezen tudományokat kevesen tanulják

meg fontosabban, és így tsekély számúak kérhették volna ezen tisztséget; rész szerint pedig azért is, mivel Asbóth vagy Teschedik bizonyosan, úgy szólván, megnyerhették volna érdemeiknek sokaságok miatt ezen tanítóságot, s ők pedig nem Rómának imádói. A mostani mód szerint valamely ifiat rendelvén segédnek oly kötéssel, hogy bizonyos következő tanító leszen, mindenek eltávoztatnak, a miket nem örömet láttak volna Öregeink. Révai levelére megesett Somogyi által, a mit éjjel nappal vártak és sohajtottak, Tek. Tud. Schwartzner Márton úr most statistikát, Koridáry pedig oculistikát tanítana nyomós munkálkodásai után, ha Luthéránus hitökért Révaitól a mennyei érdemű Somogyihoz tudósítás nem érkezett volna. Nem ártott egy részről Schwartznernek illy megaláztatása; mert letörvén benne a dagályos kevélységnek szarva, mostanában talán alább hagy nagyralátásaival. Révai ugyan magát a máshitűekre nézve üldözőnek nem tartja: de az ellenkező csapatnak szembetűnő mozgásait és törekedéseit veszedelmesnek lenni állítja. Tagadhatatlan dolog ugyan, hogy nagyobb sziveikben az intolerantismus; de én még annyira Rómához nem hódoltam, hogy hathatóssabban dolgoznék bennem ez az emberiséget könnyen kiirtó Ösztön.

Révai megajánlotta, hogy ha bármelyikek vállalkozik, irni fog érdekében Somogyinak.

Január 7. Reggel 7 óraker hozzám jött Révai Miklós és által adta Paitnertől Ő hozzája intézett verseinket. Maga írta le tiszta nyomtatásra. Az enyéimbe igen sok 's-et rakott némelly változtatásaival, melyeket meg nem hagynék benne, ha Révai nem tette volna beléjük. Őtet megbántani illyen csekélységekért esztelenség volna. Tsupán azért élek ezután a j bötüvel is, a földje, tagja, lapja, patakja stb. szavakban, ámbár azokat fontos okokból inkább igyen tenném ki: Földe, Hida, Taga, Lánga, pataka, lapa stb. Kezdettem ezekkel élni 1803-ban. Észrevételeimet irtamkor verseimben, de tsak alattomban, végre nyomtatott dalomban is, melyet Potyondihoz nem igen régen irtam, bele iktattam. Jaj volt ekkor szegény fejemnek! Midőn Révait Dalomnak kijötte után legelőször meglátogattam, azzal fenyegetett, hogy ő többé tanítványának nem ösmer, ha ekképen irandok. Látván tréfasága alatt valóságos megihletődését, visszavontam az illyenekre nézve tollamnak és gondolatomnak szabadságát addig, még máskép fuvand a szél.

Matkovics Máttyás fia, János által megüzentette Horváthnak, hogy a Papirtörvényből ki fogja kérdezni. S délután kikérdezte. »Hihető, hogy eme példátlan szivességet tsak az a magyarázhatatlan szeretet, mellyel mind ő a Hármás Társasághoz, mind pedig a Hármás társaság maga is tagaihoz viseltetik, okozta.«

Január 12. Ebédután úgy szólván legeslegelőször megborotváltt Rachowetz András hármás társam két óraker. Borotválkoztam, igaz, már 1803. eszt. 14 aprilisban, de Trézsim kérésére, ki nem kedvellette a tűző tsókokat, egy borotválkozás után abba hagytam a kezdetet. Most, ha talán segédtanítószágért esedezném, hogy jönne ki a dolog, ha még szakállam sem volna.

13. *Kaland a bálházban.* Német mesterlegénynek, majd borbélylegénynek nézik, a mienntező Horváthot szűkebb körbe szorítják, míg megszólítják s ő bele köt, latin nyelven phrasice reája rohan az illetőnek, mert ne ijedj meg és ...kot vészesz rajtok.

Január 18. Ebéd után 4—6-ig Révaihoz sétáltam, Ő Verseghi és néhány mások miatt a gondolkodok és gondolkodommal vesződött. Nevezetes történet esett ezen dologra nézve Révai és Verseghi között a mult esztendő végén. Őszveakadtak mind a ketten Pesten az úgynevezett Urak utczájában. A köszöntés s elfogadás végével reátámadván Révai Verseghyre igrén szólott: Az úr ugyan megrontotta a conjugatiókat Nyelvünkben. Amaz: Nono, tsak arra kérem Tiszt. Urat, Sit inimicus causae, non personae! Erre Révai: kétség kívül, hogy személyével semmi bajom sintsen. De hogyan állhat mégis az úr vélekedése mellett? Mit tehetek róla, felelé Verseghi, ha én úgy gondolkodok? Erre viszont mondá Révai: Én pedig az egész grammatikámban elejétől fogva folyvást végéig mindenütt *gondolkodom*. Ekkor elnevelték magokat és barátságos kézfogás után odább sétáltak egymástól.

19. *A nemzeti könyvtartó személyzete.* Miller Jakab Ferdinánd betegsége miatt jelen nem volt. Petrovits Ignátz úr dolgozott a könyv-lajstrom készítésében. Pavonits Jakab iródiák elmaradott hasonlóképen, mind a könyvtárörző. Ezekről, ha minden irgalom nélkül ki akarom mondani az igazat, ezeket lehet föl jegyezni: 1. A mi a jó szívűséget illeti, igen derék, őszinte, egyenes szívű férfiak. De 2. a mi a tisztségre való nézve az alkalmatosságot illeti, könyvtárörzőknek közönségesen nem születtek. Miller semmi tudomány nemében sem egészen járatos; igen sokat ír, de hibákkal rakva; kritikája józan nintsen, vidéki az igazi magyar Litteraturában; öregebb kora miatt lusta; szóval tsak valaki nagyon dicsérje kézíratait, nem gondol vele, akár török, akár szakad a világ. Moralis karaktere azonban, a mint föllebb is közönségesen mondtam, ezerszerte böcsösebb, tökéletesebb Schwartner úr karakterénál. Petrovits tudományra nézve még félszónival sem bír, mint Miller úr. Ő mélyen gondolkodó nagyon, kivált azóta, mióta Irnoknak s nem második őrzőnek nevezték a tituláris kalandáriomban. Igen szívére vette ezen történetet. Ha ezt előre megszagolta volna, bizonyosan el nem hagyta volna a kis Szétsényi grófotskának praefectusságát. Ezt érdemlette-e Szétsényi Ferenztől több esztendei hiv szolgálataért? Mondják, hogy Tibold, ki neki nem legjobb barátja, a grófnak pedig legjobb embere, intézte így állapotát. Neki szokván a grófi asztalnak, mostanában egy kevésse meglustult, és úgy látszik, hogy tsak a jóízű evés és ivás üdvössége. E' nem veszett izlés ugyan, akármit mondjanak aesthetikusaink, de mégis egy könyvtárörzőnek ne legyen legkedvesebb foglalatossága. Pavonits Jakab iródeák jól tud írni, és néminemű tudománnyal is bír, azonban irtóztató nagy melancholicus. — Ritka ditsőségekre válik mindnyájoknak, hogy akárkinek is örömet szolgálnak mind mindenféle könyvekkel, mind pedig kézírásokkal.

Nagy Pál irt Horváth érdekében F. T. Szerdahelyi György Alajoshoz és John helytartó tanácsi titkárhoz állami ösztöndijért. Nagy Pál apát deák alagyt adott ki a német császárnak örökös ausztriai tsászárságra emelkedésekor, de azt Novits József irta (Horváth tanítója Fejérvárott a retorikában). Ez faragta Szegedy Pál préposthoz intézett alagyt is, mint a fejevári papnevelő háznak felállításakor tartott deák beszédét Zimányi Lajos piarista szerzetes és ugyanott akkor dogmatikus tanító. Horváth más tanítója (Fehérvárott 4 esztendőig az első deák iskolától egészen Retorikáig) Neichel Ferencz.

Január 20. Regvel Ferenczy Jánossal van együtt, mikor édes apja egy más, de nem egy testvér Horváth János bátyjával betoppant H. Istvánhoz. A fiú anyja egészségéről kérdezősködvén kézcsókolás után, apja sirva beszélt el annak terhes szélütését egész báloldalán. »Midőn az éltes öregnek, s bölcs nevelő atyának — úgymond — forró könyvcsöppök görögtek kisirt szemeből, mit érezhetett egyebet érette élő s haló magzata, mint azt, a mit minden józan s érett eszű gyermek érezni köteles. Könyvpatakok áradtak szememre, de hogy a kedvelt szülőt hosszabb kesergés által ne hervasszam, elnyomtam nagy nehezen azokat. Ferenczy nálamnál alig ha kisebb ihletődésben volt. Midőn hallók buzgó szeretetét, midőn értők beszédéből kegyes gondoskodásait; midőn tudók ezen utának legeslegfőbb okát: eleredtek akaratumk ellen is a könyvfolyamok és Ferenczy bámulni én pedig az Édes atyámat átölelvén csókolni kezdettem. Remek valójában az ollyatán atya, ki betegségében is fiához viteti magát, hogy azt rész szerént végső szeretetének áldásával megáldhassa, rész szerint pedig saját pöreiben oktathassa, útra vezérelhesse. Illyen atyát szánt nekem, Édes Anyám, a drága természet! Még ver bennem az éltető erő: ég bennem a tisztölet, él a háladatosságnak ösztöne.

A *tanársegédség* dolgában apja azt javasolta (mert ő neki éppen nem akar parancsolni) hogy hagyja másnak ama kenyeret. Megállapodott tústént ítéletében.

21. Oskola után hozzám jött Vitkovics. Beszéllette vala azt, hogy miképpen küldötte be Virághoz a Servita atyáknak inasok által hozzája szöllő dalát. Nálam hagyott 3 *Horátiusból* tolmácsolt dalt, és egy gyönyörű verset *Lidihöz*. Kérte észrevételeimet rólok, mint rendszeren.

Tizenegy órakor az Édes Atyámmal és bátyámmal Reviczky Antal ügyészünkhöz mentem pörünknek állapotában. Folytatjuk ezt már több esztendőktől fogva fölpéczi, kis-péczi, szömörői, gyömörői, haló pusztai stb. jussainkról Kisfaludy Mihály (Himfy szerzőjének az atyja) s több más mostani birtokosok ellen a királyi Tábla előtt azon említett Szekszárdon lakozó bátyám nevében. Tanitgattuk ügyészünket az ellenkező alpörös résznek (Kisfaludyak atyánk fiai) ellenvetéseit megczafolásra. A Kfdiak ludassága.

Január 23. Délutáni leczkéim után Révaihoz mentem és el kértem tőle Mártonfy Józsefnek, erdélyi püspöknek azon hozzája küldött levelét, melyben Bartalics volt jegenyei és bárdi Plébánosnak haláláról irt.

24. Délbe a tsámpás németért otthon nem ebédeltem.

26. Oskolai leczkém után Májer József kispap barátomhoz tüzes levelet készítettem. Hozzája függesztettem számára *Néhány okaimat*, Vitkovicsnak egy pár *Halotti keserveit* és több kézírásban levő verseimet. Igen nagy buzgóság lakik ezen deák barátomban. Taval nevelőházbeli tanítóitól hosszas kunyorálás által kinyerte, hogy ő a kikérdezésekben magyarul beszélhessen Isteni tudományainkról. Adnák a boldogabb csillagzatok! hogy példájára többen fölélednének álmaikból. Miért nem lehetne az Isteni tudományokat szinte úgy nemzeti nyelven magyarázni, valamint egyéb nehezebb dolgokat? Veszedelmes, ártalmas, kárhozatos vélekedés ez Egyházi embereinkben. Már XVI-ik századunkban fölösleg számmal irtanak magyarul Theologiai könyveket. Ellenségei azok Hazánknak, kik boldogságunkra vezethető lehetőségeket lehetetlenségekké tenni iparkodnak. Többnyire pap-ivadékaink gátolták nyelvünk terjedését. Menyire vittük volna eddig nyelvünket s vele özvecsatolt szerencsésebb állapotunkat, ha ők az 1791-iki országgyűlésen magokat közös igyekezeteinknek ellenök nem szegezték volna? Ugy boldoguljanak azonban, a mint nemzetünk hasznát kívánták!

29. Négy óraker úrfiainkkal elmentünk Ngos Ūrményi János tanácsos urat (az Urunknak Ūrményi Józsefnek egy testvér-öcscsét látogatnunk, hogy én vele a kezéhez küldött (submitált) pörünknek mentől hamarább esendő megítélhetéséről végezhessek. Ez benne a bíró.

30. Apja elbúcsúzik és útra kél. Hordozza boldogul tagait az áldott természet saját lakába! Éljen hosszas üdőkig szerencsésen. Megérdemli ezeket méltán egy oly remek nevelő Atya (ki magzatait, noha sok éveket oskolai sorban el nem pazarlott) minden alkalmatosságok között nem úgy nézte, mint hatalmába esett rabszolgákat, hanem mint vele egynemű jusokkal bíró emberi társakat. Engemet kis poronty koromtól fogva a leghathatósabb, fontosabb, okosabb atyai intések, tanítások és javallások mellett érettebb koromig mindenekben szabadon és saját akaratom szerint nevelt, és ha néha megbotlottam gyarlóságból, embernek lenni gondolván, emberi s nem baromi módon bánt velem.

Februárius 1. Nem megy akasztást nézni. »Közönségesen nem is tartom igazságosnak a halálos büntetést, mert az által a bűnös meg nem jobbúlhat, holott annak jobbúlását, a büntetésnek első és legfőbb tzeia szerint köllene sürgetni. És ámbár egy erkölcs-neveléssel szükölködő, gyilkosságra vagy más éktelenségekre vetemedő embertársunk általhágja az emberiségnek határit vadságával: illik-e egy egész társaságnak viszont azért, hogy egy eszeveszett hibásan cselekedett, általlépni az emberiségnek jussait. Édes dolog minden ember előtt élete! Készebb kiki mindent jó szívvvel eltűrni vagy megváltoztatni, mintsem ezen legkecsegtetőbb vagyonát elveszteni. És ugyan vissza-állittatik-e egy gyilkosnak megölésével a gyilkoltnak újra élete. Az elveszett életen többé orvosolni segiteni nem lehet.

4. Verseghy Ferencz a Tzapáry kisasszonynál, kinek nevelője, tanitania volt. Virág 400 frt, Potyondy 350 frtokat húz esztendő által.

5. Nyolcz órától 9-ig Révainál tartózkodtam. Olvasta némely szerelmes verseimet. Délben velünk ebédelt Fejér György Kovács plé-

bános (Buda mellett) és a fehérvári papnevelő házban volt tanító, kinek mind ifjabb korában szerzett versei, mind számos kinyomatott versei olvastatnak hazánkban. Potyondynak tanítványa volt Székes Fejérvárott.

8. Nemes-csóri Sztrokay Antal testi-lelki barátom.

9. Kulcsár István biztatta Horváthot a magyar nyelvi pályakérdés kidolgozására. Én mentegettem magamat ő előtte — írja Horváth — éppen úgy, mint Schedius Lajos és más tudós biztatók előtt, kik későbbben is ugyan arra ingerlettek. Hiú s nem okos még most ez a föltétel. Mert a mi az első kérdést illeti: Ha megakarjuk tudnunk mitsoda grádítsán legyen mostanában magyar nyelvünk, (a szük értelemben köll ezt kétségkivül vennünk) a kulturának, az az tökéletességnek: tudnunk köll mit készítettettek ezen üdeig magyaraink minden tudományoknak nemeikben és millyetén belső értékkel. Minek utána ezt és a culturának igazi mivoltát tudjuk, akkor lehet különbéle gráditsokat csinálni a Litteraturában. Szükséges továbbá tudnunk a nyelvet magát nemcsak szokásból, hanem tudományosan, annak eredetét, történeteit, változásait, több-féle dialectusait (voltak pedig régenten több Beszélésmódok) üdövel az édes és kellemetes hangzás miatt ezek hosszabbításait vagy rövidítéseit: máskép arról fogunk irni, értekezni, bölcselkedni, a mit nem értünk, nem ösmerünk jól vagy derekasan s ki meri magára fogni, hogy fundamentomosan tudja mindezeket, a miket itten elkerülhetetlen szükségéseknek lenni állítok és meg mutathatok? Vagyon-e valami kidolgozott rendes, tökéletes magyar-deák: Történetünk, az az Historia Literáriánk? A Deák nyelvet tárgyazó Deák történeteink között a legeslegjobb is, mellyet ezelőtt sok esztendőök előtt a hallhatatlan érdemű Vallaszky Pál (meglátogattam eztet Ferenczyvel Pesten 1804 Eszt. 22. Auguszt itt létekor) készített, nincsen-e rakva hézagokkal, hibákkal, sötétségekkel, heltelenségekkel önnön vallása szerint, mellyet előttem tett, Vallaszkynek? Áldás s örök hálaadás a józan izlésű öregnek, ki tsak azt szánja, hogy most a Nemzeti könyvtartó mellett nem ifjú legényeskedhetik! Sokat is irt ő azon még jó tudatlan üdőkben, mi pedig fáradozásait nem virágoztattuk, gyümölcsöztettük, mivel azólta a História literáriánkhan, noha lehetett volna, nagyot nem taszitottunk, s föllebb való emeltetését nem segítettük igen nagy iparkodással. A szük értelemben vett magyar Deáki történetekről eddig akár egészen, akár részenként igen keveset, vagy semmit sem irtunk valami józan kritikával, rendesebb izléssel; annál kevesebbet tudunk régi könyveinknek belső értékeikről. — Hasznosabb lett volna tehát literaturánkra nézve olyanoknak osztogatni ajándékokat: kik a magyar Nyelvnek közönséges történeteiről az ország kezdetétől fogva egész máig mind magára a nyelvre, mind pedig a köztársaság, az az egész országra nézve nyomós értekezéseket irtak volna, kik a magyar könyvnyomtató műhelyekről közönségesen vagy különösen, a Magyar költőkről, Történetirőkről, Theologusokról, Orvosi munkákról, Könyvtárosokról, stb. stb. irtanak volna Remek munkákat. Igy 1) ezen részes ugyan, de tökéletes könyvekből lehetett volna kidolgozni egy hasonlóképen tökéletes magyar deáki történetet, melly nélkül éppen nem pallérozhatjuk anyai nyelvünket, mivel nekünk ottan kellenék leginkább a dologhoz nyúlni,

hol eleink elhagyták a munkálkodást. Ha mi is mindent kezdünk elejétől fogva, s Utóink is példánkra csak kezdenek: soha sem készül el az épület, sohasem ditsekedhetünk fényes palotájával nyelvünknek. Azért javaslok pedig illetően darab munkákat és először nem mindgyárt egy egészet: mert általlátom s a történetek és tapasztalásaim is tanítanak, hogy lehetetlenség egy embertől ebben a dologban tökéletes egészet várni. Sokkal könnyebb (kivált most a Nemzeti Könyvtartó és más könyvtároknak segedelmökkel) egy valamely részt fontosan, nyomosan és derekasan kidolgozni: mint valamely nagy terjedésű egészet egyszerre. — Ki tehet az emberi meghatározott erő és tehetség ellen? 2) Így megtudnók a fölített kérdéseket is, mert midőn tudjuk mi jót készítettünk, s mi hézagok vagyunk, tudjuk azt is, mitsoda gráditsán vagyon nyelvünk a tökéletességnek. Természetes, úgy látszik legalább nekem, ez a következő, ha egyszer igazán tudjuk azt, mi a tökéletesség. Ezt pedig könnyen megtudhatjuk a józan okosságból. Kitetszik talán ezekből, és többekből is megbizonyíthatnám, hogy korán tétetett föl megfejtésül ez a kérdés; és hogy ennek fölötte nagy sikere nem lehet; az az, hogy ez a kérdés nem okos és haszontalan. Úgy jön ki ez a fölített, mint midőn házat akar valaki építeni a nélkül, hogy az építésre elkerülhetetlen eszközei meglegyenek. A mi a második kérdést illeti: Mitsoda eszközök által s mi módon lehetne tudniillik tökéletesíteni a magyar nyelvet? arra az első feleletből könnyen s önként foly a következő. Ha nem tudjuk, mit s hol köll segíteni a magyar Nyelvet? hogyan keressünk eszközöket? Nem irhat kétségkivül az orvos a betegség ellen orvosságot okosan s hasznosan, még nem tudja a betegségnek nemét. A harmadik részre is szakasztott eféle következőes foly a második feleletből: mert a hol nem tudjuk, mitsoda eszközöket szükséges behozni, ottan módot nem gondolhatunk ki, melly szerint behoznók az eszközöket. Az eszközöknek természetekből köllenék ugyanis kitalálni illetően módokat. Közönségesen úgy látszik, hogy a kérdés-föltevők a nyelv tökéletességét csupán a nyelvnek szélesen való kiterjedésében helhezhetik, és úgy erre keresnek eszközöket is: holott nem minden messze kiterjedett nyelv tökéletes, és viszontag nem minden csekély számú embereknél szokásban levő nyelv tökéletlen. — Azonban mindezeket, melyeket mondtam, csak akkor kell érteni és a kérdésekre alkalmaztatni; ha a fölített kérdésekre a föltevők tökéletes munkákat várnak. Az, meg fogja kiki tapasztalni, hogy lehetetlen. Mindazonáltal ha nem kívánnak a kérdést föltevők remek munkákat, akkor meglehet türethőképén felelni a kérdésekre, és azok korán nem is tétettek; mert kiki tud valamelyes darabot a Magyar nyelvből és Literária Históriaból. Megeshetik tehát, hogy kiki csekély horizonja alá zárt tudománya szerint nyújthat a föltevőknek némely észrevételeket gondolata szerint és tudománya avagy belátásai szerint. Úgy de mi hasznokat veszi ennek a Magyar Nyelv és Literatura? Csak az az egy jó következőes lehet: hogy a sok (ha talán sokan irandanak) csekélyből valami középszerű munkát lehet öszvefoldozni. Önnön magam tudománya és belátásai szerint én is szolgálhatnék észrevételekkel, ha megengednék bokros és súlyos foglalatosságaim. — Nem könnyü a nagy dolgokban

rettentő s bámulásra méltó előmenetelt tenni, azért in magnis voluisse sat est. Tek. Tud. Kulcsárnak önnön ékes verseiként (l. Pray emlékezete.);

Mig Magyarország lesz, pedig ez fenn lészen örökké,
Mig maradékinknak szittyai vére buzog . . .

él addig hite mind Kulcsárnak, mind Praynak ezen nemes igyekezetért.

11. Ma kezdtünk el tanulni úrfiainkkal a francia nyelvet Bruseau Jean francia nyelvemestertől.

Négy óra után Trattner Mátyás könyvnyomtató műhelyéből haza hoztunk egynehány nyomtatványokat Dalainkból Révainak. Látván ez benne valamely csekély hibát, (hogy tudni-illik a móttót valamivel küljebb ejtette a nyomtató, elannyira megmérgekedett, hogy csak elbámultunk mellette rettentő változásán Ferenczyvel. Szörnyű s hertelen benne a harag, úgy hogy magán olyankor nem segíthet, ha egyszer fölgyúlad. Sokszor árt, s ártott (s vajha ezután is ne ártana!) ezen magával nem bíró természete neki. Eddig Somogyi munkálkodására már talán régen kanonok volna, ha Bécsben Rozsos referendáriust, egy illetén fúriában levén, fölötte meg nem bántotta volna. Együtt ebédelnek, tudniillik, Rozsos és Révai (mint házi nevelő akkorban) Somogyi asztalánál. Somogyi mély szánakodással beszéllé vala Rozsos előtt Révainak különböző terhes viszontagságait, súlyos bajait, számtalan nyomorúságait. Ezekre Rozsos: »Nem igen szánakodhatom, ugymond rajta, mert ő igen változó, nyughatalatlan, állapotával soha meg nem elégedő volt minden időben.« Lehetett-e többet, gyűjtöbbat ennél mondania Révainak? Tüstént fellobbant benne a dühös méreg s haragnak puskapora s kemény szózáttal igyen kiálta fel: »Ha engemet is már Gyermekek koromban kanonoknak tettek volna, sorsommal minden bizonnyal megelégedtem volna.« Ezen szavait hallván Rozsos többé őtet nemcsak nem utálta, gyűlölte, hanem üldözte is.

12. Ma, mivel . . . ó . . . . .nak születését durrogatták az ágyúkat dörmögtető pattantyúsok, leczkék nem tartattak. Én azzal dicsekedhetem, hogy sem hosszas életeért, sem haláláért nem imádkoztam. Ha választásra hagynák a dolgot, mivel egyik tizenkilencz, másik egy hiján húsz, nem tudom bizén magam is, melyikért zörgetnék egy Rosárium Gaudiosumot, Igaz, úgy látszik, a közmondás: Eben gubát lehet cserélni.

Február 13. Arra birtak 12 kegyszűzek, hogy czipőt, kapczát, bugyogót húztam és ezekben jelentem meg a tánczolásra való helen. Huszonnégyen voltunk mindössze a Három Hegedűsökön kívül. Fele leányokból, fele férfiakból állott. Aratókat képeztek a fehér személyek; mi rész szerint aratókat, rész szerint csépelőket (én csépelő voltam) jelentettünk. Egy színű, egy forma volt a ruhánk. Mindnyájan dicsérték gondolatunkat. A zöld atlasz kúrta melltyű, a fehér bugyogó, a kis parasztos kalap, a sok kötözni való zöld pántlika fölös-számú fölös-számú jelenlétvőnél figyelmetességet élesztettek. Kedvem a leányzók seregökben igen jó vala. Tánczoltam, vendégeskedtem velök. Reggel 6 óra vetett haza Ferenczyvel együtt. Midőn egy szép társaságunkbéli leányt közkocsin (Fiacre) hatodfél órakor haza kísértem, a csókokat osztogatni

nem sajnálottam. Hideges levén az üdő, ugyanazon szépnek forró kebele melegítette égető hevével kezemet. Igazán Horátiussal felkiálthatok magam is:

Illyen hevitős állapotok között
 Ki nem czeplné lánczodat Édesem,
 (Bár rosz szerencsével vesződnék)
 Ah szerelem, kegyesebb teremtmény?

megfizette azonban erszényem jól a nyalakodást, mert mint egy 14 frt 31 krt költöttem el.

14. Itéljen kiki úgy, a hogyan tetszik, mondja Le Brune francia követ Pestre érkezésekor, mikor Konstantinápolyból Párisba tért vissza. — Én, elég az hozzá, Hitvány tulajdonú, mocskos természetű, és ingó-bingó állapotú nemzetnek tartom a francia nemzetet. — Most a XIX-ik század elején, a Római pápának álló helyét csókolja, nyalja, falja; most lábcsókolásért, áldás-nyerésért öszvetolakodik, piszeg, most Éljen a császár, azt kurjongatja, visitja: Egy esztendővel ezelőtt ilyeneket hallván, fegyvert ragadott, ölt, vágott, pusztított. Gyönyörű tulajdonság! Az éretlen eszű gyermekről írta valaha Horatius: Mutatur in horas!

15. Délután 6 órakor Vincze urfimmal már tanuláshoz fogtunk, midőn Ferenczy Markovics János barátomhoz hívt.

Engemet ugyan, minden kétségen kívül, Trézsimnek izlése, szavai, bátorítása: tettenek valaha költővé.

17. Tizedféltől 11-ig Révainál valék. Olvasta némely részeit szép tollról írott könyvének. Nem szült ebben a nemben hozzá csak kis hasonlatosságú könyvet is a magyar szorgalmatosság. Haszontalan irigykednek s alázzák alattomban (mert nyilván egyik sem bátorodik,) fáradozásait némely hozzá tartozó munkát készíteni nem tudó féltudósok. Olvastam nála jó üdöig a homályosság s érthetlenség magyar mestereinek Fábsichnak Pindarusát: de valamint ezelőtt több izben, úgy most is fáradságos munkájából semmit sem értettem. Némuljanak el, ha mind így irnak, a 22 esztendő Grammaticusok. Az egész fordításban csak az igyekezet méltó dicséretre: mert a mi más okos találkozik hellel-közzel a könyvben, azt mint a gyom a jó füvet előli a homály. Győrött létemkor meglátogattam őt szept. 12. 1804. Mindem szívességgel fogadott és beszélte: hogy nem sokára Euripidest is lefogja fordítani.

21. Hét órától fogva tizedfélig aludtam. Ebédet a' nálunk ebédülő Tsámpás gyütt 's ment Német miatt, hon nem ettem. Ebéd után hoztam hozta Markovits János barátom az édes atyja (mint Dekanus) által alá irt és meg petsétült menedék levelemet ama' 50 ft, melylyeket, mint királyi zsoldos fertály esztendőnkint húzok. Heinrich József inasom által tüstént is által hozattam a' pénzt Budáról. — Billeget nyom a hazafiúba nemzeti tántza, és nem hagyja azt olyly kevés nemzeti jegyekkel bélelgedni: a' milylenekkel pislognak más fénylők között azon alacsony-ságra termett gyomok, kik a gyülevész szokásoknak majmos imádatok miatt önnön szülő földökben idegen vendégek. A' tántznak nagy befolyása vagyon az indulatokba. Tántzolának:

Szipöts Mihály.

Surjánzsky Antal, Törvénytan. — Kováts Ignátz, Földmérő, Oszutszky József, Filozofus. — Kutsersfeld Antal, Filozofus. — Báró *Meszni János*, Filozof.

A' Nézők között voltak: Nagyságos Pethő Jakab, királyi Tanácsos, Dugonits András, volt Tanítóm; Tiszt. Szűts István volt Tanítóm; Tomtsányi Ádám volt tanítóm; Révai Miklós volt tanítóm; és mások nagy számmal. Járt ott a' gyakorlás négy órától hetedfélig.

23. Nyoltzad félórakor Markovits Mátyás úrhoz mentünk mindnyájan következő névnapját köszöntenünk. Nyoltz órakor elmenőfélben lévő veszedelmes jégen által ballagván Válfelé Budából útnak indultunk. Borzasztó szélfúvatok között délre az úgy hívott Hideg vendég fogadóba, melyly az ország után Tárnok helységnek általellenébe fekszik, jutottunk. Innend katonás rövid ebéd után elindulván négy órafelé Válba elértünk Ürményi Anna (született Komjátý Anna) Aszszony ő Extzellentiájának tiszteletére. Oda jutván óhajtottunk lakunkba, minek utánna a' bévett kéztsókolásokat rendre elvégeztem, tüstént Méltóságos Baranyai János Alezredes kapitányhoz bekopogtam, és nálam levő ilyly tizimű könyvét: »Der 42. Jähriger Affe. Zweiter Theil. Berlin 1786 in 8° köszönettel visszaadtam. Estve megjelen vatsorára a' Kástélyban Kedves Magyar Férfiunk Nagy Tiszt. Mészáros József Váli Plébános és esperes, kinek Visérhöz és Szabó Józsefhöz intézett Versei bizony nem alávaló költemények. Az ő szelid, őszinte, kegyes és nem irigy 's agyarkodó természete hamar magához vonván a szíveket, sok figyelmetességet támaszt. Őt annyira megkedveltem ez előtt két esztendővel egyenességéért: hogy mindég Uram Bátyámnak nevezem. Ajándékoztam neki egy nyomtatványt Nehány Okaimból. —

24. Elvégezvén a' pompás ebédet az Aszszonytól engedelmet nyertem Fehérvári bémenetelre. — Hogy jókor szülőimnek öleikbe röpülhessek tüstént (3 órakor) utnak indultam. [Szüleit nem találta hon, s azért régi tanítójához, Neichel Ferentzhez szált].

25. Mihelest hét órakor fölöltöztem: azonnal, szívem feléhez, Majer József Barátomhoz siettem a' Pap nevelő házba. Miképen öntöttük ki egymásnak kebleinket! Hogyan fogadtuk egymást! Mi mohón iparkodtunk elmondani mindent egymásnak! Egész óiáig folyvás a' Magyar Literatura volt tárgyak beszédeinknek, és forrott mind a kettőnkben a nyers, friss és buzgó Magyarvér. Különösen megtetszék nekem ezen ifú Papnak nagy gondolatokra hajló 's törekedő esze; igen magához szívt 's vonzott, a mit a Papokban ritkaság látni, szorgos dolgossága. Most Ritus Romanorumot készít Magyarúl. Adjanak neki az üdők gyors elevenységet igyekezetének beteljesíttetésére. — [Székesfehérvárról Pátkára ment, hol szüleit felkereste.] Az anyám alig találta helemet. Tüstént fánk sütéshez, és egyéb sütés-főzéshez fogni parantsolta a Szakáts-leányt: ő pedig beszélni eleget velem majd nem győzött. Igen áldott teremtés, szelid lélek és szorgalmatos Anya ő. Benne valójában a természettől egy képét nyertem a' tőkéletes és valódi Anyának. Nyújtsák az Életi tehetségek hoszszas üdőkre életét! hogy nevelésének gyümölsét bennem

és Testvéreimben gyönyörűségek között láthassa. Sok nyájas beszédekert ejtettem Kedves Horváth Ferentz Uram Bátyámmal is, ki a' mit bizony nem Részrehajlásból mondok egy igazi ember, mert az emberiségnek csoportosan laknak benne, tulajdoni.—

27. Nem ijeszt engem a pokol: nem biztat a menyország. Készen vagyok minden üdő pertentésben a halálra: mert a' Religiónak szövényes szentségei és dogmai fejemet rémítő fészekkel most már még nem tölthetik. Romlásom: más újabb testeknek eredetök leszen: Ki köll tehát valahára innét vesződéses vagy gyönyörűséges lakásomból lépnem; hogy a következendőknek utat nyissak a' bejövételre. Nintsen egyéb kötelességem; mint az élők között laktomban az üdőt dologban töltenem; és pedig olyly hasznos dologban: melyly által meg mutathassam, hogy ezen nevet: *Éltem* méltán megérdemeltem. Jól írja valóban Bartalitsunk: quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid, quod nos testamur vixisse. —

28. Ferenczým Jegyzőkönyvéből elolvasta mindenaddig véle történt eseteit. Kettő leginkább megjegyzésre méltó ezek közötti. 1. Hogy a végső farsangi napokat igen vígan töltötte. 2. Hogy Schedius Lajos a' Planumokat vele közlőtte. — A mi Schedius Planumait illeti, az ezekből áll: Maga, én és Ferentzy öszvetett vállal jegyezzük ki minden eddig kiadott leveleket rövideden, t. i. azoknak szerzőjüket, esztendeiket, kezdeteket és végzeteiket; hogy úgy a' kiadottakról egy lajstromot készíthessünk. Ekkor, úgymond Kornides könyvtartójából, a' Nemzeti Könyvtárból, Jankovits gyűjteményéből és más effélékből kiadjuk a még kinem adottakat. Másodsor az akarja: hogy ugyan mi szedjük össze minden nembeli Magyar Iróinkat, p: o: a' Költőket, Történetírókat, Prédikátorokat, Orvosokat, törvénytudókat, 'sa't. Gondolóra veszem ezen két tárgyat és meg fogom neki róla mondani vélekedésemet.

Martius.

2. Ma a' délelőtti letzke alatt nem keveset boszonkodtam Kelemen Imre Tanitómrá, ki, midőn Béla király Pál jegyzőjenek történetes könyvéből bizonyos helet hozott fel állításának megvittatására, nem tudván olvasni a szokatlan írásmódú szavakat, fölkiáltott: quam hispida nomina! és a' Tanulóknak nagyobb részével az akkori nyelvet kinevettette. Máskor is tett ő már eképen. Én pedig a mellettem ülő Markovits és Ferenczy barátaim között igyen szóllottam: quam hispida futilis perfunctor in Philologia cognitis. — Olvasta volna Kelemen uram Révai Antiquitásának 43.—44. 45 lapát az első Részben, úgy nem beszélhetett volna. Más az: Pál jegyzőben előkerülő szavainkat már többek magyarázták. — Ebéd alatt nyertem kezembe Győrből Tiszt. Horváth András, Győri belsővárosi káplány és szerettem jó barátom levelét... Midőn kért a vizonos levelezésre, arra személyemet nem tsak lekötélteztem; hanem kapton kapva vevém, noha másképp Pappal barátkozni nem iparkodom, barátságát. —

4. Ma kezdették az idevaló Főoskoláknak szánt épületet, melyly József idejében Papnevelő ház vala, ilylyetén föllül írással:

Instructioni. cleri
Religionis. Firmamento
vovit

Josephus. II. August.
Anno MDCCLXXXVI.

a szánt tzelra alkalmaztatni. — Mi lépésekkel jötenek Tanító oskoláink annyi tökéletességre, a' mennyivel mostanában birnak, és mégis a' tudatlanságunknak kedvezők előtt azt harsogtatjuk, hogy elfajúl a hazai ifjuság? Mi balgatagok! kik a történt s történendő esetekre nem figyelmezzünk, 's itéletünket nem fordítjuk! — A' nevelést állítsák jobb lábra; üzzék ki belőle a tenger haszontalanságokat, vegyék azt a' Test és Léleknek igazi természeté szerént kidolgozás alá. Nem elég az ilylen nevelésre, a melyeknek tudatlanságoknak terjesztésök; Nem elég az ímádságnak folyvást való béoltatása a gyöngé magzatokba; Nem elég a józan gondolatoknak elfojtások vagy más értelemre való tsavartatások. Ezek és több effélék, ha üdeig óráig kisedésében, mikor éppen nem köll úgy féltetni, a veszedelemtől megörzik is, nem erősítik még is eléggé meg a jövő roszs ellen, melyek amazoknál ezerszerte ártalmasbak. — Igen nagy kár Hazánkra, a' nézve, hogy testünkről igen keveset emlékeznek meg a vesztegetést hirtelő kürtösök. Mi pedig a' tehetségeknak palléroztatások a' Test tökéletesítése nélkül?... Délután négy óraker a' Nemzeti Könyvtartóba mentem, hol Schwartzner Mártonnal is öszve akadtam. Miller Úr beszélte: hogy Bernkopfnak, a felállítandó neven-dék Pap nevelő ház igazgatójának áskálódásaira és sürgetéseire a' Nemzeti Könyvtár heléről elvitetik. Heltelen furkálódások! Még helén jól meg se melegedett, még pompával ki sem nyitattott, már heléről tzepletetik ez is, mint a' magyar Universitás!

5. Markovits János Barátomtól végre elválván Tek. Schedius Lajosomhoz ballagtam. Alig mondtam meg neki Miller köszöntetését, tüstént itéletemet kívánta hallani. Megmondottam szokásom szerént engedelmére egyenesen. Ebből állott: A' mi az okleveleknek lajstromokat illeti, az bizonyos, hogy kevés hasznot hajtának a' Magyar literatúrának ezen planumnak végbevitelével. Az eddig kiadott levelek csak imigy amigy vagynak kiadva; nmelyeknek elejük, némelyeknek végök kivagyon hagyva; nagyobb részük gym-gyom, s nem hiteles levél másokból, ringy-rongy, dirib-darab papirosokból látott világosságot úgy: hogy azokkal bátran és félelem nélkül nem élhetünk... Inkább tegyünk kevesebbet, de jót: mint sokat és tökéletlent. Beszéltem Schediusnak még ezeknél Terheebb akadályokat is. Ki győzné bokros foglalatosságai között mindeneket ide beírni? A mi a második plánomot illeti, azt hasznosabbá tehetnök. De arra megkivántatik előbb, hogy tudjuk mit irtak, hogy ösmerjük a könyveket. Szükséges tehát előbb egy tökéletes és hiba nélkül való könyvlajstromot tsinálnunk. Sándornak és Lehotzkynak ebbéli fáradozásaik az igyekezetet kivéve, egy fa polturát sem érnek. Ha vagyon lajstrom, könnyű a' külömbféle nemű írókat egybe szedni. Mi módon lehetne egy minden hiba nélkül való Lajstromot készíteni,

arról két alkalmas módot is ajánlottam Schediusnak. Schediustól Virághoz intéztem utamat. Nála lévén egyszerre a beszéd között elragadtattunk gondolkodásunkban, és igen sokat beszéltünk a' mai környülfállításokról, a' Benedictinusi, Premonstratenzisi, Cisztertzei tanításokból várható férges gyümölcsről, a Papoknak, de kiváltképpen szerzetes Atyáknak ujj sokasulásáról 'sa't. Ezekből mi annyira jót várunk: a' menyinyre alkalmatosságot szolgáltathatnak 's nyujthatnak Magyarainknak fölébredésükre. —

6. Estve nyoltz óraker hozzám valójában jött Miskám. Megjelent nemsokára Ferenczy körünkbe. Együtt volt az Aeropagitai Gyülekezet. Ferenczynk sorsáról tanakodtunk, kit Atzél István Királyi Táblai Prothonotarius Urfiaihoz Nevelőnek hív. Jónak, Hasznosnak, helesnek találtuk lenni az elmenetet. Késő éjjel intette haza társaságunkból Ferenczyt.

7. Tizenegy óraker elhagyott. E volt szerettem barátommal való utolsó estei mulatságom. Az ő jövődő boldogsága, teljes szabadságából személyét kiragadván, kötelessé tette. Ezután estvénként Urfiait fogja örözni az, ki gyöngé érzékenységekkel táplálta, közös bizodalommal elzárt vélekedéseitől megüresítette hiv barátának tökéletes indulataihoz önkényesen hajoló szívét.

8. Délután egy gyönyörű Ifu szüetske meglátogatott. Kölsön kérte tőlem olvasni Himfy Szerelmeit. Oda adtam ezen Drága Bábikának a' Könyvet örömet annálinkább; mennél jobban akarom velök meg kedvelteni a' Magyar Könyveket olvasást. Már három Himfymet öszve rongáltak a' Leánykák: innend nem kételkedem a' következésről, melyet ezen nyájas könyv szivetskéikben hagyhatott. Annyira beleizlettünk az ártatlan beszéd és enyelgésekbe, hogy az első órai letzkét el is mulasztottam. Mivel épen alkalmatosság adta elől magát Himfy szerelmeiről, méltó ezen Könyvről némelyeket följegyezni. Majd meg foghatlan előttünk ifiak előtt, hogy Himfy szerelmeivel sem Révai, sem Virág, sem Versegi (mitsoda nevek a' költői mesterségre nézve!) megnem elégszenek. Mindegyik e három Tudósok közül belső értékéről keveset állit; az könyvet magát nagyon Phantasiásnak azaz mély képzelődésből állónak lenni mondja; semmi remek munkának nyelvünkben meg nem ösméri. Számtalanszor hallottam ilyyeneket a' három Tudósoktól. A' Magyar közönség ellenben és más nem olyyan nagynevű Tudósok a' könyvet édig magasztalják, veszik, terjesztik. Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olyly fris kelete mint Himfy szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének és Schwartner Diplomatikájának. — Ha öszve vetem a' Három Tudósokat és az ellenkező részt, alig tudok ítéletet hozni. Mindazonáltal azt veszem mégis észre; hogy a' föllebb elő számlált ítéletet mind a' hárommal valami emberi gyarlóság, melyly nélkül egyikünk sintsen, hozatta. Himfy nagy lármát okozott, mindenfelé dicsértetett: ezen fény, mintha a' három Tudósokat némű némű képen homályosította volna, nem tetszett sokaknak nem tetszett sem Révainak, sem Virágnak, sem Verseginek. Mind egyik nyert hírének nevének kisebbülését féltette. Nagyon sohajtja kiki közülük az első Magyar író, legjobb Magyar író, legszerentsébb Magyar író, Magyar Horátz, Magyar Anákreon,

'sa't nevezetet. Ezt midőn némelylyek nyilván kezdték vala Himfyről mondani, hihető hogy a' három Tudósokban valami haragot, nemes irigységet gyujtottak, melylyeknek szüleményök lett azután a' nem derekas ítélet Himfy szerelmeiről. Ezt más beszédeikből joformán kiérttem. Én tsekély tudományom szerént azt tartom: hogy ő egy Derekas született költő, kinek finom érzékenysége Arany Oszlopot érdemel Hazájától. Vagynak benne grammatika ellen való hibák: de azokat, nem lévén még akkor kiadva Révai Grammatikája, könnyen megbötsáthatjuk, a' halhatatlanságot nyert igazi Magyaroknak. Éljen! és írjon! — Igazi neve Kisfaludy Sándor. Győrvármegyei földes úrfi, a Szeretőjét (most pedig hitves társát) ha jól jut eszembe, Szegedy Rózinak hívják. Az előljáró beszéd Takáts Józseftől származott.

9. Négy óra után Révaihoz mentem. Elmagyaráztam neki ujj gondolatomat. Ez a szó tudniillik *Leg* anynyit teszen mint legelő, pascuum, mert valamint gond-ol, sip-ol, fej-el 'sa't szavakban gond, sip, fej a' valóságos gyökér név; ugy a' *Leg-el* igében is *Leg*-nek köll az állatos névnek lenni. Hogy ez a szó ilyly hajdan szokásba volt megmutathatja a' *par-lag* szó melyben ugy lett a *leg*-ből *lag*, mint az üdnapból üdnap. Kíványnya az ilylyen változást a nyelvnek természete. Mit tegyen maga a *par* szó, mely itten Adjectivum helett ál, nehéz kitalálni. Lehetne gondolni hogy a *Paraj* és *Paré* szóval egyforma értelmű; de erre még most nem olyly igen vetem figyelmetességemet.

A következő vélekedést már nem tartottam tanátsosnak Révaival közleni . . . Ki előtt nem közönségesek példának okáért: hiszen *tenger* dolgot kíván a' dolognak végbevittele, *sereg* gond öli fejemet 'sat? Ilyennek látszik lenni a' *leg* szó is. Magyar atyáink többnyire pusztaságokon lakván mind ide jövetelök előtt, mind ide érkezések után kétségkívül fölötte nagy terjedésű legelőket birtanak barmaik számokra, melylyeket a Történetíróknak egyes bizonyítások szerént, feles számmal neveltek. Ezen legelőknak bőségöket, hihető, hogy sokaság helett tették is ekképen: *Leg* nagyobb, legokosabb: mintha mondanák példának okáért: *tenger* szóval: tenger nagyobb, tenger okos 'sa't, a szörnyű iszonyú nagy, okos, helett. E képen vehették a' *leg-es-leg* nagyobb módot is, midőn az állatos név elejébe, még ugyan azon szónak mássalértőjét (Adjectivum) is oda függesztik. Ha ezek így volnának nem köllenék Révainak, mely képen elég heles tanítása szerént a' szónak igazi értelmét külső nyelvekben keresni. A' *leg* szót Révai Adjectivumnak tartja: a' józan Etimologia (Szóvizsgálás) állatos névnek lenni mutatja. *Leges*-t szinte *Leg*-ből és *és*-ből származtatja Révai: holott, ha nem szabad kifogást tenni meg állhat a közönséges Rendszabás: *Leges* Adjectivum, melyly *Leg* és *es*-ből ered, mint *kedv-es*, *fej-es*, *hegyes* és más effélék.

10. Ma a templomban ebéd után még elkezdett a' szent beszéd, ismét anyai nyelvünk rejtekeit kutattam. Azt veszem észre: hogy az ilylyen szavak: *vaks*, *paks*, — *taks*, *taps*, (*taps-olból*) és több ezen neműek a' *vaks*, *paks*, *taks*, *taps* Adjectivumoknak megrövidülésekből eredtek. Nem minden talpkő nélkül való gondolatom. *Paks*ról bizonyos, hogy *Pakos*-ból eredett; mert 1317—1337 esztendőokban *Pakas*-nak (*Pakus*,

Pakos) iratik a Római adó lajstromokból. Vaksról (votum) is könnyen el lehet hinni. Aligha onnand nem eredett ez a szó: hogy régenten a' vakok vakon adattak be kötött szemekkel az igazságnak bizonyosb kiszolgáltatásért. Vakos anynyit teszen: mint coecitatem habens és származik a' *vak* állatos névből, melylyet mi ma hibásan eredetiképen Adjectivum Nomennak tartunk lenni.—Mevgavyon ma is vakos egészen úgy a' *Vakoskodik* igében.

11. Tőle (Révaitól) Nagyságos Ürményi János királyi Tábla Birájához; és királyi Tanátsoshoz menvén őt kértem, hogy az előtte folyó pörünkben mennél hamarábban Szententiát hozni méltóztassék. Igérte gondosságát és szorgalmatosságát ajánlotta. Pöreink voltakán Ürményi József Lengyel országai kormányzó Úrfiaihoz való jövetelemnek főokai.

12. Vatsora után a' ragyogó hold ezüstétől ingereltetvén sétálni kimentem magam egyedül. Alig tértem vissza kis mozgatásaimból, midőn véletlen az Édes Atyám Horváth János Bátyámmal ablakomon zörgetett Repeső örömmel fogattam drága vendégeimet és hállásra nállom tartottam. Késő éjj vétett végett sokféle közléseinknek.—

14. Estve kilentz óraker elert szállásomra az én egyetlen egy Mindenem és gondos gondviselőm, tudniillik az Édes Anyám. A neki ajánlott értekezésemért 6. gyönyörű Ümöggel és több kényem szerent való süteményekkel ajándékozott meg. Sok beszélgetéseink után velem hált szállásomon.

15. Ebéd után két óraker, midőn legforrobban beszéltem szüleimmel kedves Józsi ötsémnek jövendő állapotáról, akkor vevém szerettem Nemes Csóóri Sztrokai Antal barátomnak, és a' Magyar nyelvben volt oskolai társamnak Versebbe kötött levelét. Itten ő elvégezvén a' Törvénynek második és harmadik esztendejét, minekutánna Meltzer László Itéllő Mesternél Jurátuskodott, ügyésznek fölesküdütt, és Kőszegre ment laknia.—

18. Reggel nyoltzad félóraker hozzám jött Révai és elkérte tőlem Cicerónak könyvét de Officiis. Délben én látogattam meg őt. Midőn bekopogtam, nagy hevenyében mind el hordotta vala Szakáts Aszszonya előle a fölhordott ételeket; azomban meglátván engemet nagy szóval kiálta utánna: Add ide, ne vidd el. Nem érthettem el szaporán a dolog bökkenőjét. Kérdezém tehát megihletődéssel: mi baja Tiszteletes Úrnak? Az felele, hogy sok bolond ember vavyon a' világon. A' mult héten ebédker megkeresett egy Isten szamara, és mikor meglátta a húsételeket asztalomon, reám támadni nem szégyenlett a negyven napi bütöt meg szegésért. Most is ilylyentől tartottam, midőn az ajtón zörögtél. Te talán csak meg nem botránkozol a' dió héjon, vagy az evés ivásért; kivált ha az mértékletes. El nevettem én magamat. Ő folytatta Philosophushoz illő kurta nem tzikornyás, piperés ebédét.—

19. Ő (Potyondi), ha nem haragos, igen derék, szeléd, könnyörülő, jámbor erkölcsű; ha pedig föllobban benne a haragnak dühe (a' mi minden ellenmondásnál meg esik) azonnal kivetkezik józanságából, magán kívül vavyon. Olyly hiv Drabonta (mert még Hős, vagy Vitéz nevet nem érdemel) a Római Pápanak: hogy inkább sóhajtja 72. ezer embe-

reknek kard élén vesztöket; mint sem a' Pápa bugyogójáról egy gomb szaka dást.—... Vatsora alatt már jele sem vala a' déli Pápa tsatának. Hozzá írt ditséző dalomban sok két értelmű ditséreteket raktam reá; néhol a' *hat* 's *het* igével is éltem.

20. Mit irjak Kornidesről? Igaz a' Képiró leküldetéséből heltelen következést hozott: de quandoque bonus dormitat Homerus. Egy Kornidesnek, kinek mindenfelé és mindenfélére kinézett elméje, könnyen megbotsáthatunk ilylyent, kivált ha dolgozatlan kézírásában leljük. Nem tette utoljára kezét ezen értekezéseire: mert Literaturánknak leges leg tetemesebb kárával üdeje korán megszűnt fáradhatlan taga lenni Hazánk-nak. Ennél és Beliusnál szorgalmasabb író nem ösmérek a' Magyar Deáki dolgokban... Délutáni letzkék után Virág Benedekhöz mentünk Ferentzyvel. Következő nevenapjára köszöntöttük meg. Örömet és nagyonis örömet fogadta búzgó szívességünket. Véletlen forró beszélgetésünkben egyszerre által tértem a' Kalendariumokra, és azokról hosszasán értekez-tünk. Szánakodásra méltó dolog tudniillik: hogy még eddig senki sem gondolkodott egy bötsületes Magyar zsebbe való Kalendariumról, melylyet mind a' Magyar Szép Nem, mind pedig a Hazai Ifjuság zsebében szégyen nélkül el hordozhatna. A' Pesti, Budai, Pozsonyi, Vátzi, Győri 'sa't Kalendariumok tsak a' pórság, és korosabbaknak részökre szolgál-hatnak. Az efféle jobb izlésű könyv talán tsak elég kelendő lenne, kiváltképpen, ha a' Német *almanach*-okkal vetekednék. Kiss István Úrnak íztelen, disztelen, parányi zsebbe való kalendárioma elszokott fogyni szorgalmasan: hogy ne vennék tehát aztat, a' mi maga nemé-ben ezerszerre tökéletesebb és Nemes szívhöz sokkal inkább alkalmaz-tatva volna? Ebből lehetne leges leg inkább terjeszteni a' szép érezetét, metszett képekre, énekekre és más ilylyenekre nézve Hazafiaink és Leá-nyaink között. Aluszunk még most: ébresztő Szerekkel köllene élnünk. Jaj nekünk, ha aluvásban találunk esküdt ellenségeinknek alattomi mes-terkedéseik. — Virágtól a nemzeti Könyvtárba ballagtunk. Itten kezembe akadt a következő tzimű irás: »Onomasticon scr. Regni Hungariae Palatini Josephi Pesthini Anno MDCCCXV. Inter concentus Musicos Lin-guis Latina et Nationum Hungariam Incolentium celebratum. — Budae Typis Reg. Universitatis Pesthanae. in 4° pg 64. — Találatnak benne nyoltz nyelveken iratott versek. A gondolat Gróf Széchenyi Ferentztől származott. Ha magamat Magyar-oroszági hazai nyelvünkre tekintve vizs-gálásnak adom, nem igen tetszik ezen gondolat; mivel ez az alkalmatosságg minden nemzetet fölbuzdított a saját nyelvének terjesztésére, tsinosítására. Nem használ ezen mozdulás, ha talán épen nem ártalmas, hazai nyelvünknek. Ellenben, ha tsupán mint ember, úgy gondolkodom, helbe köll hagynom; mivel őket, mint ugyan egy hazának lakosait, ettől a börtől megfosztani illetlen lett volna. Melylyik személybe köl-letnék öltöznöm, itélje meg más.

23. Nyoltzórakor Ferentzyvel Budára indultunk. — Följutván a várba mind a hárman (Vitkovics) Versegit látogattuk meg. Nála nem igen sokáig lehetünk, mivel gróf Szapáry kisaszszonykájához köllték vala neki szabott orájára megjelenni. Olvasott sajtó alatt lévő Grammati-

kájából némelyly részeket, és azt is: melylyben Révai Grammatikája ellen valami Jegyzéseket teszen. Az utóbbit vajha kihagyta volna! Révainak tolla, valamint maga, igen heves, kemény, tsipó; tartok attól, hogy talán nagy tsitipaták következhetnek. Ettől mentse meg Literatúránkat minden, a mi csak eszes! — Tőle Nagyságos 's főtiszteletű Szerdahelyi Aloisius György Tanácsos és Vátzi Kanonok Úrhoz jelentetem be magamat. — Bebocsájtatván szobájába midőn már testének Pompás, diszes és Urhoz illő állást adott, föl szólalt eképen: Mit akar az Úr? Erre említvén háladatosságomat költőnös alázatossággal kezébe nyomtam Nehány Okok nevű könyvetskémet.

25. Kértem őtet (Schedius) az eránt is: hogy Neichel szerettem Tanítómát ajánlaná valami idegen Tudóstársaság tagjának. Neichel ezen örülne, én pedig örvendenék, ha Tanítómnak közben járásom által örömet okozhatnék. Magamat ilylyes hiúság nem gyönyörködtethetne: De Neichelnek más okból is hasznos lenne. Könnyebben nyerhetne talán egy oskolai Igazgatói (Director) hivatalt.

26. Estefelé meg kerestt Bernát János, és ő Tsötörtökön tíz óraker Aesthetikából adandó vetélkedésre ellenvetőjének hivott. Meg fogadtam szavát és eligérkeztem. Ő mostanában a Philosophiájának harmadik esztendőjét hallgatja.

28. Tíz óraker ellenvetőségem után látván derekasan meg fartattam Bernátot. Azt akarám vele elhithetni, hogy a' Poesis 1.) nem esz-köze pallérozódásunknak, 2.) hogy ugyanaz ellehet enthusiasmus nélkül... Én a nemzeti könyvtartó felé tartottam. Midőn beléptem, Miller úr egy Onomasticon nyomtatványát nyoma kezembe ilyen szavakkal: »Ezt kedves Horváthom az Úrnak maga a' Gróf (Szétsényi) küldi általam«. Megköszöntem viszontag általa a' Grófnak ritka szivességét, de azzal meg nem elégedtem. Fartatni kezdém Miller Urat meszsziről: mi módon emlékezett volna meg rólam a' Gróf, mint előtte eddig ösmeretlenről. Meg beszéllette Müller Úr a dolgot. Kért ő számomra *könyvujajstromot*. Szétsényi kérésére így felelt: »Adok igenis örömet, de tsak akkor, ha ki lépik oskolájából; mert Lajstromot Academicusnak adni másokat megbotránkozhatna«. Ekkor, hogy kitolná valamivel várakozásomat, Onomasticonnal kedveskedett. Noha szükségem volna, jobban könyvtárának lajstromára, mint némelyly henye Uraknak: még is örömet várok: mert botránkozást okozni, Hazámban épen nem akarok.

29. Reggel Ferenczyvel Meltzer László Itélő Mesternek Expeditorához Pók János barátunkhoz mentünk Vitkovits Miskám sugarlása után. Beszéllette volt Miskám, hogy találkoznak Póknál valamelyly régi oklevelek. Ezen valamin kapton kaptam s úgy siettem hazára ki nyertem jó szivű magyar barátomtól. Közel délig ezeket írogattam le hív másokban. A' levelek Petenyeházi familiához tartoznak. Egyik 1425 Esztdből, a másik 14... való. Délelőtt valamivel megkeresett Somsits Pongrácz Urfi. Ő mostanában Pesten exament tenni jött Sárdról (Somogy vármegyében), hol tanulja szülői házokban a természeti törvényt. A mult 1804 és 1803-iki esztendőkbekben Ürményi Úrfiimmal egy szálláson lévén tanítványom volt. Én végeztem el taval a szokott üdön kívül a Methaphisicát

Vele. Ekkor midőn Váiban nyilván vetekedtenek főbb uraságok előtt letzkéimből, ilyen tizimű írást nyomtattunk ki: »Adsertationes ex Methaphysica et Philosophia Morali, Utriusque Semestris, quas Exa. severioribus Examinibus (B. Ex Cosmologia die 25 Maii, ex Theologia Naturali 15 Junii, ex Philosophia Morum 25 Junii) Publice Propugnandos suscepere Ex Privatis Institutionibus D. Stephani Horváth AALL & Phil. Doct. (Pestini, Typis Francisci Josephi Patzko) Pronobiles ac Perdocti Domini Vincentius Ürményi de Eadem. Pancratius Somsich de Saard. Philosophiae alterum in annum auditores sc. sc. In oppido Provinciae Albensis Vái Die XXVIII Junii MDCCCIV. — »Nagy gyönyörűségem volt értelmes veszekedéseiket hallanom az öszsze tódult sokaság között. Most is más részről örülve gondolkozom arra: hogy már Ifiuságomban ilyly főnemes magzatokat tanítottam vala.

30. Most verik félre a harangokat, lövöldöznek, dobolnak, visítanak az utszák. Tűz vagyon! Elszaladok és szánakodom gondatlan, vagy szerencsétlen Ember-társamon. — Tiz órától fogva Tizenkettőd félig a' kutakból vizet húzni segitettem. Most nyomták tsak el (tizenkettőd félkor) egy háznak hamúvá válása után az ijesztő tüzet. A mint hálhatam, a' kotsisnak vigyázatlansága adott okot a veszedelemre a' ló Istálóban.

Aprilis.

3. Rendes abban természetem, hogy ámbár éjjel nappal dolgozni, tanulni, olvasni szeretek, mégis az olylyast, a mit meg *kölli* tanulni, nem örömet tanulom akkor, midőn köll tanulni. Ha már egyszer vége szakad a *köll*nek: akkor szoktam ujra szorgalmatosabban tanulni a' dolgot. Mindent előbb el szenved elmém, mint a német »muss-sein«-t.

8. Ma egy fertály kilentzre kezdettek el a' nagy heten tartatni szokott lelki elmélkedések. Meg jelentem: de a gyerkötékhöz nem érett elmekhez, alkalmaztatott szent beszédet nem nagy gyönyörűséggel hallottam. Minek már az efféle haszontalanságok? Ezek soha a' jóból való örömet nem érzetik elegendőképen Ifjainkkal, ezek a' roszból tökéletes életüt nem tesznek. Ha valakit kevéskét érdekelnének is, három nap mulva a' lelki elmélkedéseknek végökkal kihal az egész buzogás. Nem elég három nap; de egy esztendő sem elég arra, hogy bötsületes emberek legyünk. Egész életünket elmélkedésben köll töltenünk és arra készítenünk természetünket: hogy jó dolgunkban magunkat el ne bizzuk; szerentsétlenségünkben alacsony lelküek ne legyünk; segítsük lehetőleg ember társunkat; ne féljünk a' haláltól, mely elkerülhetetlen végünk. Ugyan a' bizonytalan érkezésű halálnak mindennapi emlékezete intsen mindennap arra is bennünket: hogy mentül előbb kezdjünk élni Hazánknak és barátainknak. Mit ér nekünk és a' Hazának az olylyatán polgár, ki egész nap olvasót morzsol ugyan, de ezen dolgán kívül, mint a henye rajok, napestig semmitsem művelkedik? Éltében meghalt az ilyetén Társaságunkban, mint a szerzetes Atyák és terhe a' Hazának, melylynek dolgozó tagául köllene neki szolgálai. Keserűség reá emlékezni menynyi Hazafi, menynyi Polgár, menynyi embertárs veti meg legfőbb tiszteit. —

Nékiken már segíteni sem lehet; nékik józan rendszabások alatt megjózanodnának. Talán hasznosabb volna mindenképen Szent Elmélkedések helett okosabb nevelést behozni! — Elég legyen már az Elmélkedés.

9. Délután ájtatosság után Virághoz ballagtam. Elbeszéllette hasznos szándékát Kurtiusról, a' kit ő Magyarra fordítani akar. Ditsértem igyekezetét, és ezen munkára hevesen buzdítottam. Örültön örülök, mikor effélékben munkálkodik, 's nem Diplomatikai, vagy Numismatikai értekezésekben. Alkalmatosabb százsorta ezekre, hogy sem amazok. Midőn én javasoltam neki a' Diplomatikai és Numismatikai könyv olvasást, nem azt akartam: hogy ezekről írjon; hanem hogy ezekben is járatos legyen. — Beszélgetésünk alatt bekopogot engemet kereső Vitkovits Miskám. Hogy vele tehát kényem szerint beszélgessek, elhagytam Virágot, és vele együtt szálásomra tértem. Olvasta itten egy üdeig Mindennapimat, és látván minapi tréfás enyelgésemet, Jambussal fenyegetett. Végre elmenni akarván, elvitte magával Galeotus könyvét Mátyás királynak jeles, elmés és nyájas mondásairól. Nem kétlem, hogy javaslásomra és ösztökéléseimre helettem, (mert nekem már régtől fogva volt erre kedvem) lefordítani fogja.

10. Tőle (Virágtól) haza térvén Ferentzyvel, ki épen keresett vala, Vitkovitshoz mentem. Ez már Galeotus munkájának jókora részét Magyarul szóllatta Előttünk. Meg érdemli iparkodásaért a' tetézett dicséretett.

Általa fog Mátyás, országunk ritka királya,
Tetteiért ismét áldatni: ditsérve beszéli
Böls, jeles és nyájas mondásait az éltes öregség
Magzatinak piperés könyvekből, hogyha Magyarban
Olvasván aggott kebelét lángokra hevülni
Érzi.

További szerentsét kívánván Miskámnak fordítására haza ballagtunk.

17. Délben a' nálunk evő Német miatt hon nem ebédeltem.

18. A temetés (Szünerits Márton temetése) alkalmatosságával osztogattak ki valami *Lessus Funeris* név alatt kinyomtatott verseket haláláról Deákul és Magyar nyelven. Az elsőt Grigely József a' Budai oskolában költésnek Tanítója, a' másikat Czinke Ferentz Grammatikát Magyarázó ugyan azon Budai oskolában szerzette. Nem nyertem a tola-kodó nép között nyomtatványt, azonban bele tekintvén egy szomszédom nyomtatványába láttam, hogy a' Deák Hatos versben, a' Pásztori Dal pedig Alkaikus versekben íratott. Az első versemérték nem igen alkalmas Halotti versekre, vagy legalább nintsen azokra nézve szokásban; a második épen nem pásztori versre való tudományom szerint. Belső mivoltokról, mivel nem olvashattam, hallgatnom köll.

24. Hallottam saját szájából Kovátsnak: hogy Virág ötlet szüntelen Tsétsi Írásmódától való elszakadásra ingerli. Nem hajúlt, ugy beszélte legalább nekem, 's nem is fog hajúlni kívánságának beteljesítettésére, meglévén eléggé győződve az ellenkezőről. Ezen tárgyban Sámuelem: Virág mit művelt? Kezén által menván a' nyomtatás dolga, megváltoztatta, tudta nélkül, a' szerző orthografiáját. Emberi Gyarlóság volt ked-

ves Virágomnak ezen tette, ha bizonyos: hogy szabad mindeniknek az illyes esetekben tulajdon meggyőződése szerént művelkedni. Én ugyan más Irásmódát el nem tudnám semmiképen híre és megegyezése nélkül változtatni. — Virágtól Kultsárra folyt a' látogatás sora. Közlötte Irásból velem Gondolatait egy általa kiadandó *Haza* névű hasznos írásról. Ennek készítésére engemet és Vitkovitsot már régtől fogva Társnak hív. Örömet megteszem, ha válik valami a' dologból, akaratát: mert ezen írásnak igazi hasznáról megvagyok győződve. Minden Pesti Vásárkor jőne ki egy darab, mely tiz árkusokból állana. Tárnya volna ezen munkának 1.) minden természetesek, mellyek a' Haza térein vagynak. 2.) A' hazai kézi művek. 3.) A' hazai polgári állapot. 4.) A' hazai és külsői állapot. Gondolataival mindenekben megegyeztek az enyéim, és az első rész kiadatását Augustusban tartandó Pesti vásárra határoztuk pro hic et nunc, mivel sajnos volna illy hasznos munkába ez idén bele nem kapni. Délutáni Letzkém után Révainál töltöttem az üdőt.

27. Öt óra után mégis egy kevéssé Révaihoz fordultam. Beszélette egy Vidéki Vendégének a' többi között, hogy Zsolnai Dávid Veszprémi Préposttól nem nyert több segítséget 250 fl. Grammatikáját kinyomtatásra. Ma hozták el jobbitás kedvéért az utolsó másfél arkust Grammatikája harmadik részéből. Mivel ma sem sokat jegyezhetek föl, megmagyarázom rövideden a' *Táragató Síp*nek valóságos értelmét Magyar nyelvünkben. *Tár* szavunknak ma több értelmei vagynak mint régenten valának: mert azt, a' mit mi e' szó alatt értünk, hajdan három különös szavak fejezték ki. Külömböztek őseinknek ajakokban a' *Tavar*, *Tárgy* és *Tár* nevek: mellyeket ma tsak *Tár* szóval ejtünk ki. *Tavar* a' XIII. században, sőt későbbben is, még szokásban volt, és kintset jelentett. Ebből és *nok*-ból, melly szavatska nálunk tisztséget teszen, eredett vala *Tavarnok* szavunk, ma megkurtítva *Tárnok* Mester. Annyit jelentett: mint ollyas hivatal, melly a' kintsekre vigyáz. Maga e' *Tavar* szó mindenképpen közös a' Lappokkal, kik a' kintset hasonlóképen *Tavernak*, a' kintsetskét pedig szakasztott a' mi rendszabásunk szerént *Taverats*-nak hívják. (Lásd: Ihre Lexicon Lapponicum. 460 a' *Taver* szónál.) Valóban a' *Tárnok* Mester szavunknak efféle eredetét és értelmét az is fölötte bizonyossá teszi: hogy ugyanezen szavunk majdnem mindenütt Latánúl *Thesaurarius*-nak fordítatik.

Néh. SZÉCHY KÁROLY másolatából.

PÁKH ALBERT KIADATLAN IFJÚKORI MUNKÁI.

Jeles humoristáknak, Pákh Albertnek ifjúkori művei közül eddig csak kettő volt ismeretes. Az egyiket, a soproni lyceumi Magyar Társaság 51. örömnepére írt alkalmi költeményt még ő maga közölte a pozsonyi Hírnök 1841 június 28-iki számában *Munka és Szorgalom* czímen, a másiknak a *Kárpáti kincs* cz. románcznak tartalmát pedig

Szabó Mózes ismertette *Pákh Albert pályája* cz. könyvében (megjelent Kolozsvárt Gombos F. könyvnyomdájában 1903). Egész terjedelmében azonban még ez a költeménye se látott napvilágot. Újabban a soproni evangélikus lyceum Magyar Társaságának régi érdemkönyveiből több költeménye és prózai dolgozata került elő, a melyek értékes adatokat nyújtanak e tehetséges, de korán elfeledett írónk fejlődéséhez. Azonkívül a jegyzőkönyvek is sok adatot őriztek meg önképzőköri buzgó működéséről.

Pákh 1839 őszén került Sopronba, mint a bölcseleti és teológiai tanfolyam hallgatója. Ugyanez év szeptember havában belépett rendkívüli tagnak a lyceumi Magyar Társaságba, a melynek rövid idő alatt legmunkásabb tagja lett. Költeményeket és prózai dolgozatokat írt, sokszor szavalt és bírálatokat készített. Szorgalmának elismeréséül 1840 márczius 7-én rendes taggá, június 23-án pedig titoknokká választották meg az 1840/41. iskolaévre. Működésének ebből az idejéből való az az indítványa, a melynek alapján újjá alkották a Magyar Társaság szervezetét. Mint legbuzgóbb tagot az 1841/42. iskolaévre ismét megválasztották titoknokká, illetőleg jegyzővé, mert később ezt a címet vette föl s e két év alatt ő volt a Társaság lelke, munkásságának új életre keltője és irányítója. Alább közlendő költeményein és prózai dolgozatain kívül még a következőkről van említés téve a régi jegyzőkönyvekben: *Párisi vérnász*. Dicséretben részesült költemény. *Az Istenhez a fergetegben*. Kítűzött tárgyról írt költemény. *Óda Kis János nevenapjára*. Alkalmi költemény a társaság alapítójának tiszteletére. *Hol az éden?* és *Sírok közt*; mindkettő költemény. Végül *Utóhangok* cz. örömnapi vers.

Az érdemkönyvekben a következő, eddig még nem közölt költemények és prózai munkák találhatók: 1. *Kárpáti kincs*: öt részből álló hosszú románcz. 2. *Fertő partján*; érzelmes lyrai vers. 3. *A' tengeren szülött*; jambikus menetű, rímtelen elbeszélő költemény, melynek tárgyát valamilyen képről vette szerzője. 4. *Hatvani gyűlés 1525-ben*; ballada. 5. *Érzetek az első félszázados magyar társaság' örömnapekor*; alkalmi óda a Magyar Társaság ötven éves fennállásának emlékére (1840). — Továbbá van két örömnapi prózai dolgozata; az egyiknek a címe *Szózat a' magyarosodás ügyében*, a másiké *Szellemi kiképzés*; — *ész és szív*.

Az alább közlendő munkák nemcsak Pákh lankadatlan buzgalmaról, hanem bizonyos költői és írói készségéről is tanuskodnak. Humoros és satirikus tehetsége azonban, a mely későbbi írói pályáján ismertté tette nevét, ez ifjúkori műveiben még nem nyilatkozik meg.

Kárpáti kincs.

Románcz.

I.

Szép vidék Szepes' vidéke,
Kellemföld vadonja is.
Szép leány Szepes' leánya,
Bájló arcza bár hamis.

Illy volt Róza. Kék szeméből
A' borutlan ég lövelt.
Szóke fürtje, bájalakja.
Elvarázsla férjkebelt.

Számos ifju forgolódott
A' deli leány körül,
Ámde bársonylágy kezének
Semmi kérő nem örül.

Mert szép Róza szív mélyébe
Zárta leghőbb vágyait,
S titkolódzva rejté keble
Ábrándszülte álmait.

Némi gőg könnyelmű daczczal
Szép szívére árnyt vete,
Mert szép szókat, mély udvarlást
Róza főkép szerete.

Számos ifju élettársul
Kérte Rózát; ő hevült,
'S bár örömmel látta őket
Keble csak egyért feszült.

II.

Andor volt ez, a' vidéknek
Legkitünőbb csillaga,
Kellemteljes kültartása
Hölgyeknél varázs vala.

Mind bejárta ő Szepesnek
Legregényesb bérceit,
Hol vadonban vad ropogtat
'S bányász ássa érczeit.

És hol Kárpát' legfőbb orma
Ős havával égbe nyúl,
Hol rideg fagy- 's sziklahalmon
A' növény gyéren virul;

És a' fúrge zerge' talpa
Röpve szökdel szirteken,
'S mély tátongó árkok felett
Borzadás ül a' szíven;

És hol a' zuhany habozva
Sziklacsúcsokon rohan,
Szóval: hol Kárpátnak bája
Vészszel párosulva van, —

Ottan Andor vést nem sejtve
Bátran és merészen járt,
Férfi keble ott leginkább
Élvet és gyönyört talált.

Lágy szerelm volt, a' mit Andor
Róza mellett érezett,
Róza' arcza is sugárzott,
Andor ha közelgetett.

Ámde Róza önmagát csak
Fényes sorsra méltatá,
És kezét az érdemesnek
Drágán adni gondolá.

III.

Igy midőn egy estve Andor
Tőn szerelmi vallomást,
'S mézes ajka szép szavával
Nem vété el a' hatást:

A' csapodár Róza' keble
A' szerelmnek lángitól
Gyuladott 's e' szók ömlének
A' kevély hölgy ajkiról:

»Andor! érzetim jelentik
A' szerelm' hatalma nagy,
Im előtted nyíltan vallom,
Szűm' jeleltje hogy te vagy

Véled uszni át az éltet
Végre elhatározám,
Am a' feltét nagy, mi mellett
Egyedül jutandsz hozzám.«

»Szólj, ó Róza, szűm' bálványa?«
Igy szól Andor hirtelen —
»Mond az árt, mely birtokodhoz
Engem' a' boldogot viszen!

Szólj ó Róza! legyen bármi
Nagyszerű a' feltét 's ár,
Csak csekély lesz az, mert hozzád
'S bájaidhoz útát tár.

Kelljen bár mély tenger' árján
Túl hazákba hajtani,
Ott arany gyapjat Jásonként
Colchisből ragadni ki ;

Vagy mint Hercules tizenkét,
'S kétszer annyi bajt 's veszélyt
Itt vagy ott legyőzni kelljen
Mond! — ó nézd e' szenvedélyt!

Túrni, tengni kelljen bármint,
'S küzdni harci síkokon,
Vagy lelkekkel szembe szállni
Éjfélkor gyász-sírokon, —

Bármí árt szabál kezdedre,
Mond ki nyíltan Andornak,
Nem sokalja azt hős keble
A' merész kalandornak!*

IV.

»Ó minek sok szép beszédet.
Így szól Róza gőgösen —
»'S szót minek halmozni ott, hol
Célodhoz csak tett viszen ;

Mondják, Andor, kebled bátor
És merész szívet takar,
Fő tulajdonod kalandszomj
'S rettenthetlen férfikar.

Ezt dicsően bémutatni
Itt a legszebb alkalom,
Ha kívánod, hogy kegyem rád
Édes üdvet árásszon.

És csak úgy, ha teljesíted
E' jelen kívánatom',
Férjhez illő kérésidet
Majd nőd én kihallgatom.

Halld tehát, 's figyelj szavaimra,
Mellyek bár szokatlanok,
Ám hogy Róza nőd lehessen,
Ez lesz egyedüli ok.

— Népregékben él a' monda
A' kárpáti kincsekről,
És a könnyen hívő népség
Számaltant regél erről.

Ott hol Lomnicz csúcsa mellett
Büszkén kél a' Királyorr,
'S a' Zöld-tóból a' zuhatag
Gránit-szirteken kiforr.

Ott egy vad setét üregben
Kárpátbércz' kincstára van,
Rémes szellemek' sajátja
Vége nyúl határtalan.

A' kis ösvény, melly felé visz,
Telve baj 's veszélyekkel,
És olly rejtett, hogy nyomát még
Csak kevés fedezte fel.

A' bementi ajtó könnyen
Nyíl meg bármí lény előtt,
Ám belől sebes folyóár
Elrettentí a' jövőt.

Nyíl módjára ront, sodor, dönt
A' zúdúlt folyammeder,
'S árja mindent, mit felkaphat
Mély örvénybe vonz s teker.

Gyenge deszka-palló a' híd,
Melly tulpartra elvezet,
Ám olly szív nem hág reája,
Élni melly soká szeret.

Csak kevés szerencse-bajnok,
A' halál kit nem gyötört,
A' hullám felett magának
Bátor szívvel útat tört.

Ám kinek szerencse kedvez,
S' a ki vész között nem fél,
A' barlangban túl az áron
Szemfényvesztve nézdegél.

Egy téres szobában a' kincs
Csillogó halomra kel,
Mellyre nagy karbunkulus-kő
Szerte hajnalfényt lövel.

Itt arany 's ezüstrudakból
All a' fal' szegélyzete,
Itt találni minden ékre,
Mít néember szerethete.

Itt ragyog teljes diszében
A' hölgy' fő kívánata,
Karperecz, gyémántöv, gyöngysor,
'S drága-kő egész hada.

De minek leirni mindezt?
Hisz' te úgy is láthatod,
Csillogó halomra gyűjtve
A' hölgy éke mint van ott?

Vágyaim csak egynehány pár
Ékes hindu gyöngysorok,
Mellyekkel menyekzőnk' napján
Tündökölni én fogok.

Mellyeket te megszerezni
Karpát hegy' kincstárából
Fogsz, ha kebled kíván édes
Nőszerelmet Rózától,

És e' vágyam' teljesíteni
Holnap tüstént utra térj,
'S két nap mulva jegy-gyűrűnknek
Váltására itt be érj.

Mert ha ekkor nem leendsz itt
Elveszettnek vélelek,
'S szomszédunk Matyus' fiának
Nője már ekkor leszek !

V.

Andor megy. — De szíve mélyén
Bú 's keservnek férgé rág.
»Mint tud Róza olly rút lenni!
Róza! — a' legszebb virág !«

Őt megvetni a' kevély lányt
Szíve elhatározá,
Ki csalódott szép reménynek
Érzetét reá hozá.

Búsan megy, de vigan tér meg
Keble leghőbb kincsevel,
Ilka ez, most nője immár
Szíve' hű szerelmével.

Nagy-Szálók' szép fürdejébe,
— Melly a' Karpátbércz alatt
Számos vendégtől keresve
Ifjat, hölgyet mulattat, —

Tért be Andor, 's ott szép Ilka
Erzetit kihallgatá,
Nője lett 's a' boldog párra
Aldását az ég adá.

* * *

Róza' gögje a' vidékben
Minden ifjuhoz jutott,
'S tőle minden, ki szerette,
Mint kísértettől futott.

Róza várt és nyugta nem volt.
A' sok kérő kimaradt,
Mert Mátyás és többi társa
Tőle tüstént elszakadt. — — —

Így jár minden hölgy, ki könnyen
A' kérőknek fittyet hány!
Így mint Róza, a ki most is
Rozzant törpe aggleány!

'S a' Karpát-kincstár gyöngyére
E' napig még búsan vár;
Ilkát, a' legszebb nő-gyöngyöt
Andor mellett látja bár!

Packh Albert m. k.
Igló—Szepes Vm.
1840.

A' tengeren szülött.

(Festvény után.)

I.

Dióhéjként lebeg hullám-tornyok között
A' könnyű sajka a' bős tengeren.
Körötte és minden felől veszély.
Alól a' végetlen határú óceán,
Felől a' boltos aether' kúpja kél;
És óceán és aether vadul viharzanak.
Alant a' hab zajog, felől sötét ború lebeg.
Ott olykor felriad villámok közt az ég
'S a fellegek' zenéje dörg;
Itt a' zúdult elem' mély sírja tátong,
'S biztos halált rejt áthatlan kebele. —
— A' kisedd sajka él csak a' roppant űrben;
A' messze láthatár kihalt.
Öröm' sugárja 's kín' sötétje tűnik fel
A' kis hajószeren küzdőkön.

A' sajkán kinszagatott arcvonalokkal
 Egy ifjú halvány nő alélva éledez.
 A' szűz ajk' rózsás pirja elvirított,
 'S az égi szem' derült sugárja törve van.
 Mellette a' hű szolgáló görnyedve
 Térdén áll 's ápoló kezekkel a' szülő
 Anyának égető kínját oltja;
 Szemén tettetlen részvét gyöngyi csillognak.
 Az aggó férj 's a' nyers hajóslegény
 Elszánt 's edzett kebellet a' habbal küzdenek.
 Felső ruhájokkal mindketten a' gyengült
 Szülőt takarják és az új szülöttet befedik.
 Vitorlákat tárnak ki a' vészdukt dereglyén
 Vagy szélbiztos sátort vonnak fejük felé.

II.

Dióhéjként lebeg hullám-tornyok között
 A' könnyű' sajka a' bőszen tengeren. —
 Benn aggódó révésznek működnek
 Rettegve félve a' közel sülyedéstől.
 A' nagy veszély feszíti izmukat.
 A' vész nő, az ádáz orkán dühöng —
 A' tenger és ég egymás ellen eskvének!
 Nő a' vész — és a' sajkán nő a' rettenet.
 Mit a' műértő kar kijobbít most,
 Mi biztosítást a' hajós teszen: —
 Azt a' vihar más pillanatban
 Majd féktelen dühével elrombolja.
 Az összevert szálfákban rés nyílik,
 'S aggasztó zajjal a' hab toldúl közzéjük.
 Vitorlájok enyész — kised árbczúk dül —
 'S a' mentő sátor szél' szárnyán lebeg!
 A' kinszenvedt ifjú nő ébredesz,
 És vad fájdalom oszlik tőle azonként,
 Körötte mint a' barna habra hab torúl,
 'S fölötte mint sűrű felleg sötétedik. —
 »Hol drága gyermekem? hol kinszülöttem?«
 — Első hang, melly leszáll szülői ajkiról —
 »Ölembe kedves! itt keresd, itt édened,
 Mosolygva melly neked elődbe nem virult.
 Kín 's rettenet volt léted első perczenetje,
 Csak kín' fiává születek e' bőszült ég alatt,
 Hol döngő fellegek, 's üvöltő orkánok
 Borzasztólag hirdették e' föld' új fiát!
 Bár éltedben rémítőbb kint ne esmerj:
 A' tépett szívnek vad fájdalomú kínjait!«
 — 'S a' gyenge féregként hánykódó szülöttet
 Vékony pólájában hideg keblén
 A' dulongó vész ellen őrizi.

III.

Dióhéjként lebeg hullám-tornyok között
 A' könnyű sajka a' bőszen tengeren. —
 És merre megy és merre hajtatik,
 Csak mély örvény tátong alatta mindenütt.
 A' dült keblű atyát kettőztetett erő
 És folytonos küzdés csüggedt nem teszük.

Gyengült szívében és hörgő keblében
 Még jobb remény' fényárja kel.
 Nő a' zaj 's vész. — A' tenger' képe rémitő!
 Itt egy hullámszobor iszonyt gerjesztve
 Lecsap — 's a' sajka mellett tág örvény nyílik!
 Ott a' villám' cikája borzasztó dörgéssel
 A' rettegő hajós' jobbánál levág,
 És sűrű árvizt loccsant szerte szét.
 — »Jer hát ifju világpolgár!«
 — Szóll elszánt hangján az agg matróz —
 »Ölembe jer! Keresztelő papod most én leszek!
 Végórád itt. Sajkánk bölcsőd, koporsód is;
 Sírod tenger' tágas kebele!
 Jer! hadd avassalak keresztyének' sorába,
 Csak így szálj-át elhúnyt előidhez! —
 Fel, fel fiú! tedd ez utó-szolgálatot,
 Végórádban szent tettnél légy segédem; —
 Meríts vizet tenger' mord öbléből!« —
 — És felragadja az új szülöttet
 'S átihtetett érzékenyült keble
 Buzgó imával a' kínok' jelettjét
 Átadni készül a' keresztyénség' ölébe!
 Míg a' matróz fiú remegő kezével
 Kalapját tenger' vízzel tölti meg.
 Sietve nyúl e' szent keresztség — medenczéhez
 Az agg matróz, 's az uj szülött' agyát
 Atya, fiú és szent lélek' nevében
 Tenger-vízzel fűrésztli meg. —
 Alig dörgé ki még vég Amenét,
 'S im egy hullámszobor le csap reájok;
 A' víztömeg a' mély fenékbe vág —
 'S a' könnyű sajka nem küzd többé a tengeren! —

Télelő 20-kán 1840.

Packh Albert
 Igló—Szepes.

Érzetek az első félszázados magyar társaság' örömmünnepekor.

Él a' nemzet! Zöldel a' hon!
 Zeng a' nyelvnek bájszava!
 Isten a' magyar hazára
 Végenyésztet nem hozza!
 Nemzetünk él, 's érczkeblében
 Él törvény 's jog' érzete;
 Béke leng honunk határán,
 Fénylő hajnal kellemtáján;
 És a' nyelvet némító vágy
 Hála! célt nem érhet!

Kis körünk is áltálélte
 Félszázad' sok éveit;
 Átihtette bájvarázsszal
 Sok hevültek' szíveit
 'S im! már ötven év' gyümölcsét
 Látjuk és mi élvezzük,
 És szívünk az ég' urához,
 Kis körünk' védangyalához
 Háladalt zeng, 's e' fohászok'
 Ébredésit érezzük: —

Szenderedni kezdte nyelvünk
 A' mult század' végszakán,
 'S mint szerelmitált ivó hőlgy
 Szunnyadott e' szép hazán.
 Ámde érte hön buzogva
 Lánggal ége sok kebel;
 Mert a' nyelv gyulaszta szívet,
 Honhoz 's hon' javához *nívet*,
 Melly hön lángoló körökben
 Vágyait találta fel.

»Adjad isten, hogy hazánknak
 Ősi nyelve, bájszava
 Zengjen a' magyar vidéken,
 Mint Syrenek' lágy dala!
 A' magyarnak nyelve éljen,
 Terjedjen határain,
 És *magyar* szó ömledezzék
 Az egész nép' ajkain!

Hol Dunánknak szöke árja
 És Tiszánknak habja zúg,
 'S hol Karpát' hófedte pércze
 A' magas fellebbe rúg:
 Mindenütt *magyar* hang intse
 Jóra, szépre a' szívet,
 Öntsön a' meleg keblekbe
 Tiszta honfi érzetet!

Sok kitűnő lángelmének
 Legyen szíve' hangja ez,
 Tudományok- és tanoknak,
 (Mellyeket homály fedez.)
 Nyelve ez legyen mi köztünk,
 Ez komoly tárgy szózata,
 Mély, szilárd tanokra illik,
 Kellemteljes szózata.

A sajtóvarázs löveljen
 Szerte fény sugarokat'
 Szüljön, 's napvilágra hozzon
 Oktató írásokat.
 Számos nyelvintézetekben
 Sok tudósok küzdjenek,
 'S csengő hangjaink határozott
 Tisztaságot nyerjenek!

Szent igaznak és valónak
 Legyenek tolmácsai,
 Kegygyel szóljanak nyelvünkön
 Országunk' hős nagyjai.
 Tisztán hangzzék és szilárdul
 A' biró' itélete,
 Részrehajatlanul fennálljon,
 Mint Themisnek mérlege.

És te nemzet, adj e' nyelvnek
 Bájt, erőt és kellemet,
 Nyilant vallja mindig ajkad,
 Mit szívet hön érezett.
 Álhit 's tetetés ne szólljon
 A' magyar' szaván soha;
 Nyiltra csak és férfiasra
 Illő nyelve alkata.

És az ős Hunyad' fiának
 'S Zrinyi hősi tetteit,
 És hazánk' hajdankorának
 Mind megannyi hőseit
 Zengje e' nyelv, és gyulassza
 Honfi tette szívéket,
 Ősi szép szabadságában
 Kedveljük csak létünket!

És az ifjak' szíveikbe
 Sugjon ez dicső erényt;
 A' magyar hűség' csirája
 Hajtson bennök ép növényt.
 Minden jót e' nyelv növesszen
 A' magyarban már korán;
 Így tűnik fel majd egünkön
 A' legtündöklőbb korány!

Igy viruland a' magyar hon,
 'S a' magyar hős sarjadék
 Így lesz ép, mívelt, szabad, nagy,
 'S a' honért buzogva ég.
 'S így regélik külhonokban
 Szép hazánk határiról:
 »Hol magyarnak hangja ömlik
 Ottan isten' ajka szól,
 'S hol magyarnak ajka zeng
 Ottan istenáldás leng!«

Pakkh Albert
 Igló—Szepes.

Hatvani gyűlés 1525-ben.

(Ballada.)

A' hon egét ború fedé,
 'S véstelte fellegek —
 'S az őrködő magyar Karok
 Hatvanba gyűttenek.

Szép számú buzgó honfival
 Telék meg a terem,
 Hő szívekben lobogva ég
 Lángzó honszerelem.

Tanácsra összegyűttenek
 'S még nincsen nádorok!
 »Verbóczy nádorunk!« rival
 Egyszerre száz torok.

Éljen-vihar harsogva zúg
 A' négy falak felől;
 Verbóczy jó, örül, köszön,
 'S Verbóczy elnököl.

'S helyet szerényen foglal el
 A' zóld szőnyeg felett —
 Leülnek majd a hős Nagyok
 Aczéljok csörtetett.

Ősz fürtű tisztos püspökök
 Ülnek jobb oldalon,
 Tömött szakáluk meghajol
 A' zóldes asztalon.

Piros kis sapka vonja be
Havas gyér fürtjüket,
Es barna hosszú csuklya-nem
Redőzi testöket.

Balról világi honfiak
Ülnek le rang szerint;
Szemökből a' bátor kebel
Fénylő sugára int.

Peng a' sarkantyu, 's baljokon
Nehéz aczél csörög;
Sűrű bajúsz 's barkó közöl
Szavok ki menydörög. — —

Verbőczy szól — 's figyelme lepi
A' Rendek' kebleit;
Élénk színnel rajzolja le
A' hon' sérelmeit.

Utánna tűzzel szónokol
A' bátor Zob Mihál,
'S kifejtett véleményiben
Verbőczy mellé áll.

»Lajos király gyermek-király,
Kormányra gyenge még!
Bizalmát kikbe önti, az
Mind romlott gaz cseléd!«

Igy ordít a' tömött terem
'S a' sok békés vitéz;
Ez szólni vágy, felelni az —
'S zavar 's zajongás kész.

'S a' hon javáért harczolók
Buzgón kiáltanak,
'S kik szóval czélt nem értenek,
Tettekhez fogtanak.

Tűzzel kiáltoz Zalkay
Esztergom' érseke,
'S a' mint kiált, hószin-fehér
Szakála rezege.

Alakja szenvedélyesen
Előre meghajol,
Hadar, — asztalra vág keze,
'S dühödten szónokol.

Verbőczy int, Verbőczy szól —
A' gyűlés vége lett;
'S Budán a' bajnok Frangepán
Toronyba tétetett.

Az ifju büszke Frangepán
Átellenében ül,
Barnúlt szemöldén a' harag
Redője elterül.

»Megenged Tisztes Érsek Ur,
Itten csalatkozik!
És szórni rút szidalmakat
Paphoz nem tartozik!«

»Gaz, a' ki ellenem!« — kiált
Az érsek, és vadúl —
»Kristóf uram tanácsira
Még senki nem szorúl!

Éretlen gyermek akkora
Szólhat, ha kérdezik,
Különben a' gonosz fiú
Ajtón kiűzetik!«

»Elég!« — riad fel a' merész
Magsértett Frangepán —
»Kristófnak Érsek ur!
Kard csörtet oldalán! —

»Hah! nékem ezt! e' közhelyen
Ó Szenttel így beszél! —
Oh szent atyák bámuljatok,
E' gyáva még is él!!« —

Kiált az érsek, 's átborúl
A' zöldes asztalon,
'S a' felgyuladt hős Frangepánt
Ragadja ott nyakon.

Parázként gyúl hevült agya
Vadúl szikráz a' szem, —
Körmét Kristófbá vágja be,
'S szakála gyér leszén.

A' felbőszült hős Frangepánt
Türelme elhagyá,
És a' dühöngő érseket
Legott arczúl csapá.

Vad lárma támad, 's a' Nagyok
Szót szóval váltanak,
Kik Frangepán, kik Zalkay
Részére állanak. — — —

Fertő partján.

Játszva úszik messze Fertő
Kéklő habja 's csendesén.
Tiszta nap ködét felvette,
Kis szellő sem küzd felette,
Síri csend a' tág vizen.

Csak viruló partján látni
Szőlőkerti halmokon
Élő lényt. A' bő szüretnek
Gazda 's népe mind örülnek, —
Büredő nincs arcukon.

Keblem a' vizár' széléhez
Vonz 's felé erővel hajt.
Ott találok szivnyugalmam'
És belé rejtett bizalmam
Elfelejtet bút és bajt.

A' túparti fénylő tornyok
Mint mosolyganak felém!
Túl a' kisdud tenger' árján,
Túl vidék' kies határán
Üdvömet mint föllelném!

Látom a' tájat, a' sziklatetőt,
Látom a' tájbani rónamezőt,
Távol a' Kárpatok ormaitól
Pezsgeni lágy szelek' árjaitól, —
Merre repülne szívem
'S vonz dobogó kebelem!

Terjed e' tájban egy édeni völgy,
Környezi hantjait őskori tölgy,
Árnya alatt gyakor álmaozám,
És a' jövőket előmbe hozám.
Látszik e' völgyben a' kisszerű ház,
Sűrű körülte a' búzakalász.
Közte az út csupa rózsabokor
Szép ott az őszi gyümölcssteli kor.
Látom e' házban az angyali lényt
Tiszta-erénytelit, ámde szegényt,
Nem piperét, de ki bájalakú,
'S díszre kinek nefelejts koszorú.
Látlak o Irma, te hú szerelem!
Képzetelemb' te vagy, te velem!
Mindig utánnad eseng szomorú
Szívem, mig elemészti a' bú!

Szűm te érted vágy röpülni
Fertő túl vidékire,
És Fertőnek mély hullámján
Átevezni torlott habján
Szép hazámnak telkire!

Pachh Albert m. k.
Igló—Szepes Vm.

Szózat a' magyarosodás ügyében.

Örömrzettek közt hagyók el, Nagy Tek. Halg. még mindig ifjú erővel diszló társaságunk első félszázadát, 's reménnyel telt kebellet léptünk jövője fátyolozott éveinek korszakába. Ötven szép éveken át munkálódtak eleink a' dicső Alapítók példájok által buzdíttatvák, a' haladás pályáján; 's ha tekintjük álhatatos munkálódásuk hazafiúi szent célját, szorgalmuk eredményét, — örömrzet fog el; ha nézzük azon számosakat, kiket társaságunk volt szerencsés kebelébe fogadni, kik itt vetették hazafiúi és emberi jelességök alapját, — illő méltányolásunk kifejezésére magunkat csekélyeknek és gyengéknek érezzük. Csekélyeknek: mert az esmeret és tudomány magasb fokán állók hivatásá, azoknak tetteikről ítéletet hozni, kikben egész nemzet tisztelete központosúl; gyengéknek: mert az érdemek megítéléséhez szükséges előkészületekkel nem bírunk. Nem célom tehát M. T. H. társaságunk és annak tagjai ötven éveken szerzett érdemeiket feszegetni, szorgalmuk eredményeit vizsgálni — bár azt az idő és hely körülményei most, egy új félszázad előcsarnokán némileg kívánni látszanak, szavaim csak társaságunk ötven évig hiven követett elvének és céljának üdvös voltát emelendik ki.

Ezen elv, ezen cél, mi most nemzetünk ébredésének reggelén mindenki-
ben elmulaszthatlan kötelesség, ez a' *nemzetisedés szívben, lélekben!* —
Nem mondok én ez ügyben semmi újat: — a' magyarosodásnak honunk
virágzására elkerülhetlen szükségét főleg ez utolsó félszázadban számtalanok,
alapos esmeretekkel bíró 's honszerelemtől lángoló férfiak eléggé
bizonyították be; annak minél előbbi terjesztését hathatósan sürgették
és országunk gondos atyjai a' nemzetet már is czélszerű intézkedésekkel
örvendeztették meg. Nem mondok olyat, miről ezen N. E. Gyülekezet
csak egy tagja is bensőképen meg nem volna győződve, csak egy is a'
haza ezen szent szavának ellenszegülő elveknek adna helyet szívében!
Hiszen Ti minket pártfogoltok; a' magyar nyelvbeni előmeneteleinknek —
elmulaszthatlan kötelességünk mikénti teljesítésének — megvizsgálására
összesereglettek, 's ha próbatétünk végével öröm sugárzik, vagy bú
sötétül arcotokon, az mind csupán honi nyelvünk iránti szives részvét-
ből támadand! Mélyen van az ember keblébe egy édes érzélem vésve,
melly minden szépnek, jónak kutféje; melly a' gyengét és erőset tehet-
ségeihez mért legnagyobb áldozatokra ragadja: a' *hazaszeretet!* És azért
ne nézzétek szavaimat hiú ifjui ábrándozásoknak, mik a' kor múltával
önként eltűnnek: belőlem az én és pályatársaim legtisztább meggyőző-
dése szól. Honszeretetet kíván tőlünk a' nemzet 's mit tehetünk mi e'
részben egyebet, mint szólni, mint sziveinkbe hazafiúi elveket és érzése-
ket oltani, mik minket egykor tettekre ragadók leendhetnek. Szabad
legyen tehát nemzeti nyelvünk ügyében, nemzetünk és társaságunk érde-
kében parányi szómat emelnem, mellynek leginkább most érzem ékes-
szólási varázserő hiányát, midőn olly sokszor elmondott tárgyat ismétlek.

Ohajtjuk mindnyájan boldogulva látni Hunniát; keresünk kell
tehát az eszközöket, mik által ez elérhető. Már egy mult századbéli
írónk¹ — 's előtte úgy, mint utána számtalanok — mondá: »*hogy
valameddig mi serényebbek nem leszünk nemzeti nyelvünk mivélésében;
valameddig azt az egész hazában közönségessé nem tesszük, valameddig
az oskolákba, polgári és törvényes székekbe be nem visszük és vala-
meddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, mellyek által nyelvünk
virágzóbbá tételhetnék, — soha addig sem természeti, sem erkölcsi,
sem polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk.*« A' magyar
nyelv tehát az, mellynek mivélése 's terjesztése által legfőbb célunkat,
nemzetünk boldogságát érhetjük el. Elég volna ezen állítás igazságának
bebizonyítására azon számtalan hazafiúi intézkedéseket elősoroznom,
miket naponkint látunk lelkes honbarátok, széles tudományú férfiak által
létrehozatni; említenem azon kegyes rendeleteket, mik által országunk
hűn gondoskodó fejedelme a' nemzet legbuzgóbb kívánatát legczélszerűbb
eszközök által segíti elő. De azon kívül is, olly könnyen folynak ezen
állítás okai, olly szoroson vagynak a' nemzet érdekével egybekötte,
hogy bár merre tekintünk, bár mihez fogjunk, azon sóhajtás tör ki kebl-
lünkéből: vajha e' nép egymást jobban értené, vajha egy közös nyelv
bájos köteléke által a' jóra, szépre szorosban egybeforradna!«

¹ Décsy S.: Pannóni Féniksz cz. m. 1790.

A' magyar nyelv közzététele által először is erősebbek leszünk a nemzetiségben. Van egy húr a' hazafi keblében, mely mihelyt megpendítettetik, a' legédesb érzet futja át velönket, keblünk dagad 's örömittasan karoljuk át képzeletünkben hazánkat, honfitársainkat. Ez a *nemzeti önérzet*, mely a' felvilágosodás különféle álláspontjához képest, különféle alakban jelenkezik. Majd nemzetünknek sajátágos természete, szokásai, viselete, zenéje, dalai ragadnak egekbe, majd ismét polgártársainknak tudomány, művészet 's iparbeli sajátágai hatnak ránk kellemesen. Ezen nemzeti önérzet, mondom, a' kor és műveltség haladásával változik 's tökéletesedik. Tekintsünk a' multba, 's olly időkre akadunk, mellyekben sokan nyers szokásokban, tulzott függetlenségben, pazar kűfényben vagy kűlnépek szigorú utánzásában kerestek dicsőséget, nemzetiiséget. A' sajátágos küldisz ugyan — ki merné tagadni? — a nemzet életéhez szorosán megkivántató; »*Nemzeti fény a' czél, hogy elérđ, forrj egybe magyar nép!*« így kiálta fel nagy Kőlcseynek is; azonban »*a' magyar ember nemzetisége* — mikint honunk alapos ismerője gróf Széchenyi állítja — *egyenes, bátor 's komoly férfúú érzs a' szó legtágabb értelmében, szabadság imádás, hon legforróbb szeretete 's az élet kész elhagyása törvényes királyáért.*« Olly tulajdonok N. T. H., mellyek nélkül nincs nemzet, nincs ország, melly fennállhatna 's nyilsebességgel ne rohanna az egyes embert szintugy, mint milliókat elnyelő sírba! És mi lehetne az, mi ezen tulajdonokat, ezen nemzetiséget kitörűhetlenebbűl oltaná a' haza polgáraiba, melly a' nagyra, kicsinyre egyenlőbben hathatna, keblét egyenlőbben gyulasztaná, mi egyéb, mint a' közös nemzeti nyelv? Vajjon mit tett a' világ egyik legnagyobb polgári és hadi ügyekben egyaránt jártas férfja, Caesar, hogy meghódított idegen népeit a' közűgy szeretetére, a' nemzetiség ébresztésére 's fenntartására tűzelje? Hazája nyelvének, a' római nyelvnek tanulására készítette. — A' nemzetiség a' népben az, mi egyesekben a' lélek; a' test ép lehet, mozoghat, darab ideig ki is bírja a' csapásokat; de aludjék benne a' lélek, mellynek művei sem idő, sem emberi szenvedély szőrnyeinek nincsenek kitéve, — 's a' jót és üdvöst fakasztó csirák a' szívben soha sem fogamzhatnak meg, soha sem hajthatnak jótékony gyümölcsöket.

Hathatósan *elősegíti* tovább a' magyar nyelv egyetemítése a' *műveltséget*. Ha tekintjük a' közelebb lefolyt évtizedeket, örömmel látunk nemzetünk majd minden osztályaiban olly sebes haladást, millyet a' nemzetek évkönyveiben csak keveset találhatunk. Nemzetünk csak néhány évtized óta élvezi a' műveltség mindenható sugarait. Voltak idők honunkban, igenis voltak, mellyekben a magyar ébredni, fényleni 's hatalmas külnemzetekkel egyenlő műveltséggel kezdett birni; — örömmel emlékezik mindenkit, N. Lajos és Mátyás korára! — azonban a' magyar lát-határ borult, szórta az ozmán, szórta a' belviszály pusztító villámaít; a' szelid toll őlő karddá változott, s' melly olly szépen haladt elő, a' nemzet, messze visszavetettet! A' keresztyénséget, az európai műveltséget vész fenyegeté, 's az elszánt nemzet ellenálló kőfallá lett, erő kőfallá, mellyet az ellen golyói szűntelen rengettek, mellyről hazafiság és vallás ropogtatták ágyuikat, de mellyet a' tároगतó sürgető szava,

később az egyenlenség férge miveletlenül 's rongálva hagyott és senki, senki nem gondolt annak felépítésére! Szerencsétlen századok, mik a' nemzetet sír szélére állítottátok!! Nem volt nemzeti közös nyelv, mi a' népet bátorságra buzdította, mi miveltséget terjesztett, mi egységet eszközölt volna. Nemzeti nyelvünk elhanyagolásaért eleink szörnyen bűnhődtek! Honalkotó apáink nyelvünk terjesztésével nem gondoltak, meghódított népeiknek saját nyelvöket meghagyták, megelégedvék azzal, ha a' szittyá magzatot ön körükben ápolhatták 's ennek dallosai által hevítethettek. István királyunk kereszttyén szokásokat hozott be, 's ezeknek terjesztői által idegen nyelvet a' közügyekbe, melly törvénytelenül bitorlá majd egy évezreden át az uralkodást, melly hálátlan vendégkint kitolá a' jószívű házigazdát saját házából 's ebbe lassanként úgy bele szokott, úgy elhatalmasodott, hogy a' ház előbbi ura csak görnyedve, félve alig tenghetett; és a' zsarnok úr és hatalmas pártolói köréből kiszorítatván, a' házlakók alsóbb osztálya közt éldegélt, fenntartva közöttük az előbbi háztartásban divatozó szokásokat 's erényeket. Nem úgy a' mi korunk! Ez a' zsarnok fájdalmas lánczait megtöré 's folyvást igyekszik azokból szabadulni 's helyébe a' ház törvényszerű urát állítja vissza jogaiba. 'S ez óta kezd nemzetünk ujra ébredni, élni, ez óta kezd tudományoknak 's mivészeteknek áldozni, csak ez óta derengnek a' mivétség sugarai. — A' római nyelv aranykora, élete, még a' mult évezred homályiban tűnt le, és sokszor mondatott el felette: »Béke a halott hamvaira! Ő megtevé pályafutását, 's áldás követte nyomait, áldás kortársait!« — 'S mi még is előrántottuk a' halottat sírjából, letéptük róla az őskoru tiszteletteljes öltönyt, divatunkkal megegyező ruhát adtunk reá, 's mindenképen kénszerítők velünk élni 's működni, velünk változni 's haladni! Vajjon lehetett-e ezen holt nyelvnek erős, szívet, lelket rázó hangja, melly a' nemzetet üdvös tettekre buzdítsa? vajjon lehetett-e költőink, íróink, kik azon római ideálok ellenében megállhattak volna? vajjon hanyadik része a' nemzetnek értette volna szívök hangjait? A' latin nyelvet a' kívánatíhoz képes változtatni — mit tennünk kellene, ha tovább is fenntartanók, — annyit jelentene, mint azt természeti szépségéből kivetkeztetni. Cicero nyelvének — ha azt csupán a' tudósok szobáiba zárjuk is — mindig akadandnak buzgó pártolói, találkoznának, kik a' római classicus világ művei által hevülve, azokat szorgalommal tanulandják, 's azoknak kincseikkel magokat és nemzetöket gazdagítandják. Tudósoknak tehát a' latin nyelvet, 's azoknak, kiknek arra közvetlen szükségök van, — legyen a' magyar egyetemi és kelni fog — mint már mutatják a' hajnali sugarak — a' tudományok és mivészetek dele.

A' magyar nyelv végre az, mellynek közönségesíttetése által *egység eszközöltetik a' hon lakói közt.* Kis hazánkban eleitől fogva a' mi időnkig annyi felekezet volt, mennyit a' legnagyobb európai hatalmasságokban is alig találunk. Vallás, nyelv és polgári viszonyok különfélesége mind meg annyi külön czél felé vonták a' hon polgárait; a' meg hasonlítás — a' nemzetek ezen mételye — minden előadott alkalommal kitört, és soha, vagy csak igen ritkán bírhatta összetett vállakkali

együtt munkálatra. Hogy vallásban és polgári ügyekben, minél nagyobb egység eszközöltessék, országunk atyjai czélszerűen intézkednek, — de hogy nyelvben, 's ez által szellemben mindinkább egybeolvadjunk, mind-egyikünk önerejében áll. Legyünk igazi magyarok! A' közügyekben nyelvünk maholnap elérte azt, miért apáink soká küzdtenek; hozzuk azt be — ki tilthatná? hozzuk be magánköreinkbe, igyekezzünk magyarul értő 's érző polgárokat nevelni, 's törekvéseinket tiszta önérzet, 's minden jók áldása követendi! — És ezen nyelvbéli egység az, melly győz a' vallásbéli, győz a polgári különbségen is, melly leghathatósb eszköze a' nemzet haladásának 's erősségének. Legyünk csak egyszer mind magyarok, 's legyünk bár melly valláson, legyünk nemesek vagy nemtelenek — minket egy hang fog buzdítani: a' magyar nemzet bájló hangja — mi egy czélra törekedendünk: a' magyar nemzet és a haza boldogságára!

Letettem a M. T. H. hitvallásunkat, kimondám társaságunk ötven évig követett meggyőződését, elveit — 's tagadhatjuk-e, hogy ez mind a' hon leghőbb kívánata volt; tagadhatjuk-e, e' szerint, hogy kis körünk számos jó hazafit, sok jeles férfit volt képes a' hazának nevelni? — Nyomdokaitokon haladtunk, Érdemes Alapítók, mellyeken csak üdv fakadhat. Forró köszönet nektek, kiket még körünkben tisztelhetünk; béke 's áldás poraitokra, kik elhunytatok! — Nagy *Kisünk!* Téged láttak elődeink, Téged látunk mi is vezércsillagként ragyogni pályánkon, és szavaid, tetteid, példád jóra, szépre ragadtanak! Ötvennél többször említettett e' helyen buzgó érzetek közt nagy neved, 's im, mi ujra öntjük ki Előtted legbensőbb hálánkat! Te mindig buzgó Atyánk, vezérünk, gyámolunk valál — 's ujra esengünk, társaságunk őrangyala kér: — maradj az továbbra is! — Hála nektek mindnyájotoknak M. T. Pártfogóink, kik becses jelenlétetek által szerencséltetek, buzdítottok, 's ügyünket emelitek. Vegyétek előtetekbe adandó egy évi igyekezetünk gyümölcsét nem mint szigorú bírák, hanem mint jótékony atyák!

Elmondtam társaságunk félszázados meggyőződését, de hirdettem általa a' hon legforróbb kívánatát, a' nemzet legnagyobb érdekét. Ó mért olly parányi e' szó! mért nem tud szíveket, veséket rázni, mért nem az elfogult keblüeknek a' hon javára czélzó eszközöket kitárni?! — Fel hazámiai! fel honom leányai, kiknek egy intése gyakran ezer szó dörgezésénél nagyobb hatású! fel pályatársaim! — hív karokkal övezzük e' hont, »*mellyen kívül a' nagy világon nincsen számunkra hely*«, tárjuk fel kebleinket a' fejedelem, a' nemzet a' közjó parancsolva kérrő szavának, hogy az benne mindig hű viszhangra találjon. Ne tartson vissza semmi álérdek, sem gyávák kárhozatos példái, — tántoríthatlan legyen keblünkben a' józan nemzetisedés, rendíthetlenség elvünk 's jelszónk: haza, nyelv és haladás!! Csak így, egyedül így lesz itt

A' jobb kor, melly után
Buzgó imád-ág epedez
Száz ezrek ajakán!!

Packh Albert.
Igló—Szepes. vm.

Szellemi kiképzés; — ész és szív.

»Minél inkább távozik ember az anyagtól s emelkedik felsőbb lények felé, annál inkább tágul boldogsági köre« — így szól M. T. Hallg! a' magyarok legnagyobbika. 'S ha szétvonjuk a' multkor fátyolát, ha tekintjük az emberiség történetét, sőt egyes családok 's emberek életét, mindenütt azt találjuk, hogy valódi nagyság és boldogság csak ott létezhet, hol a' szellemi tehetségek lehetőleg kimivelve, hol az ész életárasztó napkint ragyogva 's a' szív érzései kellőleg nemesítve vannak. Kinek ne ötlenék azonnal eszébe az ős Róma 's hajdankori dicsősége? 'S kit ne emlékeztetne a' Tiber népének vég- 's határtalan birodalma, kit ne koszorus költőik, lelkes szónokaik 's mindmegannyi mély tudományu férfiaknak műveik, kit ne emlékeztetnének a' régiségből szent ereklyékkint fennmaradt paloták 's csarnokok nagyszerű romjaik arra, hogy Romulus népe nagy, szellemileg kiképzett 's boldog vala? — De a' szellem kihalt, az ész ragyogó napja letűnt, a szív gonoszságok 's fondorkodások tanyájává lőn; 's a' nemzet, melly nem régiben a' hatalom, mivelttség 's dicsőség mind eddig elérhetlen fokán a' félvilágnak osztogatá parancsszavait, most a' sürű elmehomályban eltörpült; 's melly az előtt az ész szárnyain fellengve repdezett, most szárnyaszegetten a' porban hunyászkodott. — — Vagy nézzünk szét nemzetünk életén. Tekintsük, mikor érhetne nemzetünk legnagyobb nagy- 's boldogságát. 'S vajjon látunk-e hazánk korszakai közt fényesebbet, mint azt, midőn az ős Budán a' 40.000 kötetnyi könyvtár diszlett, midőn Magyarország legnagyobb királyának, kit majd négyszázad lefolyta után áldással emleget a' szalmakunyhók pórlakója is, példája által lelkesítve az ország nagyjai 's értelmes része a' tudományoknak biztosb menedéket adtanak, 's a' középkor sötétjébe szövétneket, — habár rövid lángút — nyujtának? — Vagy lehet-e, ha szemügyre vesszük a' jelenkor mozgalmait, mik által a' szellem kiképzéséhez mindinkább közeledünk, lehet-e elfogulatlan kebel nélkül mondanunk, hogy e' haza annyi jeles fiai nem az óhajtott nagyság és boldogság fénypalcára vezetnek-e?

'S midőn így látnók a' szellemi kiképzettség hathatós 's ugyszóllván egyedüli befolyását egy nemzet boldogságára, én is ez alkalommal, midőn e' társaságnak (mellynek feladata szellemi kiképzés) ez évi első örömnünnepét van szerencsém megnyitni, a' *szellemi kiképzésről* kívánok értekezni, 's midőn ezt leginkább kettőben: az ész 's a' szív kimivelésében lenni gondolnám, e' kettőről különválva szóllandok, — magamnak, a békés türelmet 's kegyes elnézést mély alázattal kikérvén.

»Az ész hirtelen fejlik a' gyermeknél, növekszik ifju korunkban, kitisztúl a' férfinál« — mint nem rég olvastuk — 's így igaz, hogy az sirunkig mindig nevelhető, 's nincs úgy mint a' test, földi mulóság-nak alája vetve. Az észnek nincs, mint a' testnek bizonyos tetőpontja, mellyet ha elért, vagy maradnia, vagy visszaesnie kell; miért is azt soha tökéletesen kiképzettnek nem mondhatjuk. Ha mi tehát a' platói, cicerói newtoni elmék ragyogását szemvakitva, bámulván, azonnal keresztbe font karokkal megállnánk azon gondolattal, hogy az ész

tökélye eléretett, 's minden mi törekvésünk hiábavaló — nem botorul cselekednénk-e? Mert ha a' tudományok és ismeretek tárháza egészen kimeríthetett volna is — mit feltennünk teljes lehetetlen — nem következhetik, hogy észbeli művelődésünk feleslegessé vált. Az ész az, mely a' mindennapi élet szükségéit előteremti, mely a' tapasztalás mezejének virágain való életbölcsest szed; mely tárgyat tárgyal egybe állít 's választ; a' tudomány és ismeret bányáiból kimerített terményeket új meg új készítmények 's találmányokra használja; szóval az ész az, »melly megítéli a' mi van, 's előhossa a' mi nincs.«

Ki tehát az ész kimivelését gátolná, — mit több középkori intézkedések tenni látszanak, — az nem csak az ember boldogtalanságát siettetné, hanem gátolná egyszersmind rendeltetése kötelességeinek teljesítésében. Mert nézd az elmehomályban tévedezőket, — ők vágyaiknak, ösztöneiknek eleget tesznek, 's ha eleget tesznek, nem tesznek ugyan természetellenit, mert lényegünk állati része sem áll el követeléseivel. De mi az ember rendeltetése? Lehető legnagyobb tökély elérése. 'S miben áll ezen tökély? Bizonyára, nem annyira állati részünk, a' test kifejtésében, — ámbár ez kétoldalú természetünknek egyik feltétele —; hanem inkább azon égi szikra, mi a' föld milliárdnyi teremtményei közt egyedül az embernek jutott, 's egyedül igazolja az irás ama szavait, hogy az isten képere vagyunk teremtvé, — az észbeli tehetségek kiképzésében 's kimivelésében. A' kifejlett eszű félistenkint áll a' világ teremtményei között! Semmi meg nem rettentí, a' legnagyobb inség kétségbe nem ejti, — nyugottan néz a' világ minden viszontagságainak eleibe, 's »jőjjön — mint a' költő mondja — jőjjön a' világ három szeglete, ő meg nem riad!« — mert ő mindennek feltalálja okát, 's mindent egy közös kufőből, a' nagy gondviselés és határtalan jósból eredeztet.

Nem tagadhatjuk ugyan, hogy a' szerencse vak, hogy érdemes, érdemtelen egyforma sulyu mérlegében, 's lehet, hogy a' miveletlen eszű is részesül kincseiben, de mint Széchenyi gróf mondja; »Azon boldogságot, melyre mi létünknel fogva emelkedni képesek vagyunk, egyedül szellemi alapokra állítva érhetjük el.« Mert kinek van kezében annyi eszköz, ön, mások, hazája, 's az egész világ boldogságát eszközözni, mint a' tárgyakat megválasztani tudó kifejlett eszűnek? — És sehol nem tűnik ki inkább a' mivelte ész haszna, mint a' nyilván életben. Az új kor miveltebb szelleme majdnem szükségtelessé tévé a' kardot, 's míg őseink ez által vívának magok, 's nemzetek dicsőségéért, nekünk, hogy ezt elérhessük, ha hazánkat óhajtott nagyságában látni, ha a' tudományok 's művészetek oltárát emelni, 's az emberiség 's polgárisodás mind meg annyi kéjeit élvezni akarjuk, nekünk az ész mindenhatóságához kell folyamodni, fel kell emelkednünk a' felsőbb lények felé, felrepülni, az ész szárnyain a' feld porából, fel az ég azurjának örök derűjébe.

Szellemi kiképzésünk másik tárgya a' szív: az ösztönök, indulatok 's érzelmek forrása. 'S ki ne ismerné ezen forrást? ki ne azon érzelmeket, mik belőle majd kellemesen csergedező csermely, — majd

szilaj patak, — majd mély lassú és komoly folyam, — majd szabálytalan gátot sem ismerő dühöngő árként szakadnak? Szerelyem 's gyűlölet, 's vigalom, bú 's öröm 's azon ezer meg ezer jó 's rossz érzelmek 's szenvedélyek tarka vegyülete, mik bensőnkben hullámanak, mind a sziv gyermeki. De valamint az ész legjobb tehetségei is rosszra alkalmazhatók: úgy a' sziv redői is csupán gonosz kútfejévé fajulhatnak. 'S azért elmulaszthatlan kötelesség a' jó és szent iránti érzelmeket beleoltani 's 'a gonoszokat gyökerestől kiirtani. És az emberi érzelmek legnemesbike; a *szeretet* az, mit soha el nem enyészhető lángbetűkkel kell szivünkbe vésnünk, hogy annak minden dobbanása az által lelkesíttesék. — És van a' szeretetnek, a' világ hatalmas alkotóján kívül, egy tárgya, mely mindeniknél főbb 's fölségesebb: a' *hon!* Midőn isten ki mondá a' hatalmas »legyen« szót, 's elő állítá a' földet, kincseivel szépségével 's teremtményeinek bőségével ada neki embert, 's mondá néki: »te vagy az ur tied a' föld kelettől nyugotig, kezed intésire minden meg hajol!« De e' föld roppant vala, 's az ember ereje csekély és éreményvilága szűkebbre teremtve, mintsem hogy az isten nagy világát magába foglalhatná. És az emberek szaporodván 's szaporodásukkal minden egyesnek hatásköre szűkebbé levén, társulatokba olvadának, 's kiszakítának magoknak a' földmérhetlenéből egy darabot, mit miveltelenek védtenek 's min futották rendeltetések pályáját. És ők mind meg annyi nagy családokra oszlának, és a' földrészek mind meg annyi közanyákká lőnek, mikből külön külön nép 's nemzet ivadékok származtának, kik egymást hűn átkarolni, a' sziv egész hevével szeretni, egy közös célra minden erőt 's ügyekezetet fordítani, egymásért véreket ontani, szent és mulhatlan kötelességeknek tarták.

'S egy év ezred húny le nem sokára az idő tengerébe azon kor óta, midőn a' kelet egy erős és vészdedzett népe útnak indult, midőn a' had lármája 's az aczél csörtetése által megrendült karpati bércek remegve kaput nyitának, midőn Árpád népe a' »parduczos ős magyarok« a' négy folyam partjain letelepedének, magok és utódjaik számára hazát alapítának! Hazát hagyának, de hagytanak utódaiknak érző szívet is. Mert e' szivekben lobogó lángal égett a' leg nemesb érzelem: a' szeretet; 's e' szeretet tárgya magasztos volt és fenséges: — a' haza! Pillants vissza a' történet lapjaiba, nézd a vészt, a' bel 's kül viszályt, mi iszony gerjesztő zivatarként tünt fel a' magyarhon egén; 's nézd azon maroknyi nemzetet, a' mult 's jelen magyarjait, 's mondd, mi által tarták fenn e' hont, mi volt azon varázs vessző, mely által a' ki kerülhetlennek látszó enyeszetet eltávolíták, mi egyébb, mint a' sziv leg nemesbb érzelme, a' hon szerelem!

52-ik éve mulik, M. T. Hallg! — hogy társaságunk lelkesektől alapítva, lelkesektől ápolgatva ifjakat fogad, ifjakat küld, majd majd a' haza szinpadjára fellépendőket. Mi is itt állunk újra 's hálás kebellet pillantunk vissza mind azon nemesekre, kik e' társaságban buzgó részt vőnek, kik ügyét sziveken hordák. Ők koronkint mind le tüntek társaságunk, sokan az élet pályájáról is; de mi, ha bár csak lélekben, mint évenként, úgy

most is olly örömel füződünk társaságunknak 52-ét éven át feltűnt tagjainak szép koszorújába 's el rebegjük a' béke és nyugalmat az elhunytakra, az áldást 's szerencsét az élőkre.

'S milly magasztos önértet, milly tett vágy dagasztja ekkor keblünket, M. T. Hallg! mert mi szép, mi buzdító e' koszoru. Ott áll az agg Nestor, a' haza és nemzet szolgálatában borostyánokat kiküzdött ősz bajnok, ott az élet delében vitézül harczoló hős; itt a' világ 's haza küszöbén álló tett vágytól lángoló leventék.

És áll most is az intézet, mellynek feladata ész t mivelní 's szívet nemesíténí, s mi ennek tagjai örömtelt kebellet üdvözlünk itt benneteket M. T. Hallg! Hová kegyes bírákként sereglettetek össze, meg ítélendők, mint fejtők meg a feladatot. Vegyétek néhány hónapi faradalmaink gyümölcsét kegyesen, 's ha elő adandó munkáinkból, egyéb nem tünik is ki, mint buzgó igyekezet 's lángoló honszerelem, meg vagyunk győződve, hogy e' pár órai figyelem mit nekünk szentelni méltóztattok, hazafiai kebletekbén, meg lessz jutalmazva!!

Pákh Albert
Igló—Szepes

DR. RUHMANN JENÓ.

PÁKH ALBERT LEVELEI TOMPA MIHÁLYHOZ.

Pest febr. 3-án 1853

Édes Miskám!

Vettem három sorból álló leveledet. Véghetetlenül restelem azt, mert a' megbántódás hangja szól belőle, mit más, politikusabb kapacitás, talán észre sem vett volna.

Röviden: A' Naplóra nézve még *annak idejében* kiadtam a' rendelést — a' mennyire t. i. nekem itt rendelkeznem lehet. Megigérték; hittem. Jött első kérdő leveled. Oda mentem 's ugy találtam, hogy nem tették meg, a' mit ígérték volt; 's beszéltek holmi mult viszonyokról, miket én nem érttettem 's érteni nem is akartam. Ismered azon embereket, kikkel hogy engem a' sors nem egészen kedvem szerint áldott meg, sőt hogy plane directe *megvert* velők, azt most egy hónap leforgása után eléggé keservesen *tudom*. De kénytelenek valának ugy tenni, mint én ohajtam 's a' lehető legkomolyabb ígérekkel tértem haza. 'S most ismét egy korholó levél! Ez uttal azonban Miska pajtás, ártatlanoknak találtam őket. Meggyőződtem róla, hogy a' *Napló rendszeren elküldetik számodra*, 's a' hiba másutt rejlik. Azt mondják, nézetnél utána a' *Miskolczi postán*.

Ne sajnáld tehát e' kis fáradságot, mert az mind az én, mind a' te megnyugtatódszra szolgál — engem azon kívül még boldoggá is tenne. Ha pedig ott sem látnál sikert, még csak ezért az egy árva szóért kérlek, hogy: »*Nincs!*« s én — Acheronta movebo!

Sok nyomoruságon mentem keresztül ezen az egy hónapon. Ki testileg már régen nyomorék valék, most lelkileg is csaknem meg vagyok törve. Gyönyörű dolgokat mesélhetnék, ha itt volnál. Kín az életünk. De úgy látszik, lassanként csak boldogulunk valahogy. Az első négy hét alatt még is csak felvittük 300 előfizetőre, mennyi másoknak legvirágzóbb szakukban sem volt. Jókainak 700 van. Egy félév mulva — ha addig élünk — nekünk is lehet annyi. Mindennünnen legalább a' legbiztosabb felszólításokat kapjuk. Oh csak az az én lábam!

Tőled minden postanapon epedve várok valamit, 's Gyulai Palkó már meg nem állhatta, hogy multkor a' »Nyílt postá«ba is bele ne tegyen. Ne haragudj érte. — Vers és novella annyi a' kezemben, mint a' polyva, 's olyan is mint a' polyva. Ha ti nem szóltok, hogyan tartsuk meg azt a' mi *nemesebb* irányunkat — melyről hálístennek, már kezdenek itt ott beszélgetni. Sőt reménylem, maholnap itt ott nekünk is esnek.

Megbocsáss, hogy eddig pénzt nem küldtem. Sok én tőlem nem telik, de a' mi telik, ezer örömmel. Számot vetve tárczámmal, azt határoztam, hogy minden két versedért fizetek te néked 15 *pfot*! Hogy az elsőnek díját már eddig meg nem küldém, oka

1^{ör} mert mindig a' másodikra vártam;

2^{or} mert az első hónap kikoppasztott mindenemből, ezer sáska várván reá, desperatus éhenhalási jelenetek között

3^{or} mert azt is hallottam, hogy minden csűröd tele van. És végre

4er Emich! — Ebből elég ennyi.

Kérlek most, ne törődj mind evvel, hanem irj és küldj. — A' lapról nem szólsz semmit, pedig ki telnék tőled egy pár okos szó. Azt sem irod, fiad van-e, vagy lányod. 'S én hogyan gratuláljak? — Jókaival volt egy kis összekocczanasunk, de az már elmúlt, 's reménylem, elő sem kerül többé — legalább én, mint eddig, ugy ezután sem keresem. — Mai számunkat lefoglalták, de appellata utján sértetlenül kieresztették. A »*boritékra való*« két levél volt a' lapis offensiois. Notabene az az én *válaszom*, mely kissé ügyetlenül esett ki, nem egyéb egy kis tacticus operatiónal. Követelem hogy így fogd fel. Most pedig isten áldjon meg!

barátod P. Alberti.

Pest febr. 17. 854

Kedves Miskám,

Az »*Ujabbkori Ismeretek Tárában*«, melyet legalább hiréből fogsz ismerni, e' napokban a' T. betűre kerül a' sor. Kérlek annál fogva, hogy mihelyt szerit ejtheted, küld el számomra életirási adataidat. Nem szükség formába öntened, csupán a' szokott modorban életed fő momentumait, fejlődésed processussát, műveid complet jegyzékét 's egyéb netaláni szempontokat 's eszméket miket különösen szeretnél kimondatni, intézd ide hozzám, a' Wallhalla pitvarába. Véték volna el nem foglalnod azt a' vakablakot abban a' pantheonban, melyet én építgetek, küzdve

kinnal, fáradsággal, ezer akadálylyal. Még pedig, ha lehet, tüstént. Reménylem, az ekklézsia enged egy kis szabad időt.

Különben nekem még egy pár szóm volna hozzád a' régi »Szépirodalmi« időkéből. Köszöneteket kellene rebegnem 's bocsánatokat esdekelnem. Várom azonban az alkalmat, hogy viva voce tárjam ki előtted egész szépirodalmi keblemet, mely még most is olly tehetetlen és nyomorék, mint volt akkor, midőn bucsut kelle vennem a' kapufától. Velem a' sors rendelkezik, az parancsol, ütődöm, hanyódom, vetődöm; akár jó, akár rossz, a' mit itt ott véghez viszek, nem tehetek róla. Szabad akaratom egy köröm feketényi 's azért nem is eshetem beszámítás alá. Délig fekszem, délután bekocsizok a' hivatalba, a' casinói könyvtárba, kenyeret keresni. Ez az én életem még mindig.

'S 3—4 nap óta még is újra felelős szerkesztő vagyok — de ez uttal, reménylem, kevesebb törődéssel fog járni a' dolog részemről. Különben e' tárgyról bővebben értesitend Jókay, Ő a' főmunkatársa annak a' »*Vasárnapi Ujság*« czimű néplapnak, melyre az én ártatlan nevemmel kaptunk e' napokban concessiót 's mely martiusban kezdi meg életét, hallatlan olcsósággal stb. stb. Majd én csak úgy távolról gyönyörködöm benne, mig annyira talpon leszek, hogy én is kiléphessek.

Különben megöl a' nyomoruság maholnap valamennyünket szőröstől bőrostól. Hanem azért hiszem és vallom, hogy te is ott lészesz, a' hol mi állandunk. Nem gondolod te is, hogy czudarul alakulnak azok az irodalmi viszonyok és írói cotteriák? Némi részben örvendek, hogy távol kell állanom tőlük. Annyi a' kapaszkodó zwerigli 's czérnahangu castratus, hogy csupa boldogság lehet Hönván az élet. — Hogy vagy? Nőd? gyermeked? — Öllelek.

barátod *Pákh Albert.*

Kívül: Tisztelendő Tompa Mihály urnak ref. lelkésznek

Miskolcz.

Hanva.

Pest okt. 20. 1860

Édes Miskám!

E perczben veszem ezen levelet a benne levő melléklettel együtt. Elküldöm neked mindenestől — reménylván, hogy ezáltal épen nem követek el indiscretiót, sőt a dolog bővebb megértésére és méltánylására szükséges dokumentumot szolgáltatok kezedhez.

Különben meg vagyunk s holnapra tátott szájjal várjuk a nagy dolgokat Bécsből. Épen most kaptam egy meghívást holnap (vasárnap) d. e. 10 orára lovag Benedekhez Budára — ott lesz valamennyi szerkesztő, hogy meghallja az ígéket, melyekre ti majd néhány nap mulva fogtok sorba ájuldozni.

Mikor küldesz már nekem is valamit? És a mi legfőbb — mennyit használt az a Marienbadi? — hogy van a szemed?

Isten áldjon meg!

alkotmányos barátod

Pákh Albert.

Tisztelt barátom!

Remegve veszem kezembe a tollat, félek, hogy Ön már rég megsajnálta irántami jóságát, mert mindig találok új kérést, melylyel alkalmatlankodom! Valahányszor kérek valamit Öntől mindig felfogodom magamban: ez lesz az utósó baj, mit okozok Önnek, — és ime kifogyhatlan vagyok vele, mint maga az élet. Most az egyszer pedig az volna az én alázatos kérelmem, hogy az ide mellékelt 15 forintot az én nevemben Tompának elküldeni sziveskednék, csak egy-két szó kíséretében, a melyekben kiment engem, de higgye el barátom, én félek Tompának csak ennyit küldeni, és azért vagyok olyan gyáva és kérem Önt e nagy szivességre. — Annyi pénzt adtam ki e napokban kéziratokra, hogy szinte félek, miből tartom el később a lapot! —

Igaz, volt-e Önnek már baja az olyan írőkkel, a kik oroszánokká lettek, ha közléseiket megrövidítve adta? Egy-két ilyen vidéki oroszán akarja széttépni szívemet, de megvallom, olyan blazirt vagyok e tekintetben, hogy — nem bánom.

Gyulai nem volt nálam, pedig boldoggá tehetne egy cikk által! Kimegy-e holnap a búcsura?

Szives üdvözléssel barátnéja

Pest Oct. 20^{dikán} 860.

Emilia.

Pest, dec. 16. 1862.

Édes barátom!

Bocsáss meg, hogy oly soká hagylak várakozni levelemre. Olyan állapotban vagyok, hogy ezer bajom van enmagammal. Elég annyit mondanom, hogy 6 hét óta ki nem mozdultam a szobából s a telet aligha ide benn nem töltendem — nem járok már a gyepre, behoztam az istállózási rendszert!

Mikor tehát más valaki rám biz valamit, azt nekem csak egy harmadik utján lehet — így úgy — teljesítenem. Nem merithetek magam a forrásból. Csak — per mopsz!

Térjünk a dologra.

A mi »Virágregéidet« illeti, azokra H.-nak régen fáj a foga, nem kell őt arra biztatni. Régen tervez már ő afféle finom, képes, virágos kiadást, a mihez hasonlók külföldön vannak, s a minők nálunk is szépen elkelnének. De hát itt igen erős bökkenők vannak. Az igaz, hogy Friebeiss Pista pro hic & nunc nem existál s talán egyhamar fel sem támad, — de élnek hitelezői, kik az ő könyveit, kiadásait adósság fejében vették át s azokhoz tősgyökeres tulajdonjogot formálnak. Heckenast egyidőben tett is lépéseket műved megszerzésére (gondolom Pfeiffernéi), hanem nagyon erős ellentállásra s tulságos követelésekre talált. A meglevő példányokat is, melyek száma pedig még sokkal nagyobb, mint te hiszed, mind meg kellett volna venni, — a mi természetesen csak a te honorariumodnak nagy kárára történhetett volna. Heckenast nézete szerint itt csak a te magad személyes fellépése tehetne

valamit, s irányodban azok a könyvtárosok bizonyosabban engedékenyebbek, szelidebbek is lennének, mint egy versenytársuk irányában, kinek célját sejtik.

Én úgy tudtam, hogy a »Virágregék« Pfeiffer kezére kerültek s nem régen olvasom, hogy Lauffer hirdeti azokat. Ezt a dolgot nem értem. Mikép történhetett ez új átköltözés?

Ezeknél fogva, édes Miskám, neked kellene valahogy módját ejtened, hogy kezedbe kerítsd azt a könyvet s azután add ide, H. azon perczen megveszi. Hogy mit kellene tenned? azt én az én mostani járatlanságomban és elvonultságomban még kevésbé tudnám megmondani, mint másokor, — de ha volna valami jó gondolatod, küldd ide, én bennem biztosan számíthatsz egy jóra való segédgondnokra. Tán én is kitalálok itt még valamit s azt szintén azonnal közlöm veled. Figyelemmel kísérem addig itt a dolgok menetét, s alkalmas időben majd kirontok.

A februárban elkészülendő s elküldendő új kötetre nézve semmi aggodalmaid ne legyenek. Ez a dolog rég tisztában van. A dolog *pénzbeli* oldalát nem ismerem, nem is kérdeztem, de ez iránt, úgy hiszem, ti vagytok tisztában. Én csak a tényről biztosítlak.

Végre még ide kellene zárnom egy csomó honorariumot küldött verseidért — mikért az isten áldjon meg. E perczen csupa sietségből nem tehetem azt, — nem érvén rá hamarjában megtudni a V. U. pénztárnokától, van e még pénz az idei szerk. pénztárban. Nagyon vége felé jár az esztendő, s én mindig úgy szoktam gazdálkodni, hogy a végén kifogyok. De arról biztosítlak, hogy vagy még ez év végnapjaiban vagy pedig újév után tüstént küldök vagy 50 ftocksát, vagy a mennyi telik.

Szivemből sajnálom személyes és házi bajaidat. Az enyéimet ne is kérdezd — jobb arról nem is szólani.

Boldog ünnepeket!

igaz barátod
Pákh Albert.

Édes Miskám!

(Kelet nélkül.)

Miután te nem jössz, hadd menjek én. Itt küldök neked elkésett újévi ajándékul — addig is, mig több lesz, — 60 ftocksát. Viseld egészséggel, — s ha rá érsz, küldj megint valamit a mi magtárunkba, a hol a te buzádnak van legjobb kelete.

Az volt a hire, hogy feljössz Pestre. Jössz-e, s mikor? — —

Ezek után egy pár megbízásom van hozzád Heckenast részéről.

Verseid új köteté annyira kész, hogy már a sajtóhatóság vizsgálátán is keresztülment. Mint tegnap tudtomra esett, két »elháríthatlan akadály« van benne. Az egyik »A p—i várban«, ugy a mint van, nem maradhat meg. Hiában mondták és mutatták azt meg nekik, hogy e vers már megjelent a V. U. ban. Az most nem járja, most más időket élünk — s ezt te is el fogod nekik hinni. Az tehát most a kérdés, akarsz-e te a költemény tudvalevő *utolsó stropháján* változtatni, vagy mással pótolod e vers helyét? Én azt tanácslom, inkább hadd el egészen;

kár volna elrontani. S egyáltalában ne forcirozd a vers megjelenését; jobb, ha nem vizsgálják többen és bővebben, mert bizony czudar időket élünk.

A másik fennakadás tárgyát majd a' levél végén mondom el. Addig megküldi H., Tegnap még nem tudta pontosan megmondani.

Ezek iránt tehát nyilatkozzál minél előbb, hadd szabaduljon ki a munka. S áldd a Teremtőt, hogy *nagyobb* szerencsétlenség nem ért a mai szomorú világban.

Egy más mondandóm »*Virágregéidet*« illeti. Ezek ügye végre napfényre bontakozik s maholnap ismét tökéletes sajátod lehet. Heckenast legközelebb *megvette* az eddigi kiadást Kozmától, a hol eltemetve hevert. arátom, még 200 példányt találtak s ezeken tul kell előbb adni, hogy veled H. egy új kiadás iránt alkudozásba ereszkedjék, a mi, ugy hiszem, igen hamar meg fog történni, főkép ha magad is elősegited. H. arra kér általam, hogy add beleegyezésedet ahhoz, hogy ő e megvett 200 példánynak *új czimlapot* nyomathasson, róla a Friebeiss nevét eltávolítsa, helyébe a magáét tegye mint kiadóét s ráírhasa, hogy *3-ik kiadás*. (Ezután fogna következni az általad és veled külön meghatározandó 4-ik kiadás.) Mint H. mondja, a Kozmaféle példányok eléggé tisztességes, csinos kiállításuak s az új ruhát megérdemlik.

Kérlek tehát hogy e tárgyra nézve is mielőbb válaszolj s mondd el, mit gondolsz róla.

Az isten áldjon meg!

barátod

Pákh Albert.

U. i. Épen most veszem a nyomdából az ide mellékelt három levelet verseid újabb kötetéből. Vörös krétával meg van rajta jelölve azon *három hely*, mely iránt a rendőrséggel megalkudni nem lehet. Olvasd és bámulj! Most, mikor itt olvastam, ugy tetszik nekem, hogy mind a három inkriminált hely — ha máskép nem lehet — talán ki is maradhatna, anélkül hogy az illető költeményeket egészen el kellene pusztítani. Csonkán is megállanának azok dicsőségesen. — Hanem tudni fogod te, mi tévő légy velök.

A nyomda csak arra kér, hogy minél gyorsabban határozz és nyilatkozzál. Az egész kötet ki van szedve s temérdek betűkészet hever benne, melyet mielőbb meg szeretnének szabadítani. Várom ezért utasításodat.

P. A.

Pest jul. 28. 863

Kedves barátom!

Szólottam a tiszteletpéldányok iránt. A késelem oka az, mert neked bekötött u. n. díspéldányokat akarnak küldeni, ezeket pedig most kötik Lipcsében, a honnan — mint mondják — 5—6 hét előtt nem is várják. Különben azt nem tudták nekem egész bizonyossággal megmondani, efféle *kötött* példányokat szoktál-e te kapni, vagy afféle közönséges *fűzött* (brochirozott) példányokat. Ha netalán ez utóbbiakra

volna vágyódásod, akkor szólj — és tüstént elküldik. Ha kötötteket vársz, akkor csakugyan várnod kell még egy darabig.

Tehát mondd meg egy pár szóval: *minő példány kell?*

Mikor jössz már Pestre? Gyere már, az Isten áldjon meg! — Itt gyönyörű idő jár. Azok a literaturai viszonyok napról napra gyönyörűbbek lesznek.

Veszed-e észre azt az idétlen színház-petitiói henczegést? Ez egy eldisputálhatlan kor- és kórjel — és épen az irodalom fiatalabb nemzedéke körében — melynek mai nap ily petitionalis ambíciói vannak.

Hanem gyere ide — hadd morogjunk ki magunkat, a régi idők dicsőítésével — laudator temporis acti.

Legnagyobb szerkesztői sietséggel

igaz barátod

Pákh Albert.

Pest aug 11. 864

Kedves Miskám!

Csak egy pár sort, amugy kutyafuttában. Hiába lesem az alkalmas perczet, hogy terjedelmesebb előadásokba bocsátkozhassam.

A mint neked már urházy-gyuriszserüleg »jeleztem«, Heckenast egy pár napra itt volt s most ismét falusi magányába pusztult. Előadtam neki a »kegyes elmélekedések és fohászok« dolgát. A *legnagyobb készséggel* belekapott s az »ismert feltételekbe« tüstént beleegyezett. De az a baj, hogy ezen »ismert feltételekre« most már sem én, sem ő nem emlékezünk egész szabatossággal. S nehogy másokkal confundáljuk s hogy teljesen tisztában legyünk a dolog iránt, szükségesnek láttatódik, hogy te ezen feltételeket, a mint neked akkor megírtam, most nekem újra visszaird, hogy én ismét H-tal közölhessem.

Nincs itt más baj, csakhogy egész praecisióval kívánja tudni a föltételeket s kötelezettségeit. Fő pontok: a honorarium összege, ennek fizetési módja és az új kiadások iránti egyezkedés.

Kérlek tehát, hogy nekem ezeket a pontokat mielőbb add tudtomra, hogy az ügyet méltóságodhoz s rangunkhoz illőleg mielőbb végkép elintézhessük.

Akkor azután majd egyébről is. Most nyakamon van a redactio Isten áldjon meg!

barátod

Pákh Albert.

Pest aug. 29. 864

(vasárnap)

Kedves barátom!

Ma reggel érkezett meg ismét néhány napra Heckenast, falusi magányából. Tőle jövök. A mint mondtam, úgy lett. Tökéletesen beleegyezik a föltételekbe, melyeket minap általam tudtadra adott. Az

»elmélkedések és fohászok«-ért jár neked 500 ft honorárium, a szokásos két rátában, elől és hátul. Minden újabb kiadásért 200 ft. Azon hitben vagyunk, hogy a tavaszig elkészülhet a kéziratod. Az ajánlott mutatóvándarabok be- vagy be nem küldése egészen tőled függ. H. anélkül is bizik benned.

Csak ezt akartam így röptibe elmondani. Most pedig sietek ebédelni. Nálad tán már a délutáni isteniszteletre is régen beharangoztak! Könnyű neked. De én rám még ott vár a kukoricza. Annál-fogva maradok hűségese hitves társad

Pákh Albert.

Pest, marc. 10. 1866.

Kedves barátom!

Bocsáss meg, hogy oly soká váraoztatlak. Tudod, nem szeretek panaszkodni s a panaszkodó embert se szeretem, de ez egyszer valódi kin megállanom. A tavaszi napok közeledése mindig össze vissza zavarja gyarló porsátoromat. Hetek óta czuderul érzem magamat, fájdalmaim kiállhatatlanok s türelmem újra a tűzpróbát állja. — De elég ebből ennyi. Ugy sem fogsz e jajgatásban valami nagy mulatságot találni. Csak jajgatsz és panaszkodol te is, s egyszerre majd csak azon veszed észre magadat, hogy én lettem a te fullajtárod a paradicsomba! — De azért engem ne vigasztalj, én se vigasztallak. Ott is ember lesz belőlünk!

Térjünk a mulandó földi dolgokra.

Az óra e perczben még az órásnál van. Mult héten betértem hozzá s akkor azt mondta, hogy annak kutya baja, el lehet már vinni; de teljes bizonyosság okáért még ott hagytam, hogy egészen meggyőződhessék netaláni hibás voltáról. *Notabene*: mikor átadtam neki az órát, rettenetesen csodálkozott az ellene felhozott vádon. Majd kezébe vette s nagyot kiáltott: »Természetesen! ha *nincs bezárva!* Hisz tele van porral és szeméttel!« Ugy volt. Az órán csak a külső köpönyeg volt bezárva, de a belső — a melyet te, nem tudom, mi czélból, vagy egyszer kifeszegettél, nem volt annak rendje szerint erősen lecsappantva, hanem csak úgy tátongott félig zárt állapotban, minélfogva a belső művet holmi felesleges porszemek lepték el, s ezek lettek volna okai a rendetlenségnek. Mondjam meg annak a papnak, hogy jól becsukja azt a belső ajtót. — Még ma kisántikálok az órás boltjába s holnap postára teszem azt a revideált jószágot. Tudósíts majd a revisio eredményéről.

Ha tudná Heckenast, hogy én neked még mai napig sem irtam, holott már két hete, hogy rám bizott egy fontos mondanivalót, talán el se hinné. Épen mikor a te multkori leveledet vettem, szólított fel egy irodalmi szándékának veled közlésére, illetőleg beleegyezésed kieszközlésére. Tudja ő azt, hogy az idők kissé megélnkültek, hogy a közönség szeme talán inkább függ most poétáin, mint egy pár évvel ezelőtt. Azt a rossz szokását a magyar publikumnak meg talán te is

fogod ismerni, hogy egy egy irodalmi vállalatnak *első* köteteit mohón veszi, míg az utolsó kötetekre sokszor igen kevés ember jut. Így van ez mások munkáival s így a te verseiddel is, melyeknek első négy kötete igen el van terjedve, míg a két utóbbi aránylag kevés kézen forog. A tens publikum igen kevésé gondol arra, hogy meglevő köteteit completirozni is kellene. Hanem *új munkát*, vagy *új című munkát* szívesen vesz. Annálfogva az volna most célja H.-nak, Verseid két utóbbi (5. 6.) kötetét egy *közös cím alatt* külön is kiadni s ez által ezen kötetek keletét is jobban siettetni. Erre nézve kéri ő beleegyezésedet. Egyuttal kérdi, minő cím alatt lehetne ezt teljesíteni (*»Költői beszélek, balladák és vegyes költemények, vagy mi?»*) S nem volna-e czélszerű, a munka elé a *kiadó* nevében egy pár sor előszót írni? Mit gondolsz?

Ez volt az, a minek veled közlését épen megígértem H.-nak, midőn minapi leveled érkezett s abban a te újabb ajánlatod a *»Hazafiúi költemények«* dolgában. Tüstént közöltem vele s ő minden habozás nélkül, egész készséggel rá állott, remélvén, hogy a honorarium dolgában meg fogtok egyezni stb. stb. Ez iránt tehát tisztában volnánk. Reménylem, hogy te is fogod teljesítheteni az ő kívánságát. S így csak minél előbb hozzá kellene fogni a két terv valóításához. Szólj hozzá, s mond meg, mi *az én* teendőm a dologban. Mindent a legnagyobb szíveséggel — *»ha sántán is!»*

»Nincs arra idő és pénz most!« mondod te mai leveledben. Ez ugyan csak olyan morgadalmas sohaj teőled, azonban van valami a dologban, s ha a H. irányában igénybe veendő újabb tiszteletdíjra gondolsz, majd ott alkalmazd, ha jónak látod. Különben ne kiméld!

Arra az ostoba *czikkre* nem pazarlok több szót. Sajnálom a dolgot. De Horváth Lajossal, a ki nagyon jó gyerek, s kivel naponként találkozom, sokszor megszidtunk már téged is érte. A dolgot így fogd fel: Egy jámbor ember a *legjobb szándékkal* jót akar mondani rólad, de közbe csupa éretlenségből oly egy pár dolgot kever beszédébe, a mi valóságos ostobaság — de azért ez a czikk jó indulatának jó hatását épen nem zavarja, sőt ellenkezőleg, a tulnyomó jó beszéd mellett *elenyészik* s a hallgatóban vagy olvasóban csak ama jobb rész hatása, emléke marad meg!« — Kérdezd meg H. Lajost s a többit, mikor a cikket legelőször olvastuk, mindnyájan egy szájjal azt mondtuk arra a bizonyos helyre: *»Ez ostoba beszéd attól a Vadnay gyerektől, de hát különben elég becsületes az igyekezett s oly ritka épen napjainkban az ily melegebb méltányló szó, hogy — vigye a fene, ha megharagszik is az a Miska, adjuk ki! Ugy se az benne a fődolog s Mihálynak tán lesz annyi esze, hogy részrehajlatlan, igaz és *folt nélküli* méltánylást eleven korában senkitől ne várjon, annál kevésbé a mai napok ujdondász seregétől!«*

Ilyenformákat gondolj magadnak Miska, s nekem engedd meg, hogy ne feszegessem többé ezt a dolgot. Én resteltem legjobban, hogy neked oly kellemetlenséget okoztam hitem és vallásom ellenére.

Mit keressz te megint Bécsben? Mit Skódázol? Mit vizsgáltatod magadat, mikor neked egyre azt kellene énekelned:

»De mit töröm fejemet, Hiszen nem csak engemet!

Ily szomorun mások is Énekelnek!

Hadd el azt a Bécset. Igazítsd ugy a dolgodat, hogy bizonytalan időre ide jöhess Pestre, velünk élj, velünk halj, sántán, bénán, nyomorultul, de közbe közbe minden but bajt felejtve — az itteni honatyák, honanyák, honfiak és honleányok tarka barka társaságában. Ide jer, itt éld világotat velünk, míg tökéletesen helyre állasz, a mi csak idő kérdése nálad, épen ugy, mint ezt az én állapotomról is hiszem, bár 20 év óta viselem s bár időközben sokszor Krisztustalan kinszenvedésnek is beillik.

A vasuti jeggyel minden perczen szolgálhatok. Csak egyet ints; küldöm. Különbén tudod tán, hogy az csak a *tiszai pályára* szól, Miskolcztól—Czeplédig. De az is valami.

Isten áldjon meg! Szólj okosan!

barátod P. A.

Pest mart 21. 866

Kedves barátom!

Folytatom a közbejárást. Siettessük végire ezt a dolgot.

Közöltem nézeteidet az új kiadásokról H.-tal. Nagyon ohajtja a te javadat és boldogságodat (a magáét sem felejtven el). A legjobb szándékokkal van, hogy neked mielőbb kedvező ajánlatokat s meglepetéseket tehessen. De azt mondja, még igen nagy a készlete az első 5, s annál inkább a 6-ik kötetből. (Az 5- és 6-ik kötet feletti okoskodásod tökéletesen alapos, s kisült, hogy *én voltam* az, a ki nem érttettem a dolgot). Különbén hát H. ajánlata az utóbbi két kötet unióját illetőleg, nem valami új dolog, nem is valami meglepő ujtás, hanem csak folytatása afféle nem tiltott manoeuvrenek, a melyről jóformán se neked, se nekem nem volt tudomásunk. Hogy H. ezt az unificatiót már eddig is gyakorolta, annak bizonyosságaul *itt küldi neked a fusiót szenvedett 4 első kötet két kötetes kiadásait*, melyek már egy pár év óta forognak így a világban. S ezek mintájára akarta most az 5—6 kiadását is eszközölni, de — ugy látszik — a czimen megakadt s ennek meghatározását most tőled kérné. Nézd meg tehát kérlek ezt a dolgot s mondd meg egy pár szóval, az általad ajánlott czimek közül melyikben kellene megállapodni?

Most csak ennyit. Megérted te ezt a keveset is okosan. Ugy is sietnem kell; dél van — megyek ebédelni arra a disznótorra, melyet Zichy Antal rendelt meg a kaszinóba a 100 aranyos pályadrama egészségére. Alkalmasint lesz ott több ember is — bizonyosan jobb kedvvel, gyomorral és lábbal, mint én, a ki ily helyeken már igen alárendelt szerepet játszom. Itt kellene neked lenned oh Mihály, ily ünnepélyes perczenetekben. — Ott lesz a hóhér is, Gyulai Pál — a ki ezidén az együtt pályázó Sziglietieket és Szász Károlyokat kegyetlenül megölte! Borzasztó kis ember!

Ugy! Majd elfeledem a javát! A »Virágregéket« megnéztem. Abból a régi kiadásból már csak 20 példánya van H.-nak s e nyáron hajlandó volna egy új kiadásra vállalkozni. Kéri annál fogva általam nézeteidet, ajánlatodat, feltételeidet stb. stb. — Szólj tehát!

S addig is élj boldogul és csendes megelegéssel.

igaz barátod *Pákh Albert*.

Igaz! Azokat a »Fohászok«-at is gyakran megmegelegeti H. — s én nem tudok neki egyebet felelni — csak úgy ümmögök, himezek, hámozok. Tudsz-e te valami okosabbat?

Pest apr 8 866

Kedves barátom!

Haragszol úgy-e, hogy oly soká várakozatlak? — A rendes bajokhoz ezuttal még rendkívüliek is járultak.

Minden áron el akartam neked e hó első napjaiban küldeni azt az *izét*, a melyet te talán már epedve vársz. S ime, hogy jártam? Azon hiszem voltam, hogy az *izé* szépen ott hever fiókomban s a legelső meleg napsugár kisütésekor csak ki kell onnan vennem, hogy neked elküldhessem. A napsugár kisütött. A fiókba benyitok, nincs semmi; — összevisszaturkállok minden szekrényt és iromány csomagot; egyik napról a másikra biztatom magamat, hogy majd előkerül — semmi! Végre jön Iglóról, az én szerelmetes Lajos öcsémről egy levél, melyben tudtomra adja, hogy e hó 13-án Pestre érkezik, még pedig azon *izé* segítségével, melyet mult ősszel tőlem elvitt s szerencsére azóta még vissza nem küldött — miután nekem úgy sem szokott rá szükségem lenni! Láttál ilyet?

A dolog így áll most: A fiu 13-án ide jön, 16-án visszautazik — ez idő után rendelkezésedre bizhatom az *izét*. Ha azonban — értsd meg jól — neked okvetlen *előbb* kellene ide érned: ez téged ne akadályozzon. Ül azonnal lóra, s annak az *izének* hiányát ezer örömmel pótolom a V. U. pénztárából. Tudósíts.

Más és fontosabb tárgy.

Beszéltem Heckenasttal. Minden hosszú teketória nélkül, a mire e perczen nincs időm, csak az eredményt irom meg egyszerűen. H. a lehető legjobb indulattal van, irántad *valódi* becsüléssel viseltetik s egyebet nem is óhajtana, mint hogy minden évben új kiadásra vagy műre szerződhessék veled. De hát az a nagy pipájú, kevés dohányu nemzet — — —!

»Virágregéid«-et megveszi 300 ftért, de nem 10 évre, mint te óhajtánád, hanem csupán *egy kiadásra*, a mint én ajánlottam s a mint reád nézve sokkal előnyösebbnek tartok. Az az *egy kiadás* kedvező körülmények között 1—2 év alatt is elkelhet, s akkor ismét hozzá szólhatsz a dologhoz. Tíz évnél hamarább meg csak elkel mindenesetre. — A pénzt kifizetné neked H. *junius* végén.

S még egy másik terv. Említetted valamelyik leveledben, hogy *legújabb* verseid, melyek az összes kiadásban (a 6 kötetben) benn nem foglaltatnak, már szintén jó csomót tesznek. Azt a »Hazaifui költemények«-féle tervet még most el kell ejtened, mert ezáltal, a H. által még el nem adott köteteknek csinálnál nagy konkurencziát. Hanem azt mondja H., hogy ha ezen új versekből össze tudsz csinálni a többi kiadás szerint egy fél kötetnyit: ezt is szívesen átveszi azonnal 200 ftért, s a 6 kötettől függetlenül, külön füzetben kiadja, s ha majd egyszer megszaporodik, lehetne belőle a többihez 7-ik kötetet csinálni. Ezek lennének *T. M. legújabb költeményei*. — Mit mondasz hozzá? Ird meg.

Azt hiszem, hogy ebbe valahogy bele lehetne szurni a »Gólyát« is, melyet tán csak szabadon bocsátanak már most.

Ennyit hamarjában. — Horváth Lajos, mikor haza ment az ünnepekre Miskolcra, megígérte, hogy tégedet is meglátogat. Tőle várok e napokban részletesebb és vidámabb híreket te rólad.

Isten áldjon meg!

barátod

Pákh Albert.

E levél végére Tompa ezt írta:

A *Virágregéket* ezen levélben megírt feltétel mellett átengedtem Heckenastnak s átnézve, kijavítva fel is küldöttem a példányt.

Kisebb költeményemből jó fél kötet, (2377 sort) szintűgy. Így tehát ő nekem fizet: 500 osztrák forintot.

LÉVAY JÓZSEF.

PÁRHUZAMOS HELYEK AZ ODYSSEIÁBÓL¹ ARANY JÁNOS TOLDIJÁHOZ.

Odysseia II. Ének: »Telemachos ment a palotába búbánatos szívvel. A délczeg kérőket az udvaron lelte. Kecskét ottan nyúltak és hízót perzseltek.« V. ö. Toldi II. Énekével!

Odysseia IV. Ének: »S nagy Odysseusnak házában a kérők diszkossal mulattak, kelevézdobással a pompás tornáczon.« V. ö. Toldi III. Énekével!

Odysseia IV. Ének: »Telemachost lesik éles ércz hegyével. S Penelopének merev lőn minden tagja s szíve, dermedt lett a nyelve, árban csurgó zápor fakadt két szeméből, csengő hangja elfúlt. V. ö. Toldi VI. Énekével.

A magyar irodalomtörténetben és az iskolai tanításban elterjedt az a felfogás, hogy Arany János »Toldi« II. Énekében a magyar vendégszeretetet dicsőíti. Ez nem áll. Ezt a nemzeti erényt »Toldi Szerelmének« I. Énekében és »Pázmán Lovag«-ban emeli ki. Az első »Toldi« II. Énekében ellenben az van, hogy György és vitézei felélik Toldi Lőrinczné és Toldi Miklós jószágát, mint az Odysseiában a kérők

¹ Vértessy Jenő fordítását idézem.

Penelope és Telemachos házáat. Avagy a vendégszeretet tolmácsolása-e a költő véleménye Györgyről?

Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztító fajával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Más felét magának tarsolyába tenni.

Toldi Lőrinczné nem vendégszeretően, hanem passíve viselkedik. György uraskodik a házban; az özvegynek nincs módjában meg nem tenni minden kívánságát, de nem ül az asztalfőn. Félrevonul, mint Penelope. Miklós épúgy elítéli a dőzsölést, mint Telemachos. »Toldi« X. Énekében, a temetőben megkérdi Miklós Benczétől:

»Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik?«

Arra is hivatkozik az Arany János Toldijára vonatkozó irodalom, hogy a II. Ének költői kérdései: »Mennyegzőjének hozta így a sorja?« stb. magyaros ízüek, hiszen a falun élő magyar nép mennyegzőn vagy toron szokott nagy sütést-főzést rendezni. Ez csakugyan kiolvasható Arany e helyéből. De Pallas Athéne is kérdi az Odysseia elején, mikor a nagy lakomára való készülést meglátja:

»Ünnepély ez vagy nász? Nem, közös lakoma. Énnekem úgy tetszik, fölfuvalkodottan orczátlan lakoznak házszerzte.«

A mint láttuk, az ebéd utáni dárdavetés, a ház kiskorú fiának ingerlése és üldözése, az édes anya elájulása szintén közös motivumai a két költeménynek.

Azonban Arany János gazdagon motivál. Nem szabad egy-egy helyét csak homérinak vagy csak népiesnek vagy csak korszerűnek stb. felfognunk. Hiszen már »Toldi« első strophái mennyi mindent tartalmaznak! A falusi háttért. A VII. Énekben kitörő nyári zivatart motíválja a rekkenő hőség. Miklós szívósságát állítja ellentétbe a költő a hortyogó szolgálkkal és az alélt állatokkal. Tövel-hegygyel össze-visszaságot ábrázol vig aratás képe helyett s ezzel jelképezi a költő, hogy Miklós nem marad meg falusi gazdának.

Az idézett párhuzamokban sincs meg a megfelelő Toldi-részek egész lényege; de kétséget nem szenved, hogy mindegyiket teljesen megmagyarázni csakis ezeknek az Odysseiában előforduló helyeknek figyelembevételével lehetséges.

DR. HARMOS SÁNDOR.

TOLDY FERENCZ LEVELE KELEMEN JÓZSEF PÉCSI NAGY-
PRÉPOSTHOZ A LUCANUS PHARSALIÁJÁNAK FORDÍTÁ-
SÁRA FELAJÁNLOTT JUTALOMDÍJ ÜGYÉBEN.

Nagyságos és Főtisztelendő Nagyprépost Úr!

A magyar irodalom hálával fogja Nagyságod nevét nevezni azon széplelkű áldozatért, melyet érte hozni kész, midőn Lucan magyar fordítása eszközlésére száz arany jutalmat határozni méltóztatik.

Szabad-e mégis őszintén nyilatkoznom a forma — értem a verseny — czélszerűsége felől? Az e műre szükséges idő le fog perdülni, Főtisztelendő Úr! s vagy nem kapunk fordítást, vagy kielégítőt nem; mert talán épen olyan fog a pályára szállani, ki a feladás lényegét nem ismerve, amugy könnyű munkával reményli »tán gyengébb pályatársak« felett elnyerni a koszorút; a ki pedig ismeri, érti s szereti Lucánt, s lelkiismeretes gondot fordítana reá, hihetőleg nem próbálkozik meg, mert »hátha egy magához hasonló pályatárs akadna?« ki szerencsésb lesz nálánál, s így ő otium et operam perdiderit? De hány írónk van, ki egy, ily hosszú lélekzetet kívánó s nehéz munkát vállalni, azaz annyi időt s fáradságot, a mennyit pld. Lucan követel, bizonytalan sikerű foglalatosságra fordítani nem mondom kedvvel bír, de, anyagi tekintetből értve, képes is? kivált miután végesvégiül — ha a jutalmat más kapná el, az ő talán csak helyenként, vagy általában alig érezhetőleg, gyengébb munkája még nyomatlanul is marad, mert fájdalom egy Lucánnak is alig fog találtatni kiadója, hát még egy másodrangúnak, ha már egy, s a jobbnak nyilatkoztatott, világot látott?

Az tehát az irodalmi s frói viszonyok ismerete után meggyőződésem, hogy Nagysád szép szándéka ez úton nem könnyen fog kellő sikert látni! s részemről legalább egy más — a megbízás útját — volnék bátor ajánlani. Az akadémiánál is volt már módunk tapasztalni, hogy a hol nem annyira a munkára buzdítás, s ez által az erőknek munkáltatás által gyakoroltatása, s így jóra előkészítése a cél, hanem egyenesen az, hogy bizonyos munka a lehető legjobban megtéssék: nem a pályázás, hanem a megbízás a többenél megbiztosb út. Itt attól függ minden, hogy oly valaki választás-sék, és vállalkozzék, ki a feladáshoz erővel és kedvvel birjon; s kitől pályatárs nélkül is lelkiismeretes eljárást várhatunk: mert a ki egyszer elfogadá a megbízást, oly erkölcsi kötelmet vállal, melynek legtöbb esetben lehető legjobban megfelelnie minden igyekvése.

E meggyőződés által vezéreltetve, nem kívántam ugyan megelőzni Nagysád ebbeli akaratját, de úgy hittem, nem hibázok, ha kész javaslattal járulok Elibe. Gondolkodtam tehát: ki lehetne az, ki elég szeretetet, képességet s nem csekély studiumot kívánó kitérést hozna

e munkához? Választásom Lonkay Antal úrra esett, a Tanodai Lapok szerkesztőjére; s miután vele a dologról szóltam volna, Nagysád nevét első becses levele értelmében elhallgatva, ő őszinte kedvet mutatott a költői tekintetben ugyan nem kitünő, de valódi római erénytisztelő s hazafiúi érzületénél fogva a nálunk elterjedésre igen, valóban igen méltó költővel megbirkózni. Szolgáltam neki a szükséges segédkönyvekkel, s mondám: adna egy próbafordítást, s hogy még valakitől fogok ilyet kérni. Ismerek t. i. még valakit, ki még fel nem lépett ugyan az irodalomban, de kinek Aeneise előttem kéziratban ismeretes, s szándékom volt azt is felkérni: de minthogy ez mostani hivatala által felettébb el van foglalva, csak azon esetben, ha Lonkayé nem találna elég szerencsés lenni. Kaptam végre Lonkay úrtól egy próbát, mely — megvallom, engemet legalább — kielégített; s ha elgondolom, hogy az erő növekszik a munka alatt, reményleném, miszerint, minél előbbre halad benne, annál tömöttebb s könnyebb lesz az előadás, úgy hogy az egésznek bevégzése után a másodszeri dolgozás az elsőnek gyengéit is helyre fogja ütni.

Nagyságodtól várom azért ebbeli akarátja kinyilatkoztatását, vajon pályázás vagy megbízás útján készüljön-e e munka? s az utóbbi esetben Lonkay bizassék-e meg, vagy próbáljunk-e mást is?

Ákár ő lesz pedig a megbizandó, akár más; úgy hiszem méltányos, de elkerülhetetlen is, hogy minden egyes »könyv« befejezése után — ha Nagyságod annak elolvasása után úgy találná, hogy az őszinte szorgalom nem csüggedt, az illető díjt részletenkint kikapja. Csak vagyonos ember képes munkája díja után pár évig várni: míg a lírátor, ki tolla után él, nem csak szorúl a segítségre folyton, hanem a nélkül sokára, sőt határozatlan időpontig húzódnának a munka.

Más ez: a díj neve maradhatna 100 ₰; de aranyban nem lehetvén most oly helyen kamatoztatni a tőkét, honnan bármikor részletenként kivehető legyen (ily hely csak valamely takarékpénztár): a 100 ₰-at előnyösen fel lehetne most váltani, s a tőke és kamatok folytonos kamatozása által a díj is nevednék. Ajánlanám tehát, hogy Ngd annak felváltásába és így tán a budai takarékpénztárba betételébe egyeznék belé. Az erről való gondoskodást Pollák prof. úr vállalná el, kinél a 100 ₰ van most is; ő aztán szíves volna a Ngd egyenes vagy az én assignátiómra az egyes »könyvek« elkészülte után a díjrészleteket kifizetni. Az az egy kérdés merülhet ott fel: nem szakad-e meg a munka? de erre nézve biznunk kell a vállalkozó becsületében, úgy saját érdekében is, miután a munka kiadhatása is természetesen annak bevégzésétől függ.

Kérem tehát Nagyságodat, hogy mind ezekre nézve szívesen utasítani méltóztatnék; magában értetvén, hogy, ha javaslatomban meg nem nyugodnék Ngd, az ügyben úgy járnánk el, mint azt az első levélben kívánni méltóztatott.

Ide zárván a Monumenták I. osztálya 3^d kötetét is, melyet még augusztusban fog követni 4^{dik}, s magamat Ngd becses jóindulataiba zárván, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Főtisztelendő Nagyprépost Úr!
Nagyságodnak

Pest, július 20. 1859.

alázatos szolgálja
Toldy Ferencz s. k.

Ide csatolom a Lonkay mutatványát is.

Nem otthon, hanem pávaszigeti nyári lakásomban írván e levelet, bocsánatot kérek, hogy negyedrétt levélpapiros hiányában ily kis alakban írtam.

Szabad-e könyörögnöm a püspöki csomó átküldéseért.

Jegyzetek.

A kézirat Kelemen József pécsi nagyprépost hagyatékából, egyik rokona: Asztalos József, pécsi áll. főreálisk. tanár útján jutott közlőnek tulajdonába.

Kelemen József nagyprépost — úgy látszik — ragaszkodott ahhoz, hogy az Akadémia pályázatát hirdessen; mert az 1861. decz. 22-én tartott ünnepélyes közgyűlés hivatalos tárgyai sorában ott találjuk a jutalomtétel kitűzését. (L. A. M. Tud. Akadémia Évkönyvei 1862.) — A pályázat eredményéről az 1865. decz. 11-én tartott ünnepélyes közgyűlésen számol be a titkári jelentés: nyertes Baksay Sándor fordítása; dicséretben részesül Laky Demeter prémontrei kanonok fordítása. (L. M. Tud. Akadémia Évkönyvei 1864—1869.)

Az összeg mindkét alkalommal úgy szerepel, mint egy *névtelen hazafi* ajánlata; a Pecz-féle *Okori Lexikon* és a *Pallas Nagy Lexikon* a Pharsalia fordítóiról szólva nem említi a jutalomdíj kitűzőjét, de a *Magyar Írók*-ban Kelemen József életrajzában említve találjuk. (L. V. k. 1367. 1.)

A levélben említett személyekre találunk felvilágosítást a *Magyar Írók*-ban. (Lonkay Antal: VII. k. 1364. s köv. 1.; Pollák János X. k. 1343. s köv. 1.) — Az Aeneas-fordító, kit a levél említ: Remete József. (L. *Magyar Írók* XI. k. 771. 1.)

Pécs.

Közölte: DR. SZEGEDY REZSÓ.
áll. főreálisk. tanár.

BESSENYEI GYÖRGY LEVELE.

Bizodalmas kedves ötsém uram!

Ugyé nints tovább kétség abban mit Balog uramrul mondtam? Jó Let vólna ha K. ötsém uram az oda fel való Joszágaírók megтет törvényes Conscriptiot valahogy kezemnél hagyhattya vala. A mit ir abban mind egy mind másképpen operalódni fogok, talán vagy egyik, vagy másik projectuma szerint K. ötsém uramnak ki Süthetek valamit. Ez az unalmas Deputatio kötöt még meg idehaza

egy néhány napokig. Minden órában kel ugyanis várnom. Valósággal fogok az ötsém uram Dolgában fáradni, és már talán ezt a 125 forintot is oda Számitván, a Malomnak Jobbágyoknak váltságát, ha már a Conscriptio it nints, hamaráb lehetne ki módolni, hova kívántatna hát még 300 frt mintegy az ötsém uram ideája szerint. Végre az ötsém uram meg Segéllése humanitásomnak satisfiactiót Szülne.

Kedves ötsém uramnak
Bertzel 4-dik szept 1784

Igaz atyafi Szolgája
Bessenyei György.

P. S.

Ide rekesztettem a Lövei László bátyám Levelét közöllye kedves ötsém uram Pállal, az én válaszomat elkérheti bátyámtul maga bőveb informatiójára. *Talán magam is Bihar vármegyében veszem magamat Lakóul mert ot az anyámnak tsufos, rendetlen és gyalázatos erköltseit tovább nem hordozhatom.*

Gergely bátyámat egész házával tisztelem, ölelem, és a comissiót mellyet az ötsém it hagyot végbe vittem el is küldöttem pap Comis-sartul a Kraglit.

(A levél 2 levél 4-edrétben hajtva)

A boríték czíme :

A
Monsieur
Monsieur Etienne
de Lövei officier
du Comitát de Bereg
mon Confr.

Lövő

pres.

(Pecsétviasz. Csinos.)

(A család ismeretes címere ügyes metszéssel.)

Néh. SZILÁGYI ISTVÁN másolatából.

BOD PÉTER MŰKÖDÉSÉHEZ.¹

Sacrae etc. Illustrissime etc. Suam Majestatem Sac^{mam} tenore benig-
nissimi rescripti die 24-a Novembris anni proxime superioris emanati
illam, quae prout Eidem altissimae relatum est, hactenus inter pastores
professoresque et magistros Helveticae confessioni addictos viguit, Catho-
licorum dogmata extra etiam gymnasia scholasque suas in publicis
declamationibus impugnandi consvetudinem interdicti et diversa a religione
Catholica dogmata contra Catholicos defendenda in scholis duntaxat et

¹ Az alább közlendő okirat tartalmilag eddig sem volt ugyan ismer-
retlen, — kiadva azonban eddig nem láttam, s így nem látszik fölöslegesnek
egész terjedelmében való közlése.

gymnasiis admitti, libros denique absque constituta facultate contra ordinationem regiam anno 1753 emanatam, editos, quales sub titulis *Polycarpi Episcopi Smyrnenensis*, catechismi item scommata et convicia contra S. Catholicam fidem continentes et *Athenae Hungaricae* in lucem prodissent, ubicunque reperti fuerint, confiscari, usus illorum interdicti, auctores illorum, editionis patronos et typographos, quorum prelo subjecti erant, exquiri, clementissime ac positive jussisse, ea cum seria intimatione Dnibus Vris significari, ut benignissimo et positivo huic mandato regio tam in investigatione investigandorum, quam vero confiscatione librorum praeattactorum mox Reg. Gubernio transmittendorum et necessaria relatione referendorum eo influentium homagiali suae obligationi et obsequio satisfacere haud intermittant etc. Cibinii die 6-ta Martii 1769. — (Aláírások.)

Kivül: Hivatalos czímzés Belsőszolnokmegyének. Zárópecsét.
(Eredetije Szolnok-Dobokamegye levéltárában.)

PÁRIZ PÁPAI FERENCZ ÉLETÉHEZ.

»Franciscus Pápai, tempore adhuc pii defuncti domini Stephani Haller, pro futuro necessario universali provinciae servitio, ad studia medicinae promovendus assecuratus fuit, de summa specificata et producta de facto coram deputatione assecuratione ista, non videtur congrua ejusdem solutionis dilatio, cum a modo rejecta, objecturam pretiosi temporis et hujus elapsam anni, certius universae provinciae inferet detrimentum, hoc autem fiet absque consequentia ulteriori.«

Határozat: »Rejici denuo videtur Francisci Pápai stipendium, hoc non admittente moderno provinciae afflicto statu, aliisque rationibus.«
(Erd. kancz. Itár. 1711. nr. 5. Orsz. Itár.)

ROZSNYAI DÁVID ÉLETÉHEZ.

»Interpreti Davidi Rosnai ab excellentissimo domino generali Rabutin gubernio tunc recommendato pro subsistentia R. fl. 300 erant determinati; sed pro moderno rerum statu R. fl. 100 detracti sunt, R. fl. autem 200 unanimi deputationis consensu proximis mensibus resoluti et etiam vigore ejusdem resolutionis jam anticipati et levati sunt.« (1711 febr. 10-ike körül.)

(Erd. kancz. Itár. 1711 nr. 5. Orsz. Itár.)

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS ÉLETÉHEZ.

»Nicolaus Kis vel Tótfalusi typographus in Transsylvania Claudiopolitanus petit domum suam, quam Claudiopoli habet et inhabitat a quarteriis, tributis, et oneribus publicis quibuslibet eximi et ministrari, privilegiumque, quo typographi Transsylvanici antehac fruebantur, ratificari. Insuper molendinum, si quod pro charta conficienda ibidem erigeretur, totali libertate donari.« 1695. decz. 14.

(Fogalmazvány. Erd. kancz. Itár. 1695 nr. 12. Orsz. Itár.)

DR. LUKINICH IMRE.

KÖNYVISMERTETÉS.

Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909, 8. r., 290 l.

Aesthetikai irodalmunknak a balladaköltészet egyik legkedveltebb tárgya. Greguss Ágost és Beőthy Zsolt balladafejtegetései a széptani taglalások legkiválóbb mintái. Tompos József arra vállalkozott, hogy a balladaköltészet történetét megírja. Greguss Ágost is vázolja e műfaj alakulását, de Tompos részletesebben foglalkozik vele. A ballada elméletét épen úgy, mint a történetét ott folytatja tovább, hol Greguss Ágost elhagyta.

Szól a ballada-név eredetéről. Összeveti a románzot a balladával. Utal a környezet okozta különbségekre. Tárgyalja Uhland Goethe, Echtermeyer, Wackernagel, Gottschall, Holzhausen, Vischer, Goldschmidt, Baumann elméletét, a Lehmannét, ki a balladát epico-lyrai jellemű költeménynek nevezi, Hebbelét, ki a balladát tömörített tragédiának tartja. A legtöbb definitiót alanyi meghatározásnak tekinti. Nagy dicsérettel szól Greguss Ágostról, Dömötör János, Beőthy Zsolt, Heinrich Gusztáv és Gyulai Pál magyarázataival is foglalkozik. Figyelme kiterjed Kölcsey, Garay, Arany János nézetére is. Részletesen vizsgálja a ballada három elemét. Arra az eredményre jut, hogy a lyrai elem uralkodik a drámain, s az epikainak nem szabad a drámaikat elnyomnia. A balladában a drámai elemet tartja a legfontosabbnak: »Ezért lesz a drámai elem a tett, a cselekmény, a ballada sarkpontja, a mely körül a többi rész: az epikai és lyrai elemek csoportosulnak.« (40. l.) Tárgyalja a ballada titokzatosságát, homályát, népiességét. Röviden jellemzi a székely balladákat, utal arisztokratikus világukra, komor hátterükre, drámai indítékaikra, szerkezetük sajátosságaira. Kiemeli a sírvirágok jelképi fontosságát. Szép példákkal magyarázza az átok-motivumot. A székely és az alföldi balladák különbségét történeti és természeti okokkal magyarázza.

Majd a székely és a magyar népballadákat részletesen fejtegeti. Szól az anyai szeretet, az anyai szívtelenség, az anyai fájdalom balladáiról. A szerelem különböző motívumaiból fakadó népballadákat is bonczolgatja, a csalfa, tiltott és bűnös szerelem népköltészeti nyilvánulásait épen úgy, mint a szerelmi enyelgését. Történeti jellemű népballadáinkat is elemzi. A halálra tánczoltatott leányokról s a keményszívűekről dalolt balladákat épen olyan gondosan vizsgálja, mint azokat, melyek véres

gyilkosságokkal borzongatják a hallgatót vagy azokat, melyekben babona vagy monda nyilvánul. Külön fejezetben szól a kurucz- és a betyárballadákról.

Kölcsey, Kisfaludy Károly, Garay, Czuczor, Tárkányi, Arany János, Gyulai, Szász, Zalár, Tóth Kálmán, Tolnai Lajos és Kiss József balladaköltészetét aprólékosan bonczolgatja. Balladáikat minden szempontból megvizsgálja. Tárgyuk vagy a jellemfestés épen úgy érdekli, mint stílusuk szépségei vagy rhytmusuk zenéje.

Tompos József nagy tanultsága dicséretet érdemel. Nemcsak balladáinkat ismeri alaposan, hanem a tudományos kutatásokat is. Elég példaképen megemlítenem a *Közműves Kelemennére* vonatkozó nyomozások vagy *Arany János* balladaköltészetét fürkésző kutatások ügyes összefoglalását.

Egyik nagy gyengéje az elnyúlósodó hosszadalmasság, a babráló pepecselés. Mondanivalóját nagyon is szertezilálja, balladaköltésünk termékeit — hogy úgy mondjam — agyonmagyarázza. Tömöttebb fejtegetésekkel ez a munka ha terjedelemben vesztett volna is, értékben bizonyára sokat nyer.

Van ennél a hibánál még komolyabb fogyatkozása. Míg magának a balladaelméletnek a legújabb eredményeit is ismeri, addig aesthetikai szemlélődése megtorpant, a metaphysikai agyaskodás ormaira fagyott. Komoly buzgalommal hámozgat alapeszmét, egyetemet, erkölcsi törvényt. *Fehér Annáról* azt írja, testvéri szeretetből cselekszik s kész volt »egy másik erkölcsi *tételes törvényt* megszegni« (136. l.) *Szilágyi* és *Hajmási* fejtegetésében nagy jelentőséget tulajdonít a *költői igazságszolgáltatásnak*, Hajmási »*az egyetemes emberi törvényt* jut összeütközésbe (109. l.)« Ma a tragikumról más a felfogás. A német irodalomban *Theod. Lipps* »*Der Streit über die Tragoedie*« (1891) című művében bírálja a költői igazságszolgáltatás kérdését. Nálunk *Péterfy Jenő* élte ki, hogy a tragédia egyetemesen csak logikai elvonás »A tragikum fenségesebb, — mondja Péterfy Jenő — mint a metaphysikára alapított büntetési elmélet«. (»A költői igazságszolgáltatás a tragédiában«, *Összegy. M. III. 57. l.*) A lelki folyamatoknak és a normatív elveknek nagy jelentőséget tulajdonító *J. Volkelt* »*Aesthetik des Tragischen*« című könyvében ezt írja: »Genau genommen handelt es sich sonach in der Metaphysik des Tragischen nicht um aesthetische, sondern um philosophische Gefühle« (460. l.) A hűvös magasságban röppenő Tompos magyarázataiban a talaj elcsuszamodik, de tisztas távolban az *alapeszme*, az *egyetemes* izzó fényben ragyog előtte.

E hajlammak mintegy ellentéte a pozitivitáshoz való ragaszkodásnak az a dicséretet érdemlő nyilvánulása, hogy a népballadának a változatait is elemzi. Figyelme kiterjed idegen népek rokonballadáira is. Kitűnő példát szolgáltat erre már Greguss Ágost. Remekművében a világfolklore nagy népballadaköltészetének bámulatos ismeretéről tesz tanubizonyosságot. Tompos József *Molnár Annát* tárgyalta foglalkozik a német *Ulrich und Aenchen*nel, a román *Tomával*, *Közműves Kelemenné* elemzése után a *Manole mesterről* szóló román népballadával. *Megégett*

*Jánost Lord Randal*lel veti össze. Ennyit már régebben is tudtunk, a kutatást ki lehetett volna tágítani.

Tompos *Pálbeli Szép Antal*ról ezt írja: »Tárgyára és szerkezetére nézve egyike legsajátosabb és legeredetibb balladáinknak.« (105. l.) Tompos buzgalmát egy kissé le kell hűtenünk. Tagadhatatlan, hogy első olvasásra az eredetiség édes zamatával férkőzik a lelkünkhöz. Még sem eredeti. Egy dán népballadában a fiatal *Herre Karl*t anyja arra bírja, tettesse magát halottnak, így megnyerheti a kis Kirstint. Az anya tanácsa pompásnak bizonyul.¹ Az angol *Willi's lyke wake* édestestvére a mi *Pálbeli Szép Antal*unknak: az anya észreveszi fia sápadt, szerelem-megviselte, szomorú arcát. A fiú elpanaszolja, hogy kedvese nem törődik vele. Anyja azt a tanácsot adja neki, színleljen halált. Mikor a leányhoz eljut a halálhír, apjától kér engedélyt, hadd menjen halott-nézni.

As she walked frae the court to the parlour there,
The pretty corpse syne began for to steer.²

Boldog egyesülés a csalafintaság vége. Kiderül, hogy *Pálbeli Szép Antal* az európai folklóre-közönséghez tartozik.

A holtra tánczoltatás indítéka is megvan az angol-skót népköltészetben. A *Fair Janet* című angol népballadában olvassuk, hogy Annácskát édesapja francia úrhoz erőlteti. Régi kedvese a leányt menyasszony-tánczkor holtra tánczoltatja:

She had noe turned her throw the dance,
Throw the dance but thrice,
When she fell doun at Willi's feet,
And up did never rise.³

Molnár Annának számtalan változata van. A holland *Halewyn* nőáldozatai akasztófára jutnak. Érdekes a norvég *Svein Nordmann*, a szerb *Maráról* és *Tamásról* szóló, a francia *Renaud et ses quatorze femmes*, az olasz *Monchisa*. Molnár Anna angol megfelelője a *Lady Isabel and the Elf-Knight*. A lovag erdőbe csalja Izabellát. A lovag megvallja, hogy már hét királyleányt ölt meg, Izabella lesz a nyolczadik. A leány a lovagot álomba ringatja, leszúrja s gúnyosan a hét királyleányhoz küldi . . . vőlegényül.⁴

Nemcsak aesthetikai alapvetése s egyetemes népköltészeti vizsgálódásainak szűkebb köre szolgáltat okot szigorúbb bírálatra, hanem az a sajátos módszer is, melylyel műballadaköltészetünket taglalja. Gyakran csak Greguss, Gyulai, Arany János (l. Szász K. balladáinak a fejtegetését) megállapításait feszíti szét s nyújtja el a szentiványi nóta módjára. Van több egészséges megfigyelése is, de kétségbevonhatatlan, hogy

¹ L. Fr. James Child nagy gyűjteményét: *The english and scottish populer ballade*, I. P. (247—250. ll.)

² Ibidem, I. P. 251. l. Remek varians: II. P. 1507. l.

³ Ibid. III. P. 104.

⁴ Ibid. I. P. 55. l.

leginkább nagy aesthetikusaink járma alatt nyög. Érthetetlen, hogy olyan remekműveket, mint Gyulai Éji látogatása vagy Tolnai Lajos Vándorló legénye néhány szóval említ csupán, míg egyéb alkotásokat a magyarázgatások árjába fullaszt.

Míg az újabb balladaköltők között Tolnai Lajost helyes érzéssel méltatja, Kiss Józseffel szemben nagyon elfogult. Beőthy Zsolt, egyik legkiválóbb balladakutatónk így nyilatkozik Kissről: »Arany nyomában indult Kiss József is, kinek népies és történeti balladáái a kor java terméséhez tartoznak« (Magy. irodalomt. II. 121. l.) Tompos — csak példakép emlitem — Szép Batónét akadékoskodva bírálja. Elfogulatlan kritikus óvakodnék az ilyen kijelentéstől: »Ágota inkább egy hiszterikus, teljesen megzavarodott nő«. (277. l.) Hogy ezúttal nem Ágota kisszönyben van a zavar, bővebb bizonyításra nem szorúl. Kiss Józsefet összeveti Arany Jánossal: Arany a megtestesült klasszikus nyugalom, Kiss József az idegesség, a lázongás embere. Arany János balladáiban, ezekben a tökéletes remekművekben klasszikus nyugalom, tiszta higgadság van-e? Tompos, a vaskos ballaakönyv szerzője ilyen vaskos hibában téved, hogy Kiss Józsefet a hamisan rajzolt Arany Jánossal szemben a »csupa izgatottság«, a »csupa láongás« költőjének bélyegezze. Mintha Arany lelke nem ott izzanék balladáiban. Lyra nélkül, valamelyes izgalom s belső lázongás nélkül nincs ballada.

Ezek a fogyatkozások komolyak. Aesthetikai maradisága, szűkebb látóköre a világ-folkloreban, magyarázó terjengőssége jelentős hibák, de az is igaz, hogy összefüggő, részletesen megrajzolt képet fest a magyar ballada történetéről. Arra törekszik, hogy lelkiismeretes igazságosztással bíráljon, noha ritkán egyéni az ítélete, Kiss Józseffel szemben pedig elfogult.

ELEK OSZKÁR.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Kornél.* Berczik Árpád mint sajtófőnök. Pesti Napló 63. sz.
Adorján Andor. Sorsok és pályák. 1911. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.
Alexander Bernát. Szarvas Gábor időpontja. Nyelvőr 42—45. l.
Arday Pál dr. Az első miskolczi kálvinista pap. Miskolczi Napló 27. sz. (Hevessy Mihály 1520.)
Asbóihné Ferenczi Sára. A székely népballadáról. Philol. Közl. 193—206. l.
b. j. Ujabb regényeink. Kath. Szemle 204—214. l.
Balla Ignác. Kámeák. — Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.
Baló István. Kéry János. 1911. — Ism. Gálos Rezső. Philol. Közl. 161. l. — B. L. Irodalomtört. 127. l.
Bayer József. Petőfi és Dickens. Philol. Közl. 253—255. l.
Bene Kálmán. Tompa és a természet. — Ism. Elek Oszkár. E. Ph. K. 273. l.
Beöthy Zolt. Széchenyi magyarsága. Budap. Szemle 149. köt. 1—18. l.
Beöthy Zolt. Gyulai Pálról. Budapesti Szemle 149. köt. 451—454. l.
Berczik Árpád. Emlékezések. Vasár. Ujs. 7. sz.
Berzeviczy Albert. Gyulai Pál emlékére. Budap. Szemle 149. köt. 454—457. l.
Berzeviczy, Albert v. Erinnerung an Széchenyi. Pester Lloyd 28. esti sz.
Concha Győző. Pázmány Péter emléke. Alkotmány 25. sz.
Császár Károly. Medgyesi Pál élete. 1911. — Ism. Harsányi István. Irodalomtört. 125—127. l.
Csűrös Ferencz. A debreczeni városi nyomda története. 1911. — Ism. Trócsányi Zoltán. Philol. Közl. 156—159. l. — Pintér Jenő. Irodalomtört. 74 l. — Hellebrant Árpád. Századok. 54—58. l.
Czobor Mátyás. Jánosi Gusztáv. Zalamegy. Almanach. 1912. 237—240 l.
Darnay Kálmán. Apróságok Zalamegye három legnagyobb fiának: Deák Ferencz, Kisfaludy Sándor és gróf Festetics Györgynek életéből. Zalamegy. Almanach. 1912. 150—158. l.
Elek Arthur. Ujabb magyar költők. 1911. Ism. Nagy József dr. Kath. Szemle. 249—251. l.
Endrődi Sándor. Petőfi napjai. (Petőfi Kvtár. 29—30.) — Ism. Alszeghy Zolt. E. Ph. K. 239. l.
Farkas Zoltán. Bajza József élete. 1912. — Ism. Pap Károly. Irodalomtört. 131—134. l. — r. r. Budap. Szemle 149. köt. 308—311. l. — Oroszi József. Philol. Közl. 35. l.
Földessy Gyula. Petőfi. 1911. Ism. dr. Kristóf György. E. Ph. K. 57. l. — Riedl Frigyes. Irodalomtört. 66. l.
Gyulai Farkas dr. Petelei Istvánról. Kolozsv. Hírl. 36. sz.
Gyöngyösi László. Mikszáth Kálmán. 1911. — Ism. Király György. Philol. Közl. 159. l. — r. r. Budap. Szemle 149. köt. 311—313. l.
György Lajos. Verseggy Ferenc »Természetes Emberé«-nek forrása. Irodalomtört. 53—60. l.
Gyulai Pál kritikai dolgozatai. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet. 3. sz.
Harsányi István. A csepregi graduál. Irodalomtört. 110—112. l.

- Harsányi Lajos.* A napkirály rokona. 1911. — *Ism. Patyi István. Kath. Szemle* 252. 1.
- Herczeg Ferenc.* Napváros. *Ism. P. L. Magy. Nemzet* 31. sz. — *Vasár. Ujs. 7. sz.*
- Horváth János.* Komjáthy Jenő. *Irodalomtört.* 9—22. 1.
- Janovics Jenő dr.* Mese-drámák a magyar irodalomban. *Magy. Hirl.* 58 sz.
- Janovics Jenő dr.* Az első magyar szindarab Bécsben. *Magy. Hirl.* 39. sz. (Liliomfi.)
- Kardos Albert.* Oláh Gábor. (Költő és esztétikus.) Debreczeni képes kalendár. 1912. 43—48. 1.
- Katona, L. u. Szinnyi, Fr.* Geschichte d. ungar. Literatur. 1911. — *Ism. Horváth Cyrill. Philol. Közl.* 241—243. 1. — *Baros Gyula. Irodalomtört.* 75—78. 1.
- Kéki Lajos.* Arany János utolsó magyarja. *Irodalomtört.* 29—36. 1.
- Kiss Ernő.* Vörösmarty jelzői és összetett szavai. *Nyelvőr* 141. 1.
- Kisfaludy Sándor* hátrahagyott iratairól. *Közl. Heinlein István. Akad. Értés.* 100—107. 1.
- Komlóssy Ferencz.* Gróf Széchenyi István élete. — *Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet* 43. sz. — *Császár Mihály. Irodalomtört.* 130. 1.
- Kozma Andor.* Gyulai Pál, a költő. *Budap. Szemle* 149. köt. 321—349. 1.
- Kristóf György.* Madách és Aristophanes. *Egy. Philol. Közl.* 229—234. 1.
- Krudy Gyula.* Szindbad ifjúsága. *Ism. P. L. Magy. Nemzet* 15. sz.
- Lampérth Géza.* Bessenyei és társasága a gárdában. *Irodalomtört.* 1—8. 1.
- Móricz Pál.* Pusztuló világ. 1912. — *Ism. P. L. Magy. Nemz.* 61. sz. — *Vasár. Ujs. 5. sz.*
- Móricz Zsigmond.* Az Isten háta mögött. *Ism. P. L. Magy. Nemzet* 19. sz.
- Munkácsy Bernát.* Hunfalvy Pál emlékezete. *Budap. Szemle* 149. köt. 161—188. 373—408. 1.
- Négyesy László.* Tompa szelleme. *Budap. Szemle.* 149. köt. 420—424. 1.
- Papp Ferencz.* Kemény »Élet és Ábránd« cz. regénye. *Budap. Szemle* 149. köt. 101—111. 253—267. 1.
- Pap Károly.* Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben 1911. — *Ism. Ujvárossy Szabó Gyula. E. Ph. K.* 249. 1. — *Kelemen Béla. Irodalomtört.* 128. 1.
- Pápay József.* Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? *Nyelvőr* 145. 1.
- Prónai Antal.* A Zrinyiász főgondolata. *Irodalomtört.* 23—28. 1.
- R. Árpád Berczik.* *Pester Lloyd.* 40. esti szám.
- Riedl Frigyes.* Szarvas Gáborról. *Nyelvőr* 45. 1.
- Riedl Frigyes.* Vörösmarty Eger című eposza. *Irodalomtört.* 103—105. 1.
- Riedl Frigyes.* Három jellemzés. 1912. — *Ism. Legifj. Szász Károly. Irodalomtört.* 64. 1.
- Rubinyi Mózes.* Révai Miklós nyelvtudományi kézikönyve. *M. Nyelv* 54—59. 1.
- Sebestyén Gyula.* Petőfi első levelei. *Irodalomtört.* 97—102. 1.
- Sébők Zsigmond.* Mikszáth ifjúságából. *Budap. Hirl.* 28. sz.
- Simai Ödön.* Kazinczy Ferencz nyelvújítása. *M. Nyelv* 61—68. 1.
- (*Sn.*) Arany János és Tisza István. *Budap. Hirl.* 35. sz.
- Suszter Oszkár.* Zalamegye halhatatlanjai. a) Költői. *Zalamegy. Almanach.* 1912. 197—206. 1.
- Szabolcsi Lajos.* Nagy Ignác vígjátékai. 1911. *Ism. Zolnai Béla. Philol. Közl.* 39. 1.
- Szép Ernő.* Énekeskönyv. 1912. *Ism. Vasár. Ujs. 7. sz.*
- Szilágyi Géza.* Biró Lajos. *Az Ujság* 37. sz.
- Szily Kálmán.* A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. *M. Nyelv* 49—54. 1.
- Szinnyi Ferencz.* A Magyar Emléklapok. *Irodalomtört.* 113—116. 1.
- Szinnyi Ferencz.* Novellairódmunk Jósikáig. 1911. — *Ism. Weber Arthur. Irodalomtört.* 134. 1.
- Szöllösi Zsigmond.* Hihetetlen történetek. *Ism. Vasár. Ujs. 5. sz.*

- Sztripszky H. és Alexics Gy.* Szegedi Gergely énekeskönyve. 1911. —
 Ism. Trócsányi Zoltán. Philol. Közl. 236. l.
Turóczi József. Szarvas Gábor mint író. Nyelvőr 46—49. l.
Ürmössy Lajos. Hetvenéves évforduló. Magy. Nemzet 4. sz. (Az erdélyi
 hírlapirodalom évfordulója.)
Velledits Lajos. Kresznerics Ferencz kéziratai. M. Nyelv 59—61. l.
Vértesy Jenő. Gyulai Pál írói tervei. Irodalomtört. 37—52. l.
Vikár Béla. A székely népköltésről. (Részlet.) Akad. Értes. 87—96. l.
Viszota Gyula. Gr. Széchenyi Istvánnak »Garat« cz. ismeretlen művéről.
 Akad. Értes. 97—99. l.
Viszota Gyula. Jókai Mór és a Teleki-pályázat. Akad. Értes. 35—39. l.
Zichy, Vay Mariha gr. Széchenyi und die ungarische Frau. Neues Pest.
 Journ. 31. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbéli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szededj Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Versegly Ferencz élete és művei. Versegly arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv, Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknői Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*, Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 21 évfolyam 1891—1911.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

- Költők tára**, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Aron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz-Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jéni egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyafüzza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Peshino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad-quin-quennium. 1536. Korhú kiadás, mérített papiron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.
- Szász Károly.** A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötte 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest. 1912. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.